

XIK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

ADORJÁNI PANNA
ÁRMEÁN OTÍLIA
BALÁZS IMRE JÓZSEF
BÁLINT PÉTER
FLORIN BICAN
BODÓ BARNA
CSAPODY MIKLÓS
DEMÉNY PÉTER
DÓKA PÉTER
FERENCZ ZSOLT
HORVÁTH ZOLTÁN
KÁNTOR LAJOS
GELLU NAUM
RIGÁN LÓRÁND
SÁNDOR CSILLA
VALLASEK JÚLIA
VÉGH BALÁZS BÉLA
VISKY ANDRÁS
ZÓLYA ANDREA CSILLA

9

**GYERMEKKULTÚRA –
GYERMEKIRODALOM**

III. FOLYAM
2013.
SZEPTEMBER

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXIV/9. • 2013. SZEPTEMBER

TARTALOM

ÁRMEÁN OTÍLIA • Gyermekirodalom és médiumai	3
SÁNDOR CSILLA • Szubjektív hangulatjelentés a magyarországi gyermekkultúráról	11
DÓKA PÉTER • Későkása, Almavirág (<i>mesék</i>)	14
BALÁZS IMRE JÓZSEF • Apolodor és Zebevény	23
GELLU NAUM • Zebevény, a pingvin (<i>vers – Balázs Imre József fordítása</i>)	33
DEMÉNY PÉTER • Szomorú, szellemes, szerencsésen szerencsétlen	39
FLOREN BICAN • Rímes és tanulság nélküli mesék reciklopédiája (<i>vers – Demény Péter fordítása</i>)	41
FERENCZ ZSOLT • <i>Napsugár</i> – az „égből hullott csoda”-légkörtől a csapatszellelmeig (<i>interjú</i>)	44
HORVÁTH ZOLTÁN • Aranyábécé (<i>vers</i>)	55
VÉGH BALÁZS BÉLA • Képes vagy képtelen?	59
BÁLINT PÉTER • A lustaság fenomenológiája	64
NEMZETRŐL, NEMZETEKRŐL (20–21. század)	
RIGÁN LÓRÁND • Esetlegesség, irónia, nacionalizmus	76
BODÓ BARNA • Mikor, meddig, miért magyar?	78
VISKY ANDRÁS • Magyar lazac	80
CSAPODY MIKLÓS • Miért visszük vásárra a saját bőrünket?	86
■ HISTÓRIA	
FAZAKAS LÁSZLÓ • Polgári kaszinók Kolozsváron	89
■ VILÁGABLAK	
VASILE PUȘCAȘ • Demokratizálódás a közép-európai térségben (<i>Győffy Gábor fordítása</i>)	96
■ MŰ ÉS VILÁGA	
KÁNTOR LAJOS • Képzelt Erdély – és a „valóságos”	100

■ KÖZELKÉP

BORSOS EMŐKE • A hely színe104

■ TÉKA

ADORJÁNI PANNA • Egy ügy előszobája (*Sasszé*)110

VALLASEK JÚLIA • A transzmediális gyermekkultúra113

VÉGH BALÁZS BÉLA • Merre, magyar gyermekkultúra?115

ZÓLYA ANDREA CSILLA • Olivér és a kék hajú117

JOÓ PÉTER • Integrátorok120

GAAL GYÖRGY • Egy vértanúvá lett gimnázium története és emlékezete122

A Korunk könyvajánlata (*Balázs Imre József ajánlja*)126

■ ABSTRACTS127

■ KÉP

Válogatás a Csíkszeredai Grafirka Egyesület versenyeire beérkezett munkákból.
A képanyagot Bakó Klára képzőművész válogatta.

Antal András (43), Antal Dávid (112), Csibi Krisztina (13), Csiby Gindele Botond (75),
Erőss Anna (végigfutó), Ferenc Zsombor (54), Ferencz Hunor (10), Gere Attila (88),
Lokodi Anna Aletta (borító), Nagy Andrea (126), Nagy Tünde (58), Princz Barbara (38),
Silló Botond (125)

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Susținem
CLUJ-NAPOCA 2021
Capitală Culturală Europeană
oraș candidat

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ **Elnök:** KÁNTOR LAJOS ■ **Tiszteletbeli elnök:** DEGENFELD SÁNDOR
Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY ■ **A szerkesztőség tagjai:** BALÁZS IMRE JÓZSEF (főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), HORVÁTH ANDOR (főszerkesztő-helyettes, világirodalom), RIGÁN LÓRÁND (filozófia) ■ **Gazdasági vezető:** KOVÁCS GÁBOR ZSOLT ■ **Grafikai arculat:** KÖNCZEY ELEMÉR

■ **Titkárság:** BALÁZS JÚLIA, SASS GYÖNGYI, SÓLYOM ANNAMÁRIA
■ **A Korunk – Budapesti Porta grémiuma:** DERÉKY PÁL, ILIA MIHÁLY, POMOGÁTS BÉLA, POSZLER GYÖRGY, ROMSICS IGNÁC, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR

■ **Állandó munkatársak:** EGYED PÉTER, HAJDÚ FARKAS-ZOLTÁN (Heidelberg), JAKABFFY TAMÁS, KESZEG ANNA, KOVALSZKI PÉTER (Detroit), PETI LEHEL, SZENTES ZÁGON, ZELEI MIKLÓS (Budapest)

■ A megjelenéshez támogatást nyújt a Romániai Magyar Demokrata Szövetség és a Communitas Alapítvány, a Bethlen Gábor Alap, a Nemzeti Kulturális Alap, a Kolozsvári Városi Tanács, a Kolozs Megyei Tanács és az Új Budapest Filmstúdió.

■ **SZERKESZTŐSÉG:** Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; Fax: 0264-375-093 ■ **POSTACÍM:** 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; e-mail: korunk@gmail.com; korunk@korunk.org; Fényszedés: KOMP-PRESS Kft.

■ **NYOMDA:** ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egy évi előfizetés 40, fél évi előfizetés díja 20 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését az Apáczai Sajtóhíd Alapítvány végzi (1088. Budapest, Krúdy Gyula u. 3., Tel.: 0036-1-266-65-85); a lap megrendelhető a következő faxon: 0036-1-235-07-39,

illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com.

■ Proiect realizat cu sprijinul Primăriei și Consiliului Local Cluj-Napoca; Proiectul susține candidatura orașului Cluj-Napoca la titlul de Capitală Culturală Europeană 2021.

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk (400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.;

Cod fiscal 5149284) ■ **ISSN: 1222-8338**

ÁRMEÁN OTÍLIA

GYERMEKIRODALOM ÉS MÉDIUMAI

E redetileg arról szólt volna ez az írás, hogy mennyire jól végzik a dolgukat mindazok, akik a gyermekkönyveket írják, szerkesztik, fordítják, illusztrálják, kiadják, népszerűsítik. A kijelentés akkor is érvényes, ha ez az írás végül nem erről fog szólni. Érvényes, mert továbbra is azt gondolom, hogy a gyermekkönyvek:

1. folyamatosan újra feltételek velünk, olvasóikkal azt a kérdést, hogy mi is egy/a könyv;

2. a legkorszerűbb tipográfiai megoldásokkal élhetnek;

3. szerzői, illusztrátorai stb. hatékonyan használják az új média teremtette kommunikációs felületeket;

4. stílust, technikát, méretet, megszólított korosztályt, szerzői szándékot, felhasználási lehetőséget tekintve rendkívül változatosak.

A kutató böngészés eredményeként olyan hálózatban találtam magam, amelyikben mégsem olyan könnyű az eligazodás, mint azt elsőre gondoltam. Ráadásul körök vannak, zártak és nyitottak, átjárhatóak és beavatottaknak valók is, és ezek nagyon pontosan tükröződnek a web (internet) szolgáltatásai önmegjelenítési felületeken. Jelen írás arról fog szólni, hogy az említett felületeknek (honlap, blog, közösségi oldal, webTV) milyen használati körvonalazódnak gyermekirodalom témakörben, illetve hogy ezek a használatok milyen elméleti belátásokhoz vezethetnek el a látogató-böngésző-olvasó-gyűjtő kutatót (aki nem utolsósorban: anya).

Kiindulópontként fogadjuk el, hogy az új média lehetőségei a gyerekek viselt dolgait előtérbe állítják,

**...jobban figyel
gyerekére az a szülő, aki
blogot is ír közös
mindennapjaikról, aki a
nap minden fontosabb
eseményét lefényképezi,
vagy aki a közösségi
oldalakon gyerekei
fényképével képviselteti
magát...**

úgy is mondhatnánk, jobban figyel gyerekére az a szülő, aki blogot is ír közös minden napjaikról, aki a nap minden fontosabb eseményét lefényképezi, vagy aki a közösségi oldalakon gyerekei fényképével képviselteti magát, azaz elsősorban anyaként vagy apaként határozza meg önmagát. A gyerekek fejlődését naprakészen dokumentáló babanaplók mindazokkal a problémákkal is szembesítenek, melyekkel egy gyermekét nevelő szülőnek szembe kell néznie, és ezáltal többet tudunk ismerős és idegen gyerekekről, családokról, anyákról és apákról, mint valaha is a babanaplómentes időkben. Így lehet az új média, a web a maga lehetőségeivel egy „új, gyerekközpontú kultúra »melegágya«,”¹ ahonnan természetesen más gyerekekkel foglalkozó ágakat is sarjadnak. A gyermekkorral foglalkozó szakirodalom szerint változott a gyerekek megítélése, és manapság aktív, kezdeményező, önálló kulturális és szociális életet élő kis emberként tekintünk rájuk.² Ennek megfelelően sok mindenben magukra is maradnak a ma gyerekei, másrészt a felügyelő, nevelő felnőttekre is nagyobb terhek hárulnak abban, hogy például a televíziót, számítógépet szabadon használó gyerekek számára elfogadható és követhető szelekciós kritériumokat szolgáltatassanak.

Szelekciós szempontokra a nagyoknak is szükségük van, mert nem mindegy, mit adnak gyermekük kezébe, vagy mit olvasnak velük közösen. A gyermekkönyveket árusító legtöbb könyvesboltban és internetes áruházban az közös, hogy ömlesztve találunk mindenféle kiadványt: olcsóbbat és drágábbat, igényest és sablonost, klasszikust és kortársat. Az eligazodáshoz leginkább idő szükségeltetik, de emellett tiszta haszon, ha a kedvenc babablog írójának feljegyzéséből kiderül, mi válik be egy bizonyos életkorban egy bizonyos típusú gyereknél, ha az ismerősök között van olyan, aki gyermekirodalom témakörben jegyezget az üzenőfalon, vagy ha valamelyik életmódmagazin hirdetését követve, esetleg csak úgy kerestünk már letölthető mesét, és belecsoportunk a gyermekirodalom digitálisan létező rengetegébe.

És addig nem is történik semmi különös, amíg a gyermekirodalom (is) közlő oldalak a szülők, nagyszülők, nevelők, pedagógusok dolgát-munkáját könnyítik meg, és elérhetővé tesznek gyerekeknek elmondandó meséket, verseket. Amikor viszont utánaolvasunk, hogy mit kell(ene) olvasni a gyerekeknek, amikor megnézzük a díjnyertes illusztrációkat, és kikeressük, miért is azt díjazták, amit díjaztak, amikor megvásároljuk a kedvenc illusztrációnkból készült posztert (vagy a posztert, amiből kedvenc illusztrációnk készült), amikor leültetjük a gyereket, hadd nézze meg a könyvből készült animációs filmet, amikor a képernyőn lapozgatjuk neki a könyvet, amikor a webáruházban mesefigurát, mesefigurás blúzocskát rendelünk neki, amikor kifestőt töltünk le, amikor sablont töltünk le, és annak alapján díszítjük ki az itthon sült szülinapi tortát, na akkor kiderül, hogy a dolgok eléggé összekuszálódnak. Tudatosítunk problémákat, értelmezünk, és ehhez elméleteket is segítségül hívunk, másrészt viszont kritikátlanul átvesszünk mintákat, hagyjuk, hogy a gyerek egyedül képernyőzzön. Az elítélendő és a megengedhető határán mozgunk nap mint nap a médiafogyasztási szokásokat illetően.

Elítélendő írtam, mert a gyermekkönyvekről szóló szakirodalomban visszavisszatér az az előíró hangnem, miszerint rendkívül fontos, hogy gyermekünket igényes kiadványokkal vegyük körül. Különböző „világ csendesebb finomságai, rejtettebb szépségei iránt érzéketlenné válnak”,³ és „[m]ert, ha a gyerek a megfelelő színvonalú irodalmi műveken kezdi meg olvasói pályafutását, akkor olyan igényes olvasóvá válik, hogy később sem fog ponyvát olvasni. Nemcsak a kalandregény érdekli majd, vagy nem lesz a képregénynek olyan határig a híve, hogy más ne is érdekelje”.⁴ Nyilvánvaló, hogy a szülők által választott értékek meghatározzák gyermekük majdani ízlését,⁵ és fölöttébb szükséges az elit gyermekirodalommal a tömegesen előállított, sablonos szerkezeti elemekből építkező irodalomtól elválasztani. Mindeközben lehetetlen, hogy a gyerek, a gyerekek ne találkozzon az értéktelennel is („zug-

kiadók hada árasztja el a folyóirat- és könyvpiacot tartalmatlan és csikorgó nyelvű szövegekkel s még a szövegnél is ízléssiketítőbb illusztrációkkal”).⁶ Például azt választja minden egyes utazáshoz, aminek a mérete épp táskába illő, de amiből nem szívesen olvasok neki (bár én vásároltam). (Mert tetszettek a képek.) S ha így van ez a könyveknél, még inkább érvényes tömegtermék és elit művészeti alkotás érintkezése más médiumok esetében. A közszolgálati televízió esti meséjét is reklám előzi meg, más adókról nem is beszélve – vajon melyik szülő tudja úgy bekapcsolni a készüléket, hogy a reklámot ne nézze végig a gyerek? A <http://mese.tv/> filmcskéit csakis reklámmal együtt fogyaszthatjuk (már hallom, ahogy a következő házi mondókánkba az „actimelizálj” szódöbbsenét épül majd be). Film és film egy klikkelésnyi távolságra, ráadásul a kiválasztott filmről a reklámfilm nem választható le. Vajon hogyan lehet akkor különbséget tenni, hogyan tanulja meg a gyerek a különbségeket? (Itt csak zárójelben jegyzem a további kérdéseket: mi magunk/szülők (mikor) milyen elv- és szempontrendszer mentén válogatunk, értékelünk, vásárolunk? És egy teljesen más irány: vajon felismerhető-e a műalkotás műalkotás volta akkor, ha nem a számára kijelölt kontextusban találkozunk vele?)

Gyerekek médiahasználatát vizsgálva írja Jenkins,⁷ illetve Jenkins nyomán Mintz,⁸ hogy a gyerekek nem passzív befogadók, akik ki lennének szolgáltatva a közvetített tartalmaknak. Médiahasználatukra és a média közvetítette tartalmak feldolgozására inkább a kötetlen, spontán, strukturálatlan játék/játékosság jellemző. A mesefigura elfogadása vagy elutasítása történhet azért is, mert az a szülők elvárásaival ellentétes álláspontot képvisel. Az, ami a felnőtt számára bosszantó, a gyereket megerősítheti a saját identitás keresésében, és segíthet neki abban is, hogy a szülőktől eltérő kulturális identitást fogalmazzon meg.⁹ Jenkins arra is felhívja a figyelmet, hogy óvatosan kell a tudatosítással, racionalizálással foglalkoztatni a gyereket, hiszen az éppen a játékos, kreatív viszonyulást szüntetheti meg.¹⁰

The screenshot displays the 'Simple Search' page of the International Children's Digital Library (ICDL). At the top, there is a search bar and navigation icons. Below the search bar, there are several circular icons representing different book cover colors: Rainbow Covers, Red Covers, Orange Covers, Yellow Covers, Green Covers, and Blue Covers. A 'Show' dropdown menu is set to 'Any Language' and 'books'. The main content area features two sections: 'Featured Books:' and 'From Our Shelves:'. The 'Featured Books:' section includes 'Dima Arabit', 'Magic forest of the solitudes' (English - Spanish), and 'The robot book' (English + others). The 'From Our Shelves:' section includes 'The story of the Persian/Farsi', 'The story of the Persian/Farsi', and 'Mother Goose rhymes' (English). There are also icons for 'Short Books', 'Medium Books', 'Long Books', 'Recently Added Books', 'Award Winning Books', and 'Fairy Tales and Folk Tales'. At the bottom, there is a search bar with the text 'Keywords' and a search button. The footer contains search tools, browse by options, and contact information for the ICDL Foundation and the University of Maryland's Human-Computer Interaction Lab.

<http://www.childrenslibrary.org/icdl/SimpleSearchCategory?ilang=English>

Hogyan válogathatunk gyermekirodalomból a neten? Míg a *meseljmindennap.hu* mesekeresőjének egyik szempontja éppen a mesék tanulsága (cím vagy tartalmi hivatkozás, kulcsszó kiválasztása, életkor mellett), addig a *childrenslibrary.org* könyves adatbázisa tizenháromféle keresésmegjelenítést, és ezek közül az egyszerűben a következő szempontok ki- vagy bekapcsolása általi keresést tesz lehetővé: életkor, műfaj, borító színe, hosszúság, újdonságok, díjazott, népmese, mesefigura (gyerek, állat, képzeletbeli), képeskönyv vagy fejezetes könyv. Az első esetben a felnőtt meseválogató a célközönség, és a nevelő szándékot díjazza a szerkesztők, a második esetben a gyerekek a célközönség, és ennek megfelelően olyan tulajdonságok válnak kiemelt fontosságúvá, mint a borító tarkasága vagy a könyv tagoltsága (igen, emlékszem, valamikor csak azokat a könyveket voltam hajlandó elolvasni, amelyekben sok volt a párbeszéd).

Sokan számolhatunk be arról, hogy gyerekként nem szerettük például Réber László rajzait, felnőttként, szülőként viszont szívesen belefeledkezünk takarékos megoldásainak fejtegetésébe. Gyerekként mást tartunk hihetőnek és hihetetlennek, mint később,¹¹ illetve olyan részletek zavarhatnak, melyek talán nem minden olvasónak okoznak gondot. A *Boribon beteg* című könyv 23. oldalán a bal felső sarokban ott van kicsiben ugyanazon könyv 33. oldala.¹² Miért? Furcsa, hogy az *Anna és Peti* egyik történetében az apa figurája barkácsolás közben hirtelen kb. másfélszeresére nő.¹³ Ijesztő a kisvakond-sorozat mackós leporellójában a hatalmas kés, amelyik a könyv címlapján és további négy oldalán is látható, hol a kisvakond kezében, hol a mackók között fenyegetően.¹⁴

Peggy Albers a Caldecott-éremmel kitüntetett gyerekkönyvek illusztrációit vizsgálva jut arra a következtetésre, hogy bizonyos ábrázolási sémák szerzőtől, kortól, technikától függetlenül ismétlődnek, illetve hogy a képi megjelenítés vizuális ellentétpárokra vonódik, és azt az olvasást támogatja, amelyik ezen ellentétpárok mentén bontakozik ki.¹⁵ Maga az érvelés és a következtetések is azért érdekesek, mert a Caldecott-érem a legkiválóbb amerikai gyerekkönyv illusztrációért jár, és eszünkbe nem jutna kételkedni abban, hogy a kitüntetett szerzők az elit gyermekművelői közé tartoznak. Bizonyos távlatokból azonban, úgy látszik, a sémák nem elmosódnak, hanem jobban kirajzolódnak, ahogyan a felkínált/elvárt értelmezési keretek differenciálatlansága is.

A weben megjelenített gyerekkönyvekhez általában több keresés, válogatás után jut el a befogadó, így ez a médium segítheti a felhasználót az árnyalt, reflexív viszonyításban. De mennyi is van a könyvből a neten?

A már említett *childrenslibrary.org* oldal könyvtárában teljes könyveket lapozhatunk végig úgy, hogy a képeken maguk a könyvoldalak láthatóak (a leltári jelzésről még arra is rájöhetnénk, melyik könyvtár anyagából szkennelték be). Bizonyos fájlmelegítő oldalakon is bukkanhatunk gyerekkönyvre,¹⁶ vagy például Bartos Erika egyes meséit a számítógépen is végiglapozhatjuk gyerekünkkel, vagy hagyhatjuk, hogy a mesemondó olvassa fel neki. Hangos könyvek találhatóak az *egyszervolt.hu*-n is, csupán a megjelenítés miatt asszociálunk filmcsekékre. Általánosabb az, hogy a kiadók „kukkints bele”, „olvass bele” felkéréssel a könyv néhány oldalát osztják meg az érdeklődőkkel. Ezek a belezárolók általában letölthető vagy lementhető dokumentumok.¹⁷ Arra is akad példa, hogy csupán a szöveg elérhető,¹⁸ arra is, hogy csupán a könyv illusztrációi,¹⁹ esetleg nem a könyvbe lapozhatunk bele, hanem a könyv tartalmához kapcsolódó pedagógiai anyagot tölthetjük le.²⁰

A fentiek alapján mondhatjuk, hogy a neten elérhető gyerekkönyvek nem csupán utalnak a nyomtatott eredetükre, hanem rájuk is vannak utalva, azaz a nyomtatott nélkül a létjogosultságuk is felfüggesztődik. Inkább kedvcsinálók ezek, marketingfogások.

Nem így van ez a gyermekirodalom témakörben fellelhető weboldalakkal. Alapvetően háromféle szerkezettel találkoztam: léteznek 1. gyűjtőoldalak, ahonnan sokfelé el lehet barangolni, ahol minden van, 2. egyszemélyes projektek, amelyek körülhatárolt kis világok, és 3. blogok, amelyek egy nagyobb egész tematikus, szubjektív részei. A háromféle szerkezet háromféle használatot takar.

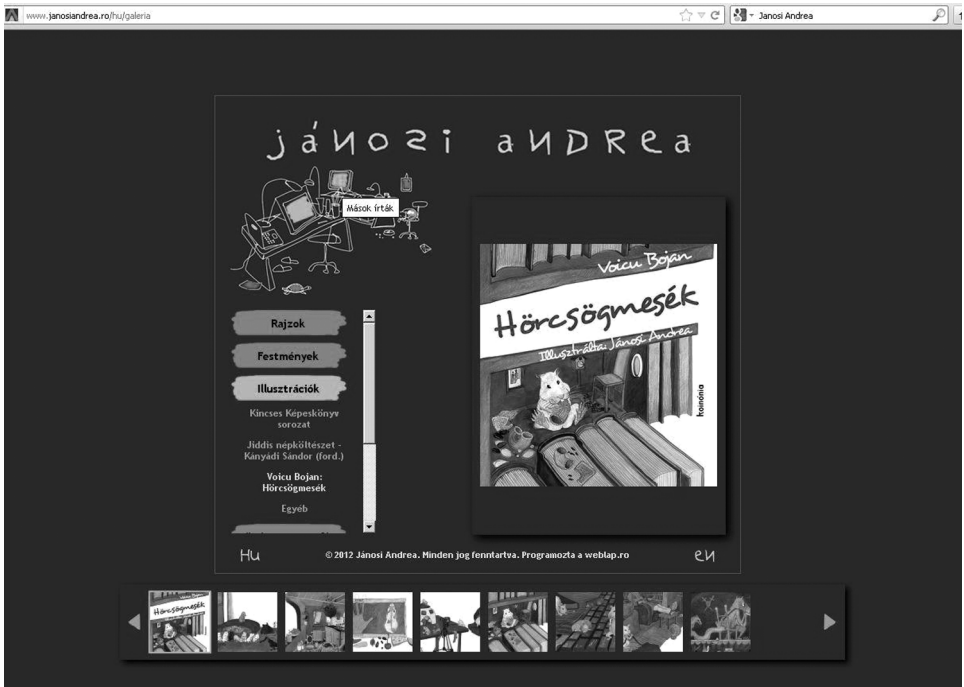
A gyűjtőoldalak a médiakonvergencia példái, vannak itt nézhető képek, lapozható könyvek, játszható játékok, filmcscsék, letölthető anyagok. Az oldal részoldalakra bomlik, amelyek kiegészítik egymást, ugyanannak a különböző aspektusait mutatják, esetleg megoszlanak célközönség szerint. Általában egységes grafikai dizájn (ismétlődő ikonok, színhasználat, betűtípus) vagy a rendszerezés, válogatás felismerhető szempontja tartja össze őket. Mintha a világ lenne kicsiben, másik médiumban újratereztve a maga szerteágazásaival, bonyolultságával, multimedialitásával. Érthető, hogy a gyerekek számára felépített kis világ miért nyugtázhatja le őket: itt valami olyasmivel találkoznak, ami csak ebben a médiumban működik így, erre a médiumra van szabva a maga összetettségében.

<http://www.egyszervolt.hu/>

A személyes projektek elképzelt és személyre szabott kis világok, belátható határokkal, jó ötletekkel, tetszetős grafikai megoldásokkal. Kevésbé vagy egyáltalán nem interaktívak, nehezebben frissíthetőek (ezt bizonyítja például, hogy az egyik ilyen projekt gazdájának saját blogja is van, ahová több bejegyzés, ez-az, megjegyzés, napi friss bekerülhet).²¹ Célrányos, kirakat jellegű, zárt.

A harmadik használati mód a blog, ami személyes napló, katalógus és hírfolyam egyben. A bejegyző(k) identitását a feltöltött képek, szövegek alapján konstruáljuk meg, ehhez hozzáadódhatnak a megjegyzésekre írt válaszok vagy éppen a hivatkozási lista, ami alapján elhelyezhetjük a digitális világban a szemlélt szeletet. Előnye az egyszerűség, az áttekinthetőség, a kronologikus szervezőelv, az aktualitás. A cédulázás, a címkefelhők megkönnyítik a keresést, dinamikus vizualizációs eszközök. A

<http://www.janosandrea.ro/hu/galeria>

fentiek magyarázhatják, miért olyan népszerűek a blogok, és miért szerkeszt az is blogot, aki megengedhetné magának, hogy saját weboldalt készíttessen,²² vagy éppen miért épít be blogot is a webáruház mellé pl. a Pagony Kiadó.²³ A blog beágyazottsága a digitális média hálózatába (linkek, hozzászólások, közösségi követtség) olyan készségek gyakorlását feltételezi, melyek a digitális identitás felépítéséhez, a netikett szabályainak megtanulásához tartoznak hozzá. Az elemző csupán azt nehezményezheti, hogy ezek között a blogok között nincsen kimondottan a gyerekeknek szánt oldal, bár az illusztrátorok bemutatkozója tekinthető akár képeskönyvnek is.

A gyermekirodalmi blog maga lehetne a digitális gyermekkönyv.

A gyerekszobákban hamar kialakul, hogy melyik könyv mikor vehető elő, mikor olvassuk, és mikor nézzük, mikor támaszkodunk rá, mikor rakunk belőle szöveget, mikor kell a kicsi, mikor a nagy, melyik esti mesés, melyik napközbeni lapozós. Vannak szétépett, megrágcsált, összeírt, összegyűrt, hajtogatott, széthajlított könyvek, vannak olyanok, amelyekre nagyon vigyázunk, és olyanok, amelyeket nagyon szeretünk. Amire nagyon vigyázunk, azt alig olvassuk, amit nagyon szeretünk, azt fújjuk kívülről. És ahogyan a nyomtatott gyermekirodalom esetében is észrevehető az elit és a populáris, a gondos, kimunkált és a sablonos, az igényes és az értéktelen egymásmellettsége és ezzel párhuzamosan a használati módok differenciáltsága, ugyanúgy az új médiában közvetített tartalmak esetében is fennáll a mindenfélét fogyasztás lehetősége. „Felnőtt elképzeléseink a gyermekort egyszerű helyként látatják, de ezek az elképzelések megdőlnék, amikor felismerjük azon erők bonyolultságát, melyek gyermekeink életét formálják, és meghatározzák, hogy kik lesznek ők, miként fognak viselkedni, és hogyan fogják majd föl önmaguk helyét a világban.”²⁵ Mintz a lényegét a szociális és az interperszonális készségeknek, a fantáziának, a kreativitásnak a fejlesztésében látja,²⁶ ezeknek

ILLUSZTRATOR PAJTÁSOK

Showing posts with label Medvepajtasok. Show all posts

TUESDAY, 5 APRIL 2011

Medve pajtás képek - Születésnap

© Schall Ester.

Ezt a kedves macskós képet egy játékra csináltam, ahol a téma az idei év
Pantone színe: a lonc színe.

FACEBOOK OLDALUNK

PAJTÁS - NAPI FRISZ

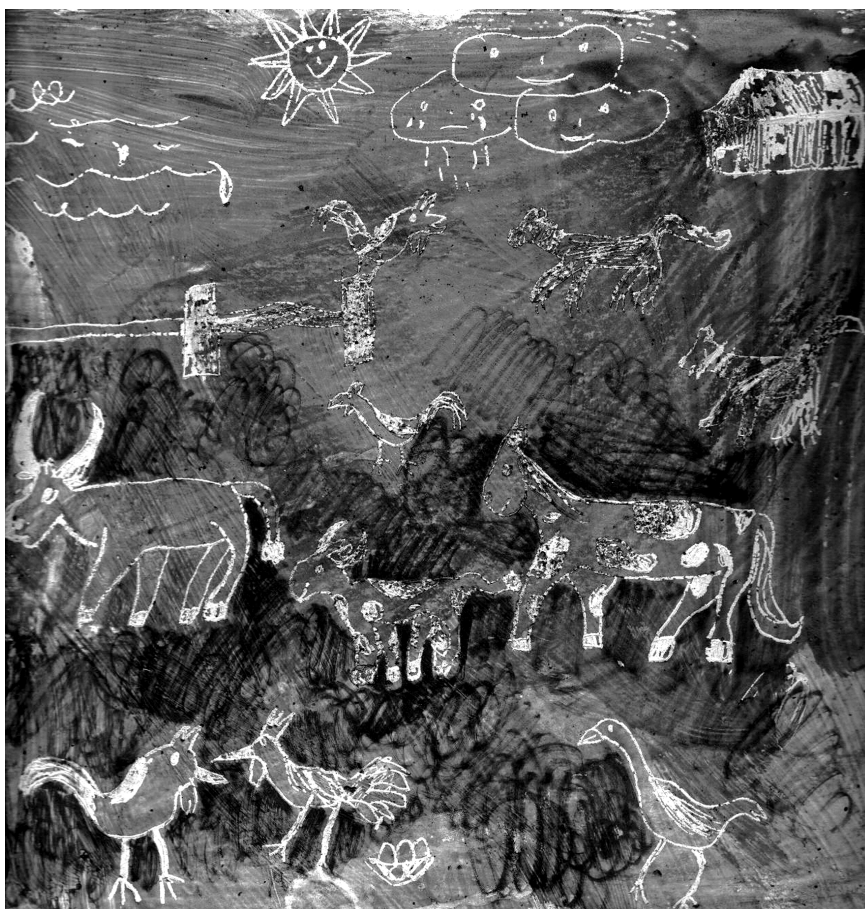
<http://illusztratorpajtasok.blogspot.com/>²⁴

a kinyilvánításához immár az új média, a digitális világ lehetőségei elengedhetetlenül hozzátartoznak.

■ JEGYZETEK

1. gumi@nyu: *Hogyan csináljuk ki saját gyerekként?* <http://manna.ro/gumino/hogyan-csinaljuk-ki-a-sajag-nyerekkent-2010-08-31.html>
2. Steven Mintz: *Children's Culture*. In: *Re-Staging Childhood Conference*. Utah State University. http://www.usu.edu/anthro/childhoodconference/Reading%20Material/Mintz_Childrens_culture_002.doc
3. Komáromi Gabriella: „Bárcsak lennék vagány bárány”. In: Szávai Ilona (szerk.): *Mint a mesében? Tanulmányok a mese fontosságáról*. Pont Kiadó, Bp., 2009. 56–57.
4. Szabó Magda: *A gyermek – a legelső olvasó*. In: *Ne félj! Beszélgetések Szabó Magdával*. 1997. http://dia.pool.pim.hu/xhtml/szabo_magda/Szabo_Magda-Ne_felj.xhtml
5. „Nagyobbacska korban pedig már külön fejtörést is okozhat, hogy mit mondogassunk kicsinyünknek, hiszen akár későbbi irodalmi ízlését is meghatározhatja, hogy mit hall otthon a szüleitől.” <http://tunderorszag-meseország.blogspot.com/>; „A környezet, ami születésünktől körbevesz bennünket, nagyban befolyásolja, milyen lesz az ízlésünk, mi magunk milyenné válunk.” <http://gyermekszoba.blog.hu/>
6. Zsigmond Emese: *Mit kér, és mit kellene kérnie?* Korunk 2002. 10. sz. <http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2002&honap=10&cikk=7021>
7. Henry Jenkins: „Going Bonkers!” In: *Children, Play, and Pee-Wee*. In *Male Trouble (Camera Obscura)*. University Of Minnesota Press, 1993. 157–182.
8. Mintz: i. m.
9. Henry Jenkins: *Children's Culture*. 2005. <http://web.mit.edu/cms/People/henry3/children.htm>
10. Jenkins: *Going Bonkers!* 179.
11. L. Virginás Andrea: *Arról, amit gyerekként olvasnom lehetett*. Korunk 2002. 10. sz. <http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2002&honap=10&cikk=7026>
12. Marék Veronika: *Boribon beteg*. Pozsonyi Pagony Kft., Bp., 2010.
13. Bartos Erika: *Anna és Peti. Kistestvér érkezik*. Alexandra Kiadó, Pécs, 2006. 70–71.
14. Zdenek Miler: *A kiskakond és a macskók*. A szerző rajzaival. Ford. Balázs Andrea. Móra Könyvkiadó, Bp., 2006.
15. Peggy Albers: *Theorizing Visual Representation in Children's Literature*. Journal of Literacy Research 2008. 163. sz. 20.
16. Például <http://www.slideshare.net/kapitan/banyai-istvan-zoom>
17. Például <http://www.konyvkolonia.hu/blog/KoloniaBlog/ilyen-szabo-t-anna-mesekonyve-a-tatoktatok>, <http://kiadok.lira.hu/media/kiadok/pdf/139410024.pdf>
18. www.dia.hu (pl. Lázár Ervin meséi)

19. <http://www.fruzszi.hu/>
20. http://www.hachettebookgroup.com/kids_books_9780316045469.htm
21. <http://www.mariland.hu/2d.htm> és <http://marilandblog.blogspot.com/>
22. Például a Gyermekkönyvszerzők és Illusztrátorok Egyesülete: <http://gyieblog.blogspot.com/>.
23. <http://www.pagony.hu/blog>
24. Vagy társa: <http://irocimborak.blogspot.com.es/>
25. Henry Jenkins: *The Innocent Child And Other Modern Myths*. In: *The Children's Culture Reader*. New York University Press, 1998. <http://web.mit.edu/cms/People/henry3/innocentchild.html>
26. Mintz: i. m.

SÁNDOR CSILLA

SZUBJEKTÍV HANGULATJELENTÉS A MAGYARORSZÁGI GYERMEKKULTÚRÁRÓL

■ Ha összegyűjtenénk és bemutatnánk mind, több száz, esetleg több ezer lenne azoknak a műveknek, eseményeknek, produkcióknak a száma, amelyek az elmúlt tíz évben jelentek meg, és a magyar gyermekkultúra legjobb minőségéhez tartoznak.

A 2000-es évek elején több gyermekkönyvkiadó alakult, melyek megújították a magyar gyermekkönyvkiadást. A Pagony, Csimota, Naphegy stb. kiadók felkutatták a hazai szerzőket és illusztrátorokat, igényes, tartalmas könyveket adnak ki. Ugyancsak a könyvkiadókhöz köthető jelenség, hogy gyermekkönyvesboltok alakultak (Pagony, Anno, Betűtészta, Két Egér, Kisgombos), amelyek speciális kínálatukkal iránymutatóak a gyermekkönyvek piacán, a tulajdonosok jó érzékkel válogatják össze hangulatos boltjaikban az értékes gyermekkönyveket.

A Kolibri Színház a magyar gyermek- és ifjúsági színház egyik legrangosabb műhelye: az előadásokat a gyerekek érdeklődéséhez igazítják, úgy, hogy nem engednek a minőségből. A társulatra a folyamatos megújulás jellemző, innovatívak, érzékenyek a társadalmi problémákra, előadásaikkal valódi színházi élményt nyújtanak a gyerekeknek. A Kolibri mellett kiemelkedő még a Tintaló Társulás, a Márkusszínház, valamint mindazok, akik a különböző szemléken sikeresen szerepelnek. A Kaposvári Nemzetközi Gyermek- és Ifjúsági Színházi Biennálé, a Gyermekszínházi Szemle a szakmaiságot erősíti, mind a produkciókkal, mind az előadások kapcsán elhangzó kritikai reflexiókkal. A gyermek- és ifjúsági filmek, animációs filmek gyártói, alkotói csak újabban jutnak lehetőségekhez. A Magyar Média Mecénatúra program kere-

A média számos esetben közvetít gyermekkultúrával kapcsolatos híreket, beszámolókat, de ezek a helyzetjelentések sok esetben nem lépnek túl a reklámozás szintjén.

tén belül hamarosan elkészülnek a támogatott filmek, és a nagyközönség elé kerülnek. A Macskássy Gyula animációs pályázat esetében 180 millió forintba pályázhattak az alkotók. Fontos rendezvény a Kecskeméti Animációs Filmfesztivál, ahol a szakma kicserélheti a gondolatait, és levetítik a legfrissebb alkotásokat.

A múzeumpedagógiában uniós forrásoknak köszönhetően megjelent a sokszínűség, a múzeumpedagógusok műalkotásokhoz, műtárgyakhoz kapcsolódóan komplex programokkal, füzetekkel tudják ellátni a múzeumokba járó gyerekeket. A Petőfi Irodalmi Múzeumhoz kapcsolható Mesemúzeum és a Székesfehérvári Hetedhét Múzeum tartalmaz programot, modern környezetet nyújt látogatóinak. A gyermekeknek készülő társasjátékok, dízajntermékek területén kiemelkedő minőségben kaphatóak a Marbushka játéakai. A Bohony Beatrix által tervezett és kivitelezett dobozok egyedülállóak a magyar játékipiacon. Végül a gyermekeknek szóló folyóiratok közül emelnék ki kettőt, a Szitakötőt és a Csodaceruzát, melyek az olvasást, a gyermekirodalmat népszerűsítik.

A listát lehetne folytatni, de helyett nézzük meg azt a környezetet, amelyben léteznek, működnek jelenleg a gyermekkultúra fontosabb műhelyei.

A gyermekkultúra felfedezetlen területe a kortárs kulturális életnek. Bár 2000 után komoly műhelyek jöttek létre, a gyermekkultúra képviselőinek nem sikerült erős érdekvédelmi, szakmai összefogást létrehozniuk, és ennek hiányában a gyermekkultúra sem tudott megfelelő figyelmet kiérdemelni. A figyelmet több irányból is várják a gyermekkultúra művelői. Egyrészt az állami mecénatúrától, ugyanonnan, ahonnan a kulturális programokat, produkciókat támogatják, másrészt a média szakembereitől, akik értő módon, nagyobb felületeken, hosszabb műsoridőkben foglalkozhatnának a gyermekkultúra témáival. Harmadrészt szükség lenne egy gyermekkultúrát kutató, támogató intézményre, mely elősegíthetné a szakma fejlődését.

A gyermekkultúra szponzorálása, támogatása több sebből is vérzik. Egy évvel ezelőtt szóba került, hogy a Nemzeti Kulturális Alap kiemelten, súlyának megfelelően támogatja majd a gyermekkultúrát. Sajnos a személyi változások nem ebbe az irányba vitték a dolgokat, és ez a téma lekerült a napirendről. A pénzelosztó bizottságokba ritkán hívnak meg a gyermekkultúra területeiről szakembereket, elviekben hiába tartják szem előtt a gyermekek érdekeit, a zsűritagok nem rendelkeznek megfelelő tapasztalatokkal, rálátással ahhoz, hogy helyesen döntsenek.

A gyermekkultúra ágazatai más-más háttérrel rendelkeznek: a különböző szegmensek érdekérvényesítő ereje is más és más. Többnyire azok a műhelyek, csoportok tudnak megmaradni, tartósan kiemelkedő színvonalú teljesítményt nyújtani, amelyeknek a működését az önkormányzat, az állam vagy más mecénás biztosítja. Egyéb területeken, ahol a bevételekből kell finanszírozni a gyermekkultúra adott területét (legyen az könyv, folyóirat, film stb.), a fizető befogadókra kell építeni, akik a szórakoztató, könnyedebb műfajokra vevők. Pedig a cél az lenne, hogy minél magasabb minőséghez juthasson minden gyerek.

A média számos esetben közvetít gyermekkultúrával kapcsolatos híreket, beszámolókat, de ezek a helyzetjelentések sok esetben nem lépnek túl a reklámozás szintjén. A műsorszerkesztők vagy lapszerkesztők nem elég felkészültek, vagy nem jut idejük a tájékozódásra, ezért vegyesen jelennek meg felületeiken a gyermekkultúrához tartozó vagy csak annak látszó történések.

Nehezíti a helyzetet, hogy nincsenek kifejezetten gyermekkultúrához kapcsolható intézmények, ahol kutatással, elemzéssel, tájékoztatással foglalkoznának. A törekvések, elképzelések egyetemi műhelyek közelében egyre inkább körvonalazódnak (Szekszárdon, Kecskeméten, Kaposváron), de ezek egyelőre regionális szintűek, és lassan tudnak országos hatósugarúvá válni, hiszen óriási a behozni való, nagy a lemaradás. Ennélfogva a gyermekkultúra szereplői nem kapnak megfelelő visszajelzé-

seket, a gyermekkultúra iránt érdeklődő felnőttek bizonytalanok, csak a saját, szubjektív benyomásaikra építhetnek. Hiányzik a képzés és a szakirodalom a legtöbb területen, így a gyermekkultúra ön maga definícióját sem találta meg. Nincs konszenzus abban, hogy mit tekintünk értékesnek, mi válhat klasszikussá, mit jelent a minőség, így a tömegkultúra sok esetben a minőségi kultúra fölé emelkedik, vagy azt pótolja.

Ugyancsak széttagoltságot eredményez, hogy az oktatás és a kultúra területe minisztériumi szinten és a gyakorlatban is mereven elválnak egymástól, például sok esetben azt, amit támogat a kulturális oldal, nem kamatoztatja az oktatás. Valójában nincs kulturális stratégia, mely a gyermekkultúra helyzetéből kiindulva útmutatóval szolgálhatna azoknak, akik ezen a területen dolgoznak.

A gyermekkultúrában sokkal több van, mint gondolnánk, rangos nemzetközi mércék segíthetnének az orientációban, de ezekre a fórumokra nehezen jutnak ki a magyar alkotók. Talán egyedül a gyermekszínháznak sikerült megtalálni azokat a lehetőségeket, amelyekkel bejutottak a nemzetközi vérkeringésbe is.

Későkása

■ Az ezüstházi királylány igazi nevét senki sem tudta. A dajkája szerint talán Lili-nek hívták, a szakácsnő Piroskára emlékezett, a hoppmesternek Dezdemóna rémlett. A palotában azonban mindenki csak Későkásának szólította. Még maga a király is. Állítólag a birodalmi főszülész adta neki ezt a becenevet, a királylány ugyanis a saját születését is lekéste, s mikor végül úgy döntött, hogy mégis világra jön, a főszülész mosolyogva megfenyegette az ujjával:

– Ejnye! Most bújt elő, s máris két hetet késett. Hát illik ilyet, Későkása kisaszony?

A csecsemő nem felelt, csak torkaszakadtából bömbölt. Későkása még sokáig nem felelt semmilyen kérdésre, megkésve kezdett beszélni, a szokásosnál később kezdett járni, s ahogy cseperedett, mindenünnen elkésett: az ebédről, a táncóráról, az udvari bálról, az iskolából. Ha a király elhatározta, hogy pontban reggel nyolckor sítúrára indul lányával a Gyémánt-hegyre, akkor Későkása fél tíz körül tántorgott ki ásítózva a szobájából. A saját születésnapjáról is késett minden évben, a tortán ötször kellett gyertyákat cserélni, sorra csonkig égett valamennyi, mire Későkása méltóztatott megjelenni.

– Ejnye, kis bogaram! – fakadt ki a király, amikor a lánya tizenhatodik születésnapját ünnepelték. – Hát mi oka van, hogy sehova se vagy képes idejében odaérni?

– Gőzöm sincs, apuka – biggyesztette le ajkát a királylány. – Elkezdek készülődni, aztán eltöprengek, nem volna-e jobb egy másik ruha, felpróbálok azt is, meg egy harmadikat is. Közben felteszek forni teavizet, vagy olvasgatok valamit, mert van még idő, aztán látom, hogy késni fogok, de akkor már úgy vagyok velem, úgyis mindig. Inkább kipingálok a körmömet, keresek egy színben passzolós topánt, újabb ruhát próbálok fel, közben szürcsölöm a teát. Néha csak gondolkodom valamin, bámulok ki az ablakon. Mindig elrepül az idő. Olyan jó álmodozni, hát nem?

Fejcsóválva hallgatta lányát a király, nem értette, honnan örökölte ezt a későkásaságot. Elfelejtette már, hogy a lány anyja, aki évekkal ezelőtt meghalt, ugyanilyen későkása volt: a királynak csak harmadszorra sikerült feleségül vennie, kétszer is szétszéledt a násznép, mire végre odaért az esküvőre. Harmadjára aztán a király helybe ment hozzá a násznéppel, és ott a tükör előtt, ahol éppen hollófekete haját fésülgette, gyorsan nőül vette.

– Kinek kell majd egy ilyen késős fruska? – morfondírozott a király. – Pártában fog maradni szegénykém.

Későkása azonban csinos teremtés volt, akadtak kérői szép számmal. Igaz, egy idő múltán megfogyatkoztak, mert a lány az összes találkára többórás késéssel érkezett, s addigra elhervadtak a virágcsokrok, megszikkadt a találkozóra hozott friss sütemény, sőt egy alkalommal az egyik királyfi el is aludt, s javában horkolt, mire Későkása odaért. Végül csak egyetlen kérő maradt: a legszegényebb királyfi. Ő kitartott a lány mellett, akármennyit is késett, mindig megvárta.

Félrevonta egyszer a király a legényt, és megkérdezte tőle:

– Mi a titkod, fiam? Hogyan bírod ilyen türelemmel viselni, hogy ez a leány mindenhová késedelemmel érkezik?

A kérő előhúzott a tarisznyájából egy vastag könyvet.

– Szeretek olvasni, király uram, mindig van nálam egy jó regény. Ha éppen késik kicsikét felséged álomszép leánya, előkapok egy könyvet, s remek mód szórakozom.

„Na, ezeket Isten is egymásnak teremtette – gondolta a király. – Egy későkása meg egy könyvmoly. Be is fellegzene a birodalomnak, ha ők volnának az uralkodói.”

Ahogy az lenni szokott, pontosan az történt, amitől a király legjobban rettegett. Későkása és Könyvmoly egymásba szerettek, és összeházasodtak. Az esküvőről kerek egy napot késett a menyasszony, de a vőlegényt ez csöppet sem zavarta, leült a sarokba, kiolvasott egy nagyregényt, a pap pedig közben összeeskettett három másik királyi párt.

Későkása és Könyvmoly boldogan éltek, s hamarost gyermekük született, egy szeplős kisfiú, aki a király örömeire nem örökölte szülei furcsaságát: mindig időben felsírt, sosem késve, és amikor elébe raktak egy könyvet, jól irányzott rúgással a rácsos ágyikó sarkába irányította.

– Az én vérem! – dörzsölte tenyerét a király. – Csak addig kell kihúznom, amíg ez a kölök felnő, aztán már nyugdíjba mehetek.

Sajnos nem sikerült addig kihúznia. A fiú még csak kétéves volt, mikor az öreg királyt úgy elkezdte gyötörni a köszvény, hogy másra se tudott gondolni, csak a fájdalomra, éjjel-nappal jajgatott, az uralkodásra már nem maradt ereje.

„Nincs más hátra – gondolta –, erre a két bolondra kell bíznom az országot. Nem tehetek mást. Jaj nekem... jaj a birodalomnak...”

A király balsejtelmei beigazolódtak: Későkásának és Könyvmolynak halvány tehetsége sem volt az uralkodáshoz. Könyvmoly a kedvenc íróit kérte fel tanácsadónak, akik már az első napon megitták a palotában található összes bort, és estére jól összevesztek egymással. A királyi könyvtár pár hónap alatt megtelt, a királyi kincstár viszont kiürült. Hamarosan bezártak az ezüsbányák, a bányászok utcára kerültek, az ezüstpénzt vaspénz váltotta fel, egyedül a könyvkiadás virágzott, a birodalom írói olyan gazdagok lettek, hogy palotákat építettek, saját borospincéket nyitottak, s tőlük kértek kölcsön a rongyossá szegényedett gyárosok és bankárok.

Későkása egész Ezüstofföldön divatba hozta a késést. Gyakran nyitott meg fényes ünnepségeket, s ilyenkor a vendégek előre azzal számoltak, hogy csak másnapra ér oda, ezért ők maguk is egy nappal később eredtek útnak. De még így is túl korán érkeztek, Későkása ugyanis gyakran két-három napot is késett. Egy idő után inkább nem rendeztek több bált, se díjátadást, se más ünnepi eseményt. Az asszonyok pedig így pöröltek, ha a férjük fejükre olvasta késős természetüket:

– Ha a királyné megteheti, akkor én is! Nem tudtad, drágám, hogy ez most a sikk? Aki nem késik legalább egy órát, az már nem is tényező.

A birodalom lakói olyanná váltak, mint a király és a királyné: mindenki megbízhatatlan volt és késős, munka helyett könyvet olvasott, a hajdani bányászok verset szavaltak, vagy családregegyet írtak, divatba jött a szerelem, a könnyes vallomás, érzelmes dalokat dúdolt mindenki, töméntelen gyermek született, és egyre nőtt a szegénység.

Egy téli reggelen aztán, mikor Későkása másfél órás késéssel, csipás szemmel és ásítozva megjelent a királyi étkezőben, csodálkozva látta, hogy üres az asztal.

– Hol a reggeli, kedves férjuram? – kérdezte. – Tán megetted egyedül?

– Nincs reggeli – felelte Könyvmoly király. – Nincs rá pénz. Én két pohár vizet reggeliztem. Egy kis cukorral egész finom.

Így hát cukros vizet reggeliztek, s nem is volt rossz. Cukros víz volt másnap is a reggeli, meg harmadnap is, de negyednap már rá se bírtak nézni. Törni kezdték a fejüket, mit tegyenek, annál is inkább, hiszen ha már nekik sincs mit enniük, bizonytalán éheznek az egész birodalom. Úgy döntöttek, meglátogatják az öreg köszvényes királyt, aki a toronyban lakott egy sötét szobában.

– Aprócska gond adódott, kedves apámuram – újságolta Könyvmoly király az apósának. – Kong a kincstár.

– Tudtam... – motyogta a király. – Akkor háborút kell indítani.

– Már rég nincs hadsereg – legyintett Későkása. – Nem tudtuk fizetni a zsoldot.

– Jaj! Jaj! – nyögött fel a nyugdíjas király, s nem lehetett tudni, hogy a köszvény miatt jajveszékel, vagy pedig azért, amit hallott. – És ha megtámadnak bennünket? Ha gyenge az ország, akkor könnyen ránk szabadul az ellenség.

Míntha csak a király szavait akarná igazolni, ágyúlövések rázták meg a palota falait, sikoltozás hallatszott, s valaki megzörgette a kaput.

– Nyissátok ki íziben! Későkása! Egyetlen szerelmem! Eljöttem érted.

Későkása és Könyvmoly rögtön behátráltak a szoba sarkába. Könyvmoly előhúzott a táskájából egy vastag könyvet, és hősiezen a felesége elé állt, készen arra, hogy élete árán is megvédjé őt.

Hamarosan döngő léptek rázták meg a folyosót, egyre közeledtek, és belépett a szobába egy hatalmas bajszerű király.

– Későkását keresem! – bömbölte a bajsos.

– Én vagyok – mondta Későkása, kicsit megkésve.

– Emlékszel-e rám, Későkása? – kérdezte döngő hangján az idegen király.

– Hát persze – felelte a királyné. – Te vagy az a kéréim, aki elaludt, amíg rám várakozott. Úgy horkoltál, hogy leesett a királyi teázó plafonjáról a vakolat.

– Bizony ám! – mondta büszkén Horkoló király. – Még ma is pont ilyen eget rázóan horkolok. Na, Későkása, akkor hiába vártam rád, de most feleségül veszek, és én leszek Ezüsföld királya. Punktum.

– Nana – mondta Könyvmoly király. – Ő már az én kedves feleségem. Nem adom.

– S hogy véded meg? Hozzám hajítod azt a könyvet? – kérdezte gúnyosan Horkoló király.

Könyvmoly hallgatott, mert pontosan ez volt a terve.

Horkoló király két papírost húzott elő prémes télikabátja zsebéből.

– Mostantól rend lesz. Ezennel felszámolom a káoszt. Ezt a két papírt kell aláírnotok. Az egyik tanúsítja, hogy én lettem Ezüsföld uralkodója. A másikkal pedig igazoljátok, hogy elváltok egymástól. Én komoly ember vagyok. Szeretek lepapírozni mindent.

Szegény Könyvmoly és Későkása egyáltalán nem akartak elválni, de akkor előugrottak Horkoló király testőrei, megragadták a királyi párt, és erőszakkal aláírták velük a papírt.

– Zárjátok börtönbe Könyvmolyt! – rendelkezett Horkoló király. – Téged pedig, Későkása, várlak holnap, pontban déli tizenkettőkor a kápolnában. Menyasszonyi ruha viselése kötelező.

Horkoló király döngő léptekkel távozott, a testőrök pedig megragadták a kapálózó Könyvmolyt, és magukkal hurcolták. Későkása párás szemmel bámult utána, aztán az öreg király vállán jól kisírta magát.

Másnap délben Későkása nem jelent meg a kápolnában. Horkoló király sejtette, hogy késni fog, ezért főzetett magának egy bödön kávé, s abból iszogatót, nehogy elnyomja az álom. Várt egy órát, aztán még egy felet, aztán még egy utolsó fertályt. Amikor már ásítózni kezdett, s csupán egyetlen bögre kávéja maradt, elszalajtott a Későkásáért legderekből testőret. Egy perc sem telt belé, rohant vissza a testőr lélekszakadva.

– Bolondját járatta velünk a leány, Horkoló uram! – újságotla. – Dehogy késett most a szépséges Későkása! Amíg kegyelmed itt várakozott a bödön kávéjával, kiszabadította a börtönből Könyvmolyt. Most együtt menekülnek, dacolva hóval, faggyal, szélviharral. Vitték magukkal a trónörökös is. Csak ezt a cetlit hagyták hátra.

Horkoló királynak megremegett a bajsza, de nem szólt semmit, csak intett a testőrnek, hogy olvassa fel a levelet. Ő maga hadilábon állt a betűkkel. A testőr megköszörülte a torkát:

„Kedves Horkoló király! Bocsánat, de kereket oldottunk. Apukának viseld gondját, mert beteg. A kincstár kulcsa a kék lábtörő alatt van. Sajnos elég üres. Későkása.”

Horkoló király dús szemöldöke felszaladt a homloka közepére, rettentő bajsza pedig úgy lekonyult, hogy belelógott a bögre kávéba, amit a kezében tartott.

– Ez a két bolondgomba csakugyan szereti egymást – motyogta maga elé. – Ha Későkása képes volt arra, hogy ne késsen el, hanem Könyvmoly megmentésén fáradozzék, akkor itt nincs keresnivalóm. Nekem nem Ezüsföld kell, hanem csak ő... Bájos arcáról álmodozom mindig horkolás közben... De nem engem szeret, hanem a puhány Könyvmolyt. Akinek nincs is bajsza, szemüveges, a hangja se mély, és királynak a legrosszabb a világon.

Logó bajusszal indult haza Horkoló király a saját birodalmába. Későkása, Könyvmoly és a trónörökös pedig visszatérhetett a palotába. Horkoló király soha többé nem lépte át a határt, sőt: barátsága jelül elküldte híres udvari druidáját, aki egykettőre kigyógyította köszvényéből a nyugdíjas királyt. Az öreg uralkodó visszaült a trónra, s azon fáradozott, hogy Ezüsföld újra csillogjon a gazdagságtól.

Alig egyetlen esztendő alatt virágzásnak indult a birodalom. Az írók újra szegények lettek, mint a templom egere, a bányászok többé nem az íróasztal fölött görnyedtek, hanem az ezüsbányákban, s félbehagyott regényeiket kihajították az ablakon. Tele volt szebbnél szebb mondatokkal az utca, ide-oda cibálta őket a szél, de már senki nem törődött velük. A nők ugyanúgy késtek, mint korábban, de nem hivatkozhattak többé a királynéra. Szürkébb lett az élet és unalmasabb, viszont újra volt mit enni, inni, s télen se fáztak többé az emberek. Amikor sok-sok év múltán az öreg király meghalt, a szeplős királyfi lépett a trónra, aki nagyapja méltó utódjának bizonyult, és Ezüsföld legendás uralkodója lett.

De mit csinált eközben Későkása és Könyvmoly? Azt beszélik, világ körüli útra indultak, s azóta sem tértek vissza Ezüsföldre. Álnevet használnak, kerülik a feltűnést, mégsem nehéz őket felismerni. Ha egy pályaudvaron vagy repülőtéren olvasgató, idősebb úriembert láttok, olyan szemüveges királyformát, aki türelmesen vár a feleségére, az csakis Könyvmoly lehet. Későkását már nehezebb megpillantani, mert minden-hova késve érkezik. Akik látták, azt mesélik: mostanában nagy lila karóráat hord, s ezért picit kevesebbet késik, mint régen. Fél nap helyett csak öt-hat órát. Szebb, mint valaha, csak fekete hajába vegyült pár ősz szál. Úgy tűnik, az öregségről is lekészt.

Almavirág

■ A Tűzfelhő minden évben ugyanakkor, Julszán havának 17. napján jelent meg a Bíborerdő felett, pontosan nyolc órakor, és délután ötre már el is vonult. A madarak ilyenkor megsültek repülés közben, aztán leestek a földre, a fák pedig vörösre hevültek, de sosem gyulladtak meg. Az állatok igyekeztek a fák és a sziklák árnyékába húzódni, néhányan közülük – a vakmerőek vagy az ostobák – kifutottak valamelyik tisztásra, s ott ropogósra sülték. Mardor minden évben ugyanúgy töltötte ezt a napot: kora reggeltől barlangja bejáratában üldögélt, kellemes árnyékban, dudorászva borozgatót, és gamós botjával néha bepiszkált magának egy-egy jól átsült hubukmadarat.

Már csak egy hét volt hátra a tűzfelhő érkezéséig, amikor Mardor különös álmodást látott: átlátszó burok vette körül, amely izzott a forróságtól, és Mardor hiába próbált menekülni, mindig az égő burokba ütközött, és visszapattant róla. Verejtékezve riadt fel, és a nagy ijedtségre benyakalt fél hordó denevérpállinkát. Az álom ezután

minden éjjel megismétlődött, és Julszán havának 16. napjának reggelén Mardor arra ébredt, hogy vörös hólyagok borítják szerte a bőrét. Úgy határozott, nem mozdul ki aznap a hűvös barlangból, inkább farigcsált magának egy új gamós botot, aztán ki-görgette a barlang előterébe az utolsó hordó borát. Mikor eljött az este, kiült a barlang bejáratába, és csöndesen iszogatva várta a reggelt.

Arra, hogy mikor szundított el, Mardor másnap nem tudott visszaemlékezni. Csak abban volt bizonyos, hogy hajnalban megébredt egy pillanatra, de amint látta, hogy még csak pitymallik, rögtön vissza is aludt. Amikor újra kinyitotta a szemét, már délután volt, s éppen egy róka osont el a barlangja előtt, szájában feketére sült hubukmadárral. Mardor kirent a bejáraton, de elbotlott a saját lábában, és elterült a földön. Soha nem történt még vele ilyen szerencsétlenség: átaludta a Tűzfelhő nap-ját, a sült madarakat pedig felfalták előle a rókák meg a farkasok.

Nagyot kordult Mardor gyomra. Arra gondolt, valami igazán táplálóra volna most szüksége, elbandukolt hát a közeli Vörös-tóhoz, amelynek medrét fiatalon ő töltötte színing habzó sárkányvérrel. Mikor odaért, csalódottan látta, hogy nyoma sincs már a vörös finomságnak: a mederben tiszta, napsugárfoltos víz csillogott.

– Régen minden jobb volt – sóhajtott fel Mardor bánatosan, azzal ledobta gönceit a partra, begázolt a vízbe, és beúszott a tó közepére. – Hát ennyire jutottam – morogta maga elé. – Kilyukad a gyomrom az éhségtől, és vízben pancsolok, mint egy gyerek.

Valójában egész tűrhetően érezte magát. A tó a közepén sem volt mélyebb egy méternél, Mardor vett egy nagy levegőt, leült a tó fenekére, és összefutott szájában a nyál, mikor észrevette azt a három soványka halat, amely a tóban lakott. Vagy öt percig ücsörgött Mardor a víz alatt, aztán nagy prüszkölésekkel kimászott a partra. Megtörölte a szemét, és akkor látta, hogy legalább százan bámulják, köztük egy csodálkozó királylány is, akinek a szemét gyorsan eltakarta a mellette álló kövér dadus, a kövér dadus szemét meg eltakarta a kövér dadus kövér férje. Mardor nem volt éppen szégyel-lős, de azért fürgén felkapott egy éppen arra elszuhanó törpét, és maga elé tartotta.

– Tegyé má le! – mordult rá a törpe, és kapálózni kezdett, de Mardor rá se hede-rített, inkább a küldöttséget bámulta, amelynek élén – semmi kétség – egy almazöld palástot viselő király állt.

– Te vagy-e Mardor, a varázsló? – kérdezte a király.

– Én – mondta Mardor.

– Akkor hogyan lehetséges, hogy csak egy fejed van? Hiszen mindenki tudja, hogy Mardornak két feje van.

Mardor eldobta a rúgkapáló törpét, odaballagott a ruhájához, és öltözni kezdett.

– Felsőged jól látja, valóban egy fejem maradt – felelte. – Sajnos elvesztettem va-lahol a másikat. De így sokkal kényelmesebb. Ha orra bukom, csak egy orrom töröm be, és ha ez az egy vérezni kezd, nem dagad többé vérfolyó a lábamnál. És a fejfájás is tűrhetőbb így. – Azt Mardor nem akarta elárulni, hogy a másik fejével együtt a va-rázserejét is elveszítette.

– Gyere velünk, Mardor – mondta a király. – Ha segítesz, olyan busás jutalom üti a markod, hogy életed végéig nem kell többé dolgoznod.

Mardor eddig sem dolgozott semmit. Mióta nem volt varázsereje, ócska bűvész-trükkökkel csalt ki pénzt emberektől, éjjel pedig a közeli falvakból lopott magának ennivalót. Hirtelen almaillat ütötte meg az orrát, és újra megkordult a gyomra. Az il-lat a királylány felől terjengett, aki kerekded formájú volt, és a bőre épp olyan hamvas, mint egy ízletes alma héja. Az arcát azonban Mardor nem láthatta, mert a kövér dadus lapátkezeivel még mindig eltakarta a szemét.

– Induljunk – bölintott Mardor. – Remélem, uralkodói vacsora vár odahaza.

Már elmúlt éjfél, amikor a küldöttség és Mardor betoppant Almaország királyi palotájának kapuján. Mardor már olyan éhes volt, hogy útközben kis híján beleharapott az illatozó királylány gömbölyű vállába. A király és kísérete egyenesen a palota díszes ebédlőjébe masírozott, ott aztán Mardor pukkadásig falta magát. Először bekebelezett egy tál almás pitét, aztán két üveg almalekvárt, öt darab rántott almát, hat darab töltött almát, végül pedig hét darab sült almát. Amikor már mozdulni sem bírt, kérte a királyt, hogy árulja el, miféle segítséget vár tőle.

– Az én pici csillagomról van szó – mondta a király, és búsan tunkolt az alma-szószban. – Nem él Almavirágnál határozatlanabb teremtés a világon. A legegyszerűbb kérdésben sem tud dönteni.

– Soha? – kérdezte Mardor, és nagy nehezen mégis magába gyömöszölte még egy utolsó pitét. Aztán még egyet.

– Soha. Mindjárt be is bizonyítom.

A király intett egy szolgának, aki két tányért tolt a királylány elé: az egyiken cukrozott almás rétesek sorakoztak, a másikon gőzölgő sült almák.

– Egyél kislányom, egyik finomabb falat, mint a másik! – mondta a király. Almavirág azonban nem nyúlt egyik fogáshoz sem, csak rémülten bámulta a két tányért. Ijedtében még az almaillata is felerősödött. – Na, mire vársz? – kérdezte szomorúan a király. – Miért nem kezdesz neki?

– Gőzöm sincs, papuska, melyiket válasszam – mondta a királylány, és sírós lett a hangja. – Mindkettőt annyira szeretem.

– Egyél előbb az egyikből, aztán a másikkól – ajánlotta Mardor a saját jól bevált módszerét.

– De melyikből egyek előbb? – kérdezte Almavirág. – Melyikkel kezdjem?

A lány pityeregni kezdett, hol az egyik tál felé kapott, hol a másik felé. Végül a király intett a szolgának, aki elvette előle a sült almát, s a királylány végre nekikezdett a rétesnek.

– Látod, Mardor? – kérdezte a király. – Az anyja bezzeg mindig határozott volt, sosem törte a fejét három pillanatnál tovább. A lányom azonban képtelen dönteni. S hamarosan eljön a Nagy Alfafarázás Napja.

– Hát az eljön – mondta Mardor, aki most hallott először erről a napról. – Ha eljön, nincs mit tenni. Akkor itt lesz.

– Itt bizony – sóhajtott fel a király. – Így választ évezredek óta párt magának Almaország uralkodójának gyermeke. Amikor a palotatorony harangja ütni kezdi a déli tizenkettőt, a lányom megrázza az ősóreg almáját, és arról lepottyan majd két alma, s amint földet érnek, kipattan belőlük egy-egy herceg. S ekkor majd Almavirágnak megsűgja a szíve, hogy melyikük legyen a férje. Én is így választottam feleséget két szépséges hercegnő közül.

– Értem – bólintott Mardor, és úgy érezte, rosszul van az imént befalt sok almafélétől, mintha mindegyikben hercegek és hercegnők bújtak volna el, akik megfekték a gyomrát. – S mi történt a másik hajadonnal, akit felséged nem választott hitvesül?

– A választottat rögvést meg kell csókolni, különben mire a tizenkettedik harangszó is elkondul, holtan hullik a fa mellé. Ha egyik herceget sem illeti csókjával a lányom, mindkét dalia jobblétre szenderül.

Mardor tűnődve nézte Almavirágot, aki éppen akkor tömte be szájába az utolsó rétest.

– Akkor Almaországban a menyegző mellett mindig temetést is tartanak.

A király bólintott, és intett a szolgának, hogy most már a sült almát is Almavirág elé tálalhatja.

– Azért hoztalak ide, Mardor, hogy tanítsd határozottságra a lányomat. Három nap múlva lesz a nagy nap, amikor döntenie kell. Arra gondoltam, akinek két feje van, vagyis két feje volt, az bizonyára megtanulta, hogyan legyen határozott akkor is, ha abban a két fejben ellentétes gondolatok forognak.

Mardor a királylányt nézte, aki mohón falta a sültalmát, és csupa almaszaft volt az arca. Nem úgy mutatott, mint aki készen áll egy komoly választásra.

– S ha felséged lánya nem hallja meg a szíve sűgását, s nem azt csókolja meg, akit kell, mi történik akkor?

– Mindkét herceg szörnyethal, és Almavirág pártában marad. De te sem végzed különbül, mint a hercegek – mondta a király. – Most még felállhatsz erről a székről, Mardor, és elfuthatsz haza. Ha elvállalod a feladatot, és a lányom jól dönt, akkor megtömheted kincsekkel a barlangodat. De ha mindkét herceg meghal, akkor a maradék fejedtől is megszabadítalak.

– Áll az alku – mondta Mardor. – És kérek még két rétest.

Aznap éjjel Mardort újra meglátogatta a különös álom. Rettentő hőség vette körül, egyre csak verejtékezett, de az átlátszó burokról mindig visszapattant, ha menekülni próbált. Ám ezúttal folytatódott az álom: hirtelen ropogni kezdett Mardor körül a világ, úgy érezte, mintha zuhanna, aztán hatalmas reccsenéssel szétnyílt a burok, és vakító fény csapott a szemébe. Mardor növekedni kezdett, s a remegő forróságban, akár egy tükörben, meglátta önmagát. Alig hitt a szemének: fiatal herceg nézett vissza rá. Mellette egy másik herceg álldogált, a távolban Almavirágot is megpillantotta. A lány szaladni kezdett, de nem felé, hanem a másik herceg irányába.

– Erre! – kiáltotta Mardor. – Erre fuss, Almavirág!

De a lány nem hallotta őt, csak szaladt a másik legény felé.

Mardor felriadt, és remegő térdel ugrott ki az ágyból. Kirohant a hideg folyosóra, ott tévelygett a sötétben, s egyszerre erős almaillat ütötte meg az orrát.

– Almavirág szobája... – gondolta Mardor, és a szíve ki akart ugrani a helyéből. Óvatosan belesett az ajtón, és a sötétben meglátta az ágyban fekvő lányt: hason hevert a fodros lepedőn, és halkán, egyenletesen szuszogott. Mardor sarkon fordult, és visszasietett a szobájába.

Másnap Mardor és Almavirág már kora reggel leballagtak a folyópartra, leültek a harmatos fűre, és nézték, hogyan sodor faágakat és vízbe hullott almákat a folyó.

– Melyik a kedvenc színed, Almavirág? – kérdezte Mardor.

– Apuci a zöldet szereti.

Mardor türelmetlenül legyintett.

– De te melyiket?

– Én mindegyiket – felelte a lány. – A színek olyan gyönyörűek.

– És melyik a kedvenc évszakod? – firtatta tovább Mardor.

A lány elmosolyodott.

– Ha apucin múlna, mindig tél volna. Imád hóembert építeni. Én most a nyarat szeretem, mert éppen nyár van, de tavasszal a tavaszt szeretem, ősszel meg az őszt. Mindegyik évszak olyan varázslatos.

Mardor a lány kék szemébe bámult. Pont olyan színe volt, mint a tónak, amiben utoljára lubickolt.

– És a hercegek? Milyennek képzeled el szíved választottját?

Almavirág megrázta a haját.

– Ó, álmodtam én már mindenféle hercegről. Volt köztük szőke, fekete, még vörös is. Régen a magasak tetszettek, de már nem lenne nagy baj, ha kicsit alacsonyabb volna, nem kéne akkorát nyújtózkodni, ha meg akarom csókolni. De legyen jó erős, mint az apuci. Bár ha kicsit gyengébb, az se baj. Csak szeressen.

Mardor felemelte az ujját.

- Tehát az fontos, hogy szeressen.
- Igen – mondta a lány. – Az a legfontosabb.

Így telt el a három nap. Mardor és Almavirág reggeltől estig sétáltak, beszélgettek, nagyokat kacagtak, és a varázsló minden éjjel azt álmodta, hogy ő az egyik almából kipattanó herceg, de a lány nem őt választja. Hogy Almavirág mit álmodott, azt nem tudhatta, pedig minden éjjel elosont a lány szobájának ajtajáig, belélegezte édes almaillatát, és mosolyogva hallgatta a szuszogását.

A harmadik nap reggelén még utoljára elsétáltak együtt a folyópartra, és Mardor így szólt a királylányhoz:

– Bízunk benne, Almavirág, hogy megmondja a szíved, kit válassz. De ha nem mondja meg, akkor válaszd a jobb szélső herceget. Dönteni jobb, mint nem dönteni, még akkor is, ha nem tudjuk a következményét.

Almavirág a folyót bámulta, és közben elmélyülten rágta a körmét. Aztán váratlanul megkérdezte:

- Hány esztendő is vagy te, Mardor?
- Kétszázhárom, azt hiszem – felelte Mardor.

Almavirág hol az egyik lábán ringatózott, hol a másikon, aztán hirtelen sarkon fordult, és elszaladt vissza az úton.

– Legfeljebb kétszázöt – motyogta maga elé Mardor, és belerúgott egy almába, amely egyenesen a folyóba repült.

Pontban délben ott állt az udvar apraja-nagyja a palotakertben, az ősi almafa alatt. Megkondultak a toronyban a harangok, Almavirág pedig fürgén a fa mellé lépett, és teljes erejéből megrázta a törzsét. Először semmi sem történt, csak susogtak a lombok, aztán lehullott a magasból egy alma, s alighogy földet ért, kipattant belőle egy olyan gyönyörű aranyhajú herceg, hogy a fiatal lányok nagy sóhajtások közepette rögtön elaléltek. Akkor újabb alma csattant a földön, és kilépett belőle egy olyan daliás fekete hajú herceg, hogy az összes anyuka a szívéhez kapott, és elájult. Almavirág tanácstalanul pillantott Mardorra, aki ebből rögtön tudta, hogy nem sűg a lány szíve az égvilágon semmit. Intett hát neki, hogy válassza a jobb szélsőt. El is indult a lány a jobb szélső herceg felé, de ebben a pillanatban újabb alma pottyant a földre, abból pedig egy olyan délceg vörös hajú herceg toppant elő, hogy az a néhány maradék udvarhölgy is elájult, aki eddig még talpon maradt.

– Én biza nem tudnék választani, oly helyre mindhárom! – kiáltott fel a kövér dadus, s ő is elájult, hiába fogta be gyorsan kövér férje féltékenyen a szemét. De nem az volt a baj, hogy a dadus nem tudott választani, hanem az, hogy Almavirág sem.

– A jobb oldalt! – suttogta Mardor.

– De az melyik? – suttogta vissza a lány. – A bal oldalitól mindkettő jobbra van. – És meg sem mozdult, csak téblábolt riadtan.

Az aranyhajú herceg szédelegni kezdett, térde megrogyott, szeme felakadt, hiába ugrott oda hozzá Mardor, hogy megtartsa – a herceg kicsúszott a keze közül, a földre esett, és kilehelte a lelkét. Most már csak egyetlen jobb szélső herceg maradt, a vörös hajú, Almavirág elindult felé, de közben elhallgatott a harangzúgás. Mardor hiába kapott először a fekete hajú, aztán a vörös herceg után, ők is holtan rogytak a földre.

Nagy csönd lett a palota kertjében, csak a király nyögött fel olyan hangosan, mintha tüskébe lépett volna. Mardor lezárta a gyönyörű hercegek szemét, és közben arra gondolt, hamarosan ő maga is így fog feküdni, kiterítve, csak éppen a feje nem lesz a nyakán. Hirtelen Almavirág olyan keservesen bőgni kezdett, hogy Mardor elfeledkezett a saját bánatáról. Odaugrott a lányhoz, átölelte, így álltak sokáig. Aztán Almavirág hátrébb lépett, és csodálkozva megrázta a fejét.

– Mi történt veled, Mardor? Hová tűntek a ráncaid?

A lányok és asszonyok feltápáskodtak a földről, Mardor köré gyűltek, összecsapták a kezüket, és álmélkodtak. Mert amikor Mardor a hercegekhez ért, a belőlük ki-reppenő ifjú lélekerő a vén varázslóba költözött, aki ettől alaposan megfiatalodott.

– Ifjú lettem? – kérdezte Mardor, s kihúzta magát. – Mennyi lehetek? Tán húsz-esztendőös?

– Azért annál idősebb – mondta Almavirág.

– Harminc talán? – kíváncsiskodott Mardor.

– Talán annál is idősebb – mondta Almavirág. – Hiszen kétszázhárom éves voltál még reggel, légy hát elégedett azzal, hogy fiatalabb lettél.

– Mindegy már – mondta komoran Mardor –, ha gyermekké váltam is, mert le lesz csapva a fiatal fejem a fiatal nyakamról.

– De még mennyire! – bömbölte a király, és intett az alabárdosainak, akik rögtön Mardor mellett teremtek, és a földre lökték. Akkor előlépett a kövér dadus férje, megfeszítette izmait, és hatalmas, csillogó bárdot emelt a feje fölé. Mardor lehunyta szemét, és várta a csapást.

– Nem! – kiáltott fel Almavirág. – Nem fejezheti le Mardort, édesapám.

– Miért nem? – kérdezte a király.

– Mert ő az. Megmondta a szívem. Akkor mondta meg, amikor az utolsó herceg holtan zuhant a földre. Egész halkán mondta, szinte súgta, de én meghallottam.

Mardor kinyitotta az egyik szemét. Aztán a másikat. Megvárta, amíg a hóhér szomorúan leereszti feje fölül a bárdot. Akkor végre feltápáskodott a földről. Arra gondolt, hogy a karjába kapja Almavirágot, de félt, hogy nem bírná el, ezért csak megfogta a kezét, és erősen megszorította.

Másnap megtartották Mardor és Almavirág menyegzőjét, aztán illően eltemették a három gyönyörű herceget. Este pedig akkora lakodalmat csaptak, hogy le kellett hozzá tarolni a királyi almáskertet: volt ott almaleves, almapörkölt, almakenyér, almafőzelék, almászósz, almás pite, almás rétes, rántott alma, töltött alma, becsinált alma és még sok más finomság.

– Jaj, nem tudok dönteni, Mardor! – sóhajtott fel Almavirág, amikor a szolgák fel-találták az esküvői almatortát. – A tiéd legyen az első szelet? Vagy inkább az enyém?

– Mindkettőt kérem – felelte Mardor, aki már annyi almaféleséget megevett, hogy neki is kezdett almaillata lenni.

Almavirág kivágta a tortából a két szeletet, és a férje elé tolt.

– Mindig is egy határozott férfira vágytam! – suttozta. – Ezért döntöttem melletted. Soha nem válunk el, ugye?

Mardor tele szájjal bölintott. És így is lett: Mardor király és Almavirág királyné boldogan illatoztak együtt, amíg meg nem haltak.

BALÁZS IMRE JÓZSEF

APOLODOR ÉS ZEBEGÉNY

Gellu Naum gyermekirodalmi munkáiról
és fordításaikról

A gyermekirodalom szereplője mint megtestesült vágy

■ Balzac *Goriot apójában* hangzik el a kijelentés, mindjárt az első oldalakon, Vauquer-né kapcsán: „egyszóval egész személye kifejezi a penziót, mint ahogy a penziót el sem lehetne képzelni személye nélkül.”¹ Ezt tekinthetjük bizonyos értelemben a Balzac-féle (realista) karakterábrázolás kulcsának: a szereplőt a környezet felől megragadni – tágas tablókön helyezni el a figurákat és mintegy levezetni őket a közegből, amelyben mozognak.

A gyermekirodalomban – mutat rá a téma egyik kortárs kutatója – nincs tér, vagy egyre kevésbé van tér ennyire komplex összefüggések felrajzolására, mégsem állíthatjuk, hogy a gyermekirodalom egyes hősei ne lennének emlékezetesek vagy jól megragadhatóak. A lélektani jellemzést leggyakrabban a vágy-faktor működésbe lépése helyettesíti, amely egyben egy megoldandó feladatot is kijelöl a szereplő számára.² Amint a szereplő elindul vágya nyomában, máris kibontakozik egy egyszerűbb vagy bonyolultabb cselekménystruktúra. Nagy általánosságban talán megkockáztatható, hogy a gyermekirodalmi szereplő kifejez, megtestesít egy vágyat, s a vágy mintegy létre hívja a karaktert. Aligha beszélhetünk a kettőről egymás nélkül.

Gellu Naum *Cartea cu Apolodor* című, először 1959-ben megjelent verses meseregénye³ ma elemi iskolai tananyag, a könyv a román gyermekirodalom klasszikusának számít, Ada Milea kitűnő zenéjének köszönhetően⁴ pedig színházakba, koncertekre és az autómagnókba is beköltözött. A

A pingvinhős ugyanis
akárhány kitérő,
akárhány késleltető
tényező után is útnak
indul vágyai
nyomában...

fentebb vázolt vágy-effektust két okból tartom meghatározónak a könyv kapcsán: az egyik magának a cselekménynek a jellege, amely mintegy végigúzi Apolodort, a pingvint a földgolyón. A pingvinhős ugyanis akárhány kitérő, akárhány késleltető tényező után is útnak indul vágyai nyomában, „testvéreimhez vágyom én”, mondja, és ez épp elég ahhoz, hogy újabb és újabb kalandokba bonyolódják az összes lehetséges kontinensen, még az úrbe is eljutva bolyongásai során. A másik ok, amiért a vágy-tényező fontos, maga a név: Apolodor. Erre a névre rímel ugyanis a vágyakozás visszatérő szólama, amely mindig továbbgördíti a cselekményt: „*Mi-e dor, mi-e dor*”, hangzik fel újra és újra a pingvin sóhaja. A „dor” szó kapcsán közismert vélemény ráadásul a román kultúrában, hogy a vágyakozásnak egy olyan regiszterét jelenti, amelyet ritkán jelöl külön szó más nyelvekben – valamiféle édesbús, nosztalgiával, enyhe fájdalommal járó vágyakozásról van szó, hiszen latin szótöve közös a fájást, fájdalmat kifejező „doare”, „durere” szavakéval.

Amikor Majtényi Erik 1963-ban megjelentette a *Cartea cu Apolodor* magyar fordítását, más nevet adott a pingvinszereplőnek. Igen nehéz dolga is lett volna a nevet megtartva megismételni az eredeti szöveg bravúráját, amely a könyv legelső tizennégy sorában tizenkét különböző, -or-ban végződő szóval rímelteti az Apolodor nevet... Ráadásul a név igen gyakran fordul elő a könyv további részében is rímhelyzetben. Bizonyára ezért döntött úgy a fordító, hogy *Zebegény, a pingvin* címmel jelenti meg a könyv magyar változatát.⁵

Lássuk előbb a névválasztások konnotációit, az ezekből adódó, szöveg hangulatát befolyásoló különbségeket. Az eredeti Apolodor változat a román kultúrában közismert: annak az építésznek a neve, aki a Traianus-oszlopot, valamint a drobetai Duna-hidat tervezte. Egy pingvin nevéként a hatás kétségkívül humoros, épp a kontraszt miatt, amely az eredetileg komoly, fenséges kontextus (a klasszikus kulturális örökség) és a cirkuszi, kortárs közeg között tapasztalható, ahol a pingvin a társulat tagjaként énekesként szórakoztatja a közönséget.

Majtényi Erik névválasztása nem ugyanilyen logika szerint ér el humoros hatást. Zebegény eredetileg egy Pest megyei, Árpád-kori község neve, de ebben az esetben alighanem a szó hangzása lehetett fontos a fordító számára. A szóhangzás által kiváltott hatást egy emlékezetes Örkény-szöveg figyelembe vételével is alátámaszthatjuk. Örkény így ír egy 1947-es levelében Nagy Angélának, majdani második feleségének: „...a legtöbb férfi úgy néz rá a nőkre, hogy azt mondja: Ha én magát ismerném, és ha maga engem szeretne, akkor én téged tegeznék, és azt mondanám: Zebegény. (Zebegény helyett gyakran más bűvszavakat súgnak.) – Én azonban ránézek, és mindjárt azt mondom: Te Zebegény.”⁶ A humoros vonatkozás itt közvetlen, Örkény azoknak a szavaknak a kontextusában helyezi el a megnevezést, amelyeket szerelmesek szoktak becéző bolondságként egymásnak mondogatni, s amelyek (a helyzetből kilépve vagy azt kívülről szemlélve) ellenállhatatlanul mulatságosak. A magyar nyelv hangzásvilágában ráadásul a „Zebegény” szó egészen más pozícióban van, mint egy „Apolodor” típusú szó – nem véletlen, hogy ezt használva Majtényi megismételhette fordítóként a bravúrt, hogy a könyv első tizennégy sorában csupán erre rímelő szóval zárja a sorokat.

Mindkét változatban kétségtelen tehát a humoros hatásra való törekvés – ha csupán a címet nézzük, akkor a román eredetiben ez a hatás áttételesebb. Magyar nyelvű analógiákat keresve, az Apolodor-könyvet olyan kalandregény-paródiaként foghatjuk fel, mint amilyen Bajor Andor meseregénye, *Egy bátor egér viszontagságai*.⁷ A Bajor-hős neve, a Felicián legalább annyi komolyságot sugall önmagában, mint amennyit az Apolodor – ezt a komolyságot fordítják aztán visszájukra a kalandok, amelyekbe a mesehősök keverednek. Bajor Andor könyvéről írja Demény Péter: „Minden séma megtalálható benne: a félelmet nem ismerő hős, a sziget, az őserdő,

az Északi-sark, a tenger, a levegőég, a repülő, a hajó, a bálnavadászat, a vészmacs-kák, az indiánok, a kalózok és végül, de nem utolsósorban, ám annál természetesebben, a gyönyörű Cinigin Cecília, akinek képmása láttán Felicián szíve mindig megdobb, pedig tudván tudja, hogy nem az ő jegyese. [...] az *Egy bátor egér*... szuperparódia, abban az értelemben, hogy a kalandregények minden közhelyét kifigurázza. [...] A legmulatságosabb azonban az, ahogyan a szerző a kalandregények íróira jellemző bájos tudálékosságot kipellengérezi.”⁸ A Bajor-féle narrátor tudálékosságához hasonlít Naumnál az a visszatérő, ál-autentikusságot biztosító megoldás, amikor a cselekmény kihagyásos jellegét arra vezeti vissza az elbeszélő, hogy a főhős feljegyzései az adott útszakaszról megsemmisültek vagy töredékesen maradtak fenn („Most elmosódnak a sorok, / Sok minden ki van húzva itt”; „Ez bizony fejtörést okoz, / Mert nincs beírva a noteszbe”). Bajor és Naum könyvei egyaránt kettős kódoltságú, „crossover” művek,⁹ egyszerre szólnak a felnőtt- és gyermekolvasóhoz. A kalandregény-konvenciók beható ismerete, az ilyen jellegű narratívákban való jártasság kétségtelenül hozzájárul a művek rétegzettségének felismeréséhez.

Ha tehát a nevekből próbáljuk meg levezetni, némi játékos sűrítéssel, a román és a magyar nyelven megjelent Naum-könyvek jellegét, akkor a *Cartea cu Apolodor* a vágy („dor”) könyve volna, a *Zebegény, a pingvin* pedig az én létesülésének könyve, hiszen a magyar változat egyik gyakori, rímhelyzetben szerepeltetett szava éppen a Zebegényre rímelő *én*. A kétféle megközelítés (egy kis lélektani áttétellel) nyilván nem esik túlzottan messzire egymástól.

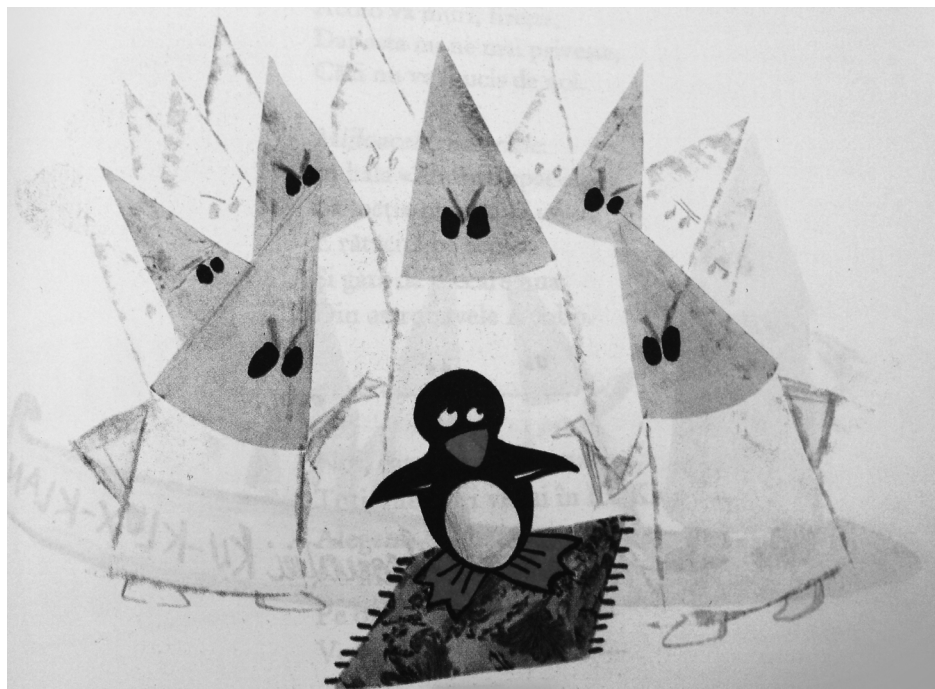
A parodisztikus történet és metamorfózisai

■ A *Cartea cu Apolodor* Gellu Naum számára 1959-ben az irodalmi élet periferiáján való létezés újabb (kivételesen a maga nemében sikeres)¹⁰ állomása. A bukaresti szürrealista csoport egykori tagjaként életművének 1947 előtti részét gyakorlatilag rejtegetnie kell ekkoriban a sztálinista Romániában. Az 1947 és 1968 (az *Athanor* című verseskötet megjelenésének éve) közötti időszak a szerző későbbi öninterpretációja szerint hosszúra nyúlt zárójel az életmű szempontjából: gyermek- és ifjúsági könyvek, műfordítások korszaka ez, illetőleg két olyan versesköteté,¹¹ amelyek ugyan politikai elköteleződésről tanúskodnak (leginkább a két világháború közötti, illegalista mültra visszavetítve), de amelyek fogadtatása (részben az alkalmazott szabadversformák, merészebb képi asszociációk, részben hangulati ambivalenciák miatt) korántsem volt pozitív a korszak sztálinista kritikájában.¹² Az írói pályáknak ez a modellje (amelyben egyes szerzők nem pályájuk kezdetén megalapozott, „saját” műfajaikban – prózában, versben – alkotnak a központosított sztálinista kultúrpolitika működése idején, hanem eltérített pályán haladnak tovább, műfordításokat, gyermekirodalmi munkákat publikálva) korántsem ismeretlen a magyar kultúrában sem, ráadásul számos gyermekirodalmi klasszikus születik ebben az időszakban, például Weöres Sándor, Tamkó Sirató Károly vagy Nemes Nagy Ágnes dolgozószobájában. Gellu Naum *Apolodorja* is közkedvelt gyermekirodalmi klasszikussá vált az idők folyamán, csak hogy ennek a folyamatnak voltak köztes állomásai. Az 1959-es első kiadás szövege ugyanis – amelyik a szereplőválasztás, hangneme, narratív megoldások révén már eleve tartalmazott szubverzív vonásokat a korabeli román gyermekirodalom átlagához viszonyítva¹³ – eltér attól az 1975-ben véglegesült változattól, amely ma közhírt, és amelyikből Ada Milea zenés feldolgozása készült. Ebből természetesen az is következik, hogy a *Cartea cu Apolodor*nak létezik ugyan magyar fordítása, de Majtényi Erik nem a végső, teljes változat alapján dolgozott. Lássuk röviden, miben tér el a *Cartea cu Apolodor* eredeti és végső változata egymástól.

Mindenekelőtt szembeötlő a terjedelmi különbség a változatok között: az első kiadás csupán 55 számozott, fejezetszerű részt tartalmazott, a végső változatban viszont 71-ig jut a számozás. A különbség legnagyobb részét újabb fejezetek, újabb boilyongások beiktatásából származik. Egy helyütt azonban a meglévő részek jelentős mértékben átíródnak – tegyük hozzá, az átírás kétségtelenül a könyv előnyére válik, ráadásul bizonyos szövegrészek az új szövegbe is változtatás nélkül átemelhetők az új cselekményepizód beiktatása során. A végső változatban ugyanis Apolodor eljut a Holdra egy űrhajón, az 1959-es változatban még nem. (Ne felejtsük persze azt sem, hogy Neil Armstrong első Holdra lépésére csak 1969-ben került sor.)

A jelentős szövegbeli eltérések a Saint-Louis-epizódnál tapasztalhatóak: az eredeti verziónak ez a része problémamentesen beilleszthető akár egy hidegháborús propagandagépezeti logikába is, hiszen egyfajta aktualizáló Amerika-kritika. Későbbi, 1975 utáni kiadásokban ez a vonulat majd teljesen eltűnik a könyvből. Az eredeti változatban a pingvinszereplő egy nemzetközi összeesküvés hálójába kerül: „Megálltak a gonosztevők / Úgy fél kettő tájt, éjszaka / Egy régi épület előtt. // Nagy ház volt, múlt századbeli, / Rácsos volt minden ablaka, / Vasalt kapuja volt neki, / S a csengő megszólalt maga. / És nem tudni, ki írta ki, / De a kapu fölött ez állt: / Az atombomba hívei / S alatta: Titkos társaság. // [...] És magához tért Zebegény, / Kötél és zsák már ott hevert lenn / A tanácsterem szőnyegén, / Mert ott voltak: a nagyteremben, / És éppen tanácskoztak ott / A leggazdagabb gazdagok, / Urai roppant vagyonoknak, // Tengernagyok, bankárok voltak, / Gyárosok, üzletemberek, // »Az atombomba hívei«, // Előttük üveg, rengeteg / Különb-különb szesszel teli.” A parodisztikus regiszter kétségtelen ebben a változatban is, különösen a kapu fölé kiírt „Titkos társaság” felirat jelzi ezt. Az átírt változatban a helyszín leírása szinte változatlan, csupán „Az atombomba hívei” társaság helyére kerül egy „hagyományosabb” amerikai, titkosan szerveződő társaság neve, a Ku-Klux-Klané (amely nem melleleg

Silvia Mitrea rajza

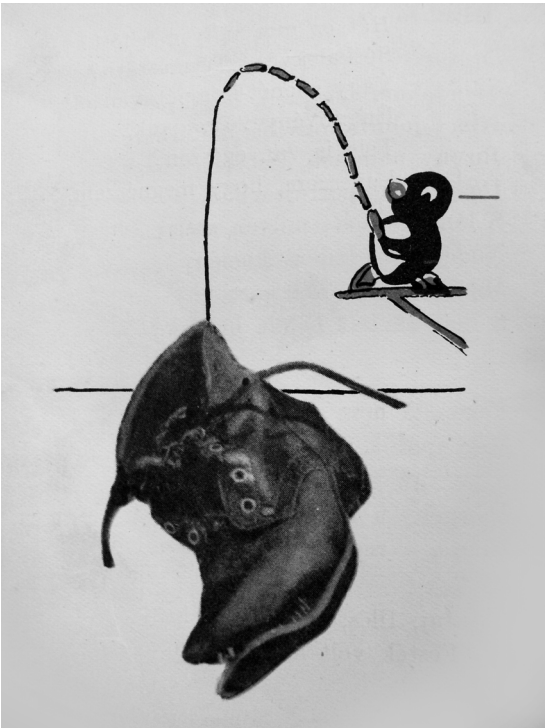
Mark Twain *Huckleberry Finn*jében is felbukkan). A magához térő pingvint így zül-
lött gazdagok képe helyett csuklyás, ronda alakok társaságának tablója fogadja.

Az 1959-es változatban a soron következő rakéta-epizódot egy gazdasági logiká-
jú, sötét terv előzi meg, így határoz ugyanis a titkos társaság: „Mi mind, akik most
Saint-Louis-ban / Összegyűltünk, az egész tagság, / Így döntöttünk – persze nem
nyíltan: // Az idegen, aki most itt van / Pottyantson le mindenik ország / Fölött egy
kisebb atombombát. // S hogy titokban maradjon célja, / Vigye le egy titkos rakéta. //
És ha a háború kitör, / Mi ártatlanok vagyunk, persze, / A bombát nem tudjuk kitől /
Kapta, nem tudjuk, hol szerezte. // És bankunk hírül adja másnap, / Hogy kölcsönt
kész örömmel adna / Mindegyik lerombolt országnak / Kilencven százalék kamatra.”
A végső változatban a Ku-Klux-Klan a pingvin (némileg költséges) eltávolítását ter-
vezi csupán (bosszúból, mivel egy bandatagot a pingvin előzőleg börtönbe juttatott),
amely nem evidens gyilkosság ugyan, de valószínűtlen, hogy a pingvin visszatérjen
majd onnan, ahová egy ócska úrhajón kilövik: a Holdról. Apolodor/Zebegény termé-
szetesen a rakétakilövés mindkét változatát szerencsésen túléli, és a továbbiakban a
mű mindkét változatában hasonlóan folytatódik útja.

Ennek az átírásnak a logikájából következik részben, hogy az átírt verzióban
Apolodor cowboyként is dolgozik egy ideig egy farmon (ennek során szereli le a ban-
ditát, akit majd megbosszul a Ku-Klux-Klan). További epizódok kerülnek be még a
könyvbe Tuniszról és a Szirtiszek vidékéről,¹⁴ a pingvin a Szaharán átjutva bebo-
lyongja még Dél-Afrikát, majd Indiát, Tibetet, illetve a Csendes-óceáni szigetvilágot.
(Így kerekedik ki az a teljes földgömböt behálózó útvonal, amelyik az eredeti verzió-
ban még nem fogja át ennyire a világot, hiszen hiányzik belőle például Ázsia.) A
tuniszi-szaharai bolyongás következménye valószínűleg az is, hogy a könyvben fel-
bukkan egy olyan szereplő, aki az 1959-es változatban még nem létezett: Suzy, a te-
ve: az ő testvérével találkozik Apolodor Tunisz környékén. És ugyanebben a részben,
a sivatagi bolyongás során szembesül Apolodor/Zebegény a szerelem érzésével is:

kis híján megnősül, bár némiképp váratlanul éri őt az apró majomlány rajongása, akivel egy oázisban találkozik.

Talán érzékelhető a fenti vázlatos cselekményleírásból is, hogy az átírt változatban Naum a kalandregények zsánerére erősít rá, azok különféle változataihoz (vadnyugati történet, Mark Twain-féle Mississippi-történet, sivatagi kalandregény, úrutazás-történet, szerelmes regény, karrierregény) közelíti pingvinje életútjának leírását.¹⁵ A kötet kitűnő értelmezésében Roxana Florentina Jeler arra is kitér, hogy a könyv helyszínei önmagukon túlmutató nevekként olvashatók „felnőtt” olvasatban: „A földrajzi helynevek, úgy tűnik, nem egyszerűen az utazás helyszíneit rögzítik. Inkább a gyermekirodalom egyfajta térképe rajzolódik ki nyomukban, olyan megállóhelyekkel, amelyek egyben a gyermekirodalom legismertebb helyszínei is. Egy olyan utazást kínál ezáltal, ami legalább annyi szépséggel kecsegtet, mint maga a vándorlás: a gyermekkor legfontosabb kötetét át történő utazást.”¹⁶ Hogy ezek a helyszínválasztások burkolt intertextuális utalásokként olvashatók, azt megerősíti néhány egészen evidens intertextuális utalás is, mindenekelőtt Verne-regényekre, amelyek-

Gellu Naum kollázsa

nek szereplőit parodisztikus regiszterbe írja át Naum:¹⁷ Cyrus Smith, *A rejtelmes sziget* hőse a *Zebegényben* iszákos, züllött hajóskapitány. Az *Öt hét léghajón* szereplője, Fergusson doktor a pozitív, tudós Verne-figurák közé tartozik, a *Zebegény* Fergus MacPiggottja nevetséges „tudományos” tételeket fogalmaz meg a marsbeli lényekről a páncélba öltözött Zebegényt leírva.¹⁸

ugyanaz: míg a könyv nagy részében a pingvint az a vágy hajtja, hogy családjával találkozzék, s ez végül a Déli-sarkon be is következik, a vágy mozgatóereje ezzel nem áll le: a pingvint mintegy visszaküldi a zárlat a kezdőpontba, a bukaresti cirkuszba. És elvileg minden kezdődhetne előlről.) Az átírás tehát csak közelíti a művet ahhoz a találkozási ponthoz, ahol a „vágy” és az „én” kérdései összeérnek, hiszen ez a verzió szinte hiperbolizálja az énkeresés motívumát, teljességgel valószerűtlenné téve azt.

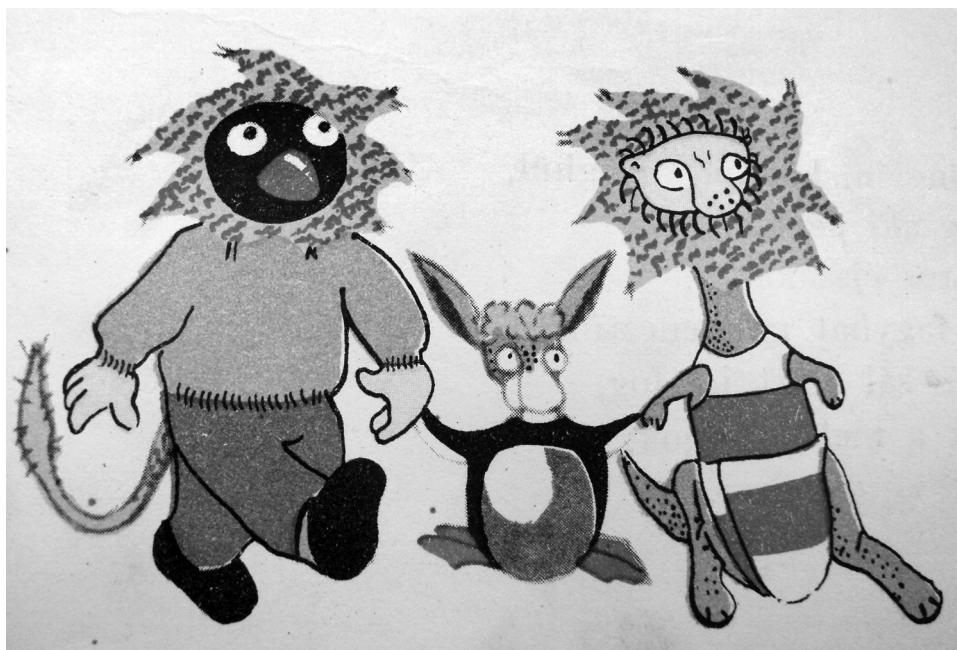
A pingvinkarakter utóélete

■ *A Cartea cu Apolodor* 1959-es kiadását Jules Perahim illusztrálta, aki egyébként számos más Naum-kötet illusztrátora, illetve Naum-művek társszerzője is. Nem mel-

lesleg a két világháború közötti szürrealista mozgalom szimpatizánsa és jó ismerője. Némiképp meglepő fordulat ezek után, hogy az 1964-es Apolodor-könyvet (*A doua carte cu Apolodor / Zebegény újabb kalandjai*) maga Gellu Naum illusztrálja. A kötet képi világa izgalmas, a szürrealista metódusok közül leginkább a kollázs technikát alkalmazza: fényképeket és saját rajzokat montíroz egybe, a képek anyagszerűségét érzékeltetve helyenként.

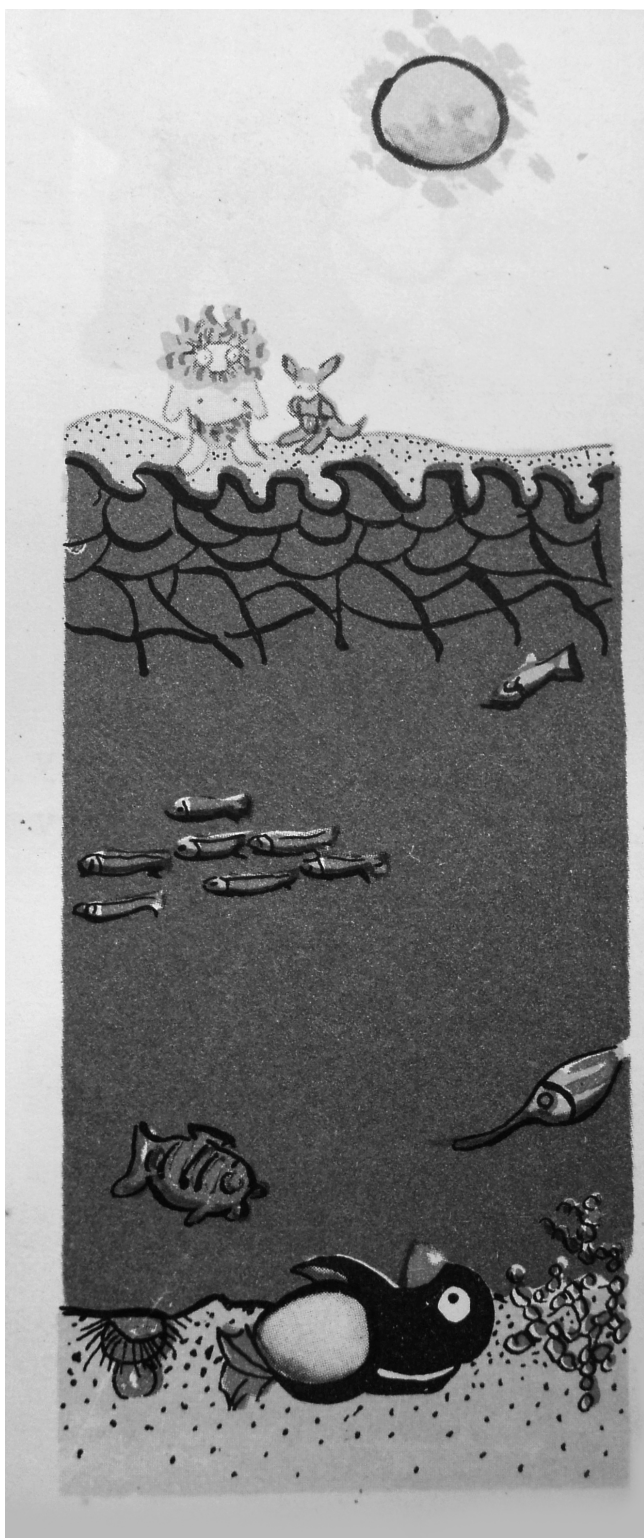
Egészen más jellegű, más szerkezetű könyvről van szó, mint a *Zebegény, a pingvin* esetében. Eltűnik a lineáris cselekménystruktúra, ehelyett kis, poénokra kihegyezett epizódokat láthatunk,¹⁹ ismétlődő szereplőkkel. Zebegény társai itt Aladár, az oroszlán (a román változatban: Amedeu), valamint Illés, a kenguru (a román kötetben: Ilie). Majtényi fordítása hasonló logika szerint jár el az Amedeu–Aladár opció esetében is, mint az első kötetben a Zebegény név megtalálásakor: hangulati-hangzásbeli elemekre figyel.

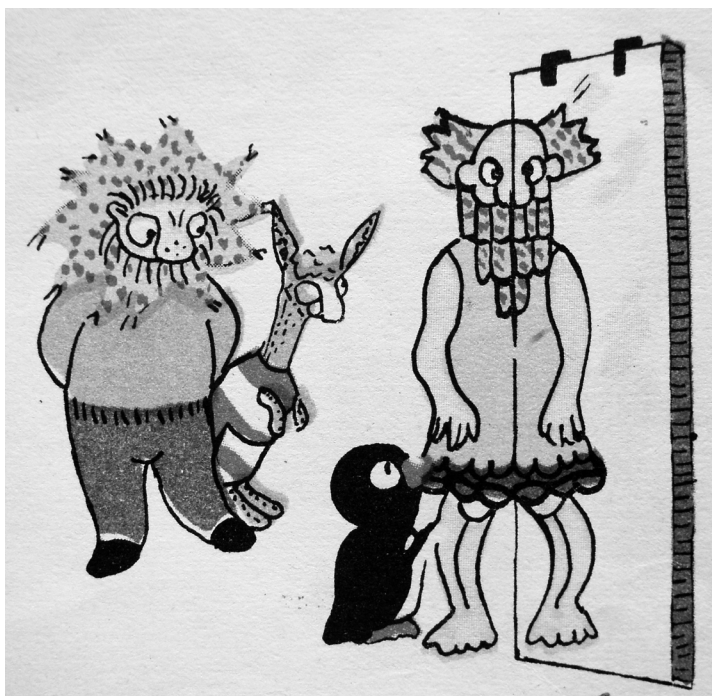
A *Zebegény újabb kalandjai* kevésbé emlékezetes az első könyvhöz képest, ugyanakkor legalább két szempontból érdemes figyelni a kötet világát: egyrészt azt, ahogyan

Gellu Naum rajza

a vizualitás és a szöveg egymásba íródnak (gyakran előfordul, hogy maga a szöveg nem is tartalmazza a poént, csak utal a vizuálisan megjelenített csattanóra),²⁰ másrészt azt, ahogyan felbukkan a Gellu Naum-féle szürrealista mitológia néhány eleme: a régészet, a víz alatti világ, a maszkcserélgetés... Ezekből csupán kettőt idéznék, Majtényi Erik fordításában: „Ahol elsüllyedt hajók / Árbocai nyugszanak, / Ahol nem zajlik a hab, / S moszattól zöld a homok, / Ott jó úszni mély vizekben, / Fürgén s egyre sebesebben. // Tengerfenék fövenyén, / Ahol csillan kagylók ezre, / Ott lelt végül Zebegény / Csöndes helyre, hűvös helyre. / Álmát pisla halak őrzik, / Ő meg fekszik, napfürdőzik” – ez a rész a víz alatti világ, illetve az álom elszigetelő jellegét, rejtett kincsekhez való hozzáférési funkcióját állítja előtérbe. A másik, vizuális csattanóra épülő szövegben a tükör lesz az, amelyik kiegészíti a töredékesen felszínre hozott archeológiai leletet: „Régiséget régi várak / Alján mindenki találhat. // A régészek némelyiknek / Csupán a felét lelik meg. // Zebegény is addig ásott / Frissen, fürgén és vidáman, / Míg talált egy fél szenátort / Öcs-

Gellu Naum rajza

ka, sokszínű ruhában. / Aladárhoz szólt lelkesen: / – Ezt a múzeumba teszem. / Megjavítom ízibe, / Csak egy tükröt adj ide.”

A komikum az említett vizuális eljárások mellett egyfajta „megcáfolt elvárás”-effektusra épül ebben a könyvben, illetve az itt is jelen levő parodisztikus hangnemből fakad, amelyik leglátványosabban a didaktikus történetek kifordítására, illetve a „tanulság” eltúlzott, önmagát érvénytelenítő jellegére alapozódik – ahol egyáltalán találkozunk ilyesmivel.²¹

Ez a könyv nem módosult az újabb kiadások során, így ennek létezik teljes magyar változata, már a román nyelvű, eredeti megjelenés évéből, ugyancsak a szerző illusztrációival.

Ada Milea Apolodor-feldolgozásai előadásra kerültek már különféle nyelveken – angol és német változatban is elérhető egy-egy előadásrészlet az interneten. Kérdés, hogy magyarul lehetne-e a Milea-zenéhez adaptálni Majtényi Erik egyébként invenziós fordítását a pingvinszereplő névváltozása miatt. Addig is azonban el kell készülnie egy olyan teljes magyar fordításnak, amely a könyv végső változatát veszi alapul, és tartalmazza a létező magyar fordításból még szükségszerűen kimaradt részeket, illetve a hangsúlyosabban a kalandregény-paródia felé mutató átírásokat.

■ JEGYZETEK

1. Honoré de Balzac: *Goriot apó*. Ford. Lányi Viktor. Magyar Elektronikus Könyvtár, 2001. 5. (<http://mek.oszk.hu/00300/00322/00322.pdf>)
2. Nathalie Prince: *La littérature de jeunesse. Pour une théorie littéraire*. Armand Colin, Paris, 2010. 84–86.
3. Gellu Naum: *Cartea cu Apolodor*. Ilustrații: J. Perahim. Ed. Tineretului, Buc., 1959.
4. Ada Milea: *Apolodor*. A&A Records, 2003.
5. Gellu Naum: *Zebegény, a pingvin*. Ford. Majtényi Erik. Ifjúsági Könyvkiadó, Buk., 1963. A könyv folytatása és annak magyar fordítása már egyazon évben, 1964-ben jelenik meg: Gellu Naum: *A doua carte cu Apolodor*. Ed. Tineretului, Buc., 1964; Gellu Naum: *Zebegény újabb kalandjai*. Ford. Majtényi Erik, Ifjúsági Könyvkiadó, Buk., 1964.
6. *Tengertánc. In memoriam Örkény István*. Szerk. Réz Pál. Nap Kiadó, Bp., 2004. 47.
7. Bajor Andor: *Egy bátor egér viszontagságai*. Ifjúsági Könyvkiadó, Buk., 1960.

8. Demény Péter: *A végigrágott sztereotípiák. Egy bátor egér mint szerző*. Korunk 2002. 10. sz. 64–65.
9. A kettős kódoltság meglehetősen elterjedt a klasszikus gyermekirodalomtól kezdve akár a Shrek-történetekig. Kimberley Reynolds: *Children's Literature. A Very Short Introduction*. Oxford University Press, Oxford, 2011. 25–27; 83.
10. A kötet kolofonjában olvasható adat szerint az első, 1959-es kiadás 14 150 példányban jelent meg, és a további évtizedekben is számos újrakiadást ért meg, a rendszerváltás előtt és azt követően egyaránt. A magyar nyelvű Zebegény-kiadások ugyancsak jelölt példányszámai egyébként 7140, illetve 7120 példány, ezek nem kerültek újranyomásra.
11. *Poem despre tinerețea noastră*. Ed. Tineretului, Buc., 1960; *Soarele calm*. Ed. pentru Literatură, Buc., 1961.
12. A kötetek recepciójáról Ioana Dunea: *Literatura reideologizării. 1957–1964. Poezia*. Tracus Arte, Buc., 2012. 161–162.
13. Roxana Florentina Jeler doktori értekezésében meggyőzően mutatja ki az eltéréseket: az egzotikus állatszereplő választása önmagában is ilyennek tekinthető (lehetséges modelljei, viszonyítási pontjai között egyaránt megemlíthető a korban népszerű rajzfilmhős, Chilly Willy és Chaplin, a pingvinjárású komikus), a világvilág, a magánjellegű probléma („testvéreimhez vágyom én”), a didakticizmus hiánya, a főhős gyermeki világszemlélethez való, erőltetettségtől mentes idomulása (érzelmi hullámmása, félelmei, vágyai, spontán igazságérzete) a könyv első kiadása idején újdonságnak számított Romániában, akárcsak a narrátor álobjektív, parodisztikus hangneme. Vö. Roxana Florentina Jeler: *Poezia ca spectacol I. Gellu Naum: Cărțile cu Apolodor*. In: *Uő: Poezia pentru copii în literatura română. Specificitate și implicații didactice*. Doktori értekezés, kézirat. Szakirányító: prof. dr. Ion Pop. BBTE Kolozsvár, 2011. 2–4.
14. Beszédes adalék ebből a szempontból, hogy Naum a Julien Gracq-életmű talán legfontosabb darabjának (*Le Rivage des Syrtes*, 1951) a román nyelvre fordítója: Julien Gracq: *Tărmlul Syrtelor*. Trad. Gellu Naum. Univers, Buc., 1970.
15. Ennek az aspektusnak az értelmezésekor nem árt szem előtt tartanunk a gyermekirodalom kategóriájának integratív jellegét: „A gyermekirodalomról néha úgy szokás beszélni, mint egy külön zsánerről/műfajról, azon az alapon, hogy egy külön kiadói kategóriáról van szó, sajátos konvenciókkal és sajátos elvárásokkal az olvasók felől nézve. Ezzel a nézettel csupán annyi a probléma, hogy a gyermekirodalom mindemellett tartalmazza is ugyanakkor mindazokat a műfajokat és alműfajokat, amelyekkel jellemezni szoktuk az egyes műveket, olyan régi kategóriáktól kezdve, mint a tragédia, komédia, epikus mű, költészet és dráma, egészen az újabb és sokkal specifikusabban körülírható kategóriáig, mint a chick-lit.” Kimberley Reynolds: *Children's Literature*. 77. (Saját fordításom, B. I. J.)
16. Roxana Florentina Jeler: *Poezia ca spectacol*. i. m. 6–7. (Saját fordításom, B. I. J.)
17. Ion Pop a paródiát a szerző kedvenc, visszatérő eljárásai közé sorolja „felöltt” szövegeiben is, lásd Ion Pop: *Gellu Naum. Poezia contra literaturii*. Ed. Casa Cărții de Știință, Cluj, 2001. 190–191.
18. A Verne-összefüggések bővebb, történetileg is kontextualizált kifejtését lásd Jeler: i. m. 4–6. Gellu Naum egyébként több Verne-regény fordítója is az ötvenes-hatvanas években.
19. Kötetbeli megjelenésük előtt némelyik epizód képregényként tördelve jelent meg gyermeklapokban. Lásd Jeler: i. m. 14.
20. Naumot a hetvenes években, költői szövegekben is foglalkoztatja a Max Ernst-i ihletésű kollázsok műfaja, 1975-ös kötete számára állítja össze az *Avantajul vertebrelor* (A csigolyák előnyeiről) című szöveg kollázsváltozatát, amely végül csak későbbi köteteiben jelenik meg képes változatban is. Vö. a Naum-életműkiadás sajtó alá rendezőjének, Simona Popescunak a megjegyzéseivel ezzel kapcsolatban: „Sajátos problémát vet fel *A csigolyák előnyeiről* szövegközlése. A szerző ezt egy régi divatlap kivágásaiból és képaláírásokból komponálta meg. *A torony leírásában* a ciklus csupán szöveggént jelenik meg, de kisebb betűmérettel, amely a képaláírás-státusznak feleltethető meg. Ez arra utal, hogy eredetileg a teljes publikációt tervezték, de a szerkesztőség (vagy a cenzúra?) a nyomdába küldés előtt a képek kiiktatásáról döntött.” Gellu Naum: *Opere I. Poezii*. Polirom, Iași, 2011. 64. (Saját fordításom, B. I. J.) *A Descrierea turnului / A torony leírása* 1975-ös kötet (Albatros, Buc., 1975), végül a következő, 1980-as Naum-kötetben (*Partea cealaltă / A másik oldal*, Cartea Românească, Buc., 1980) megjelent a ciklus képes változata is.
21. Vö. Jeler: i. m. 17–18.

GELLU NAUM

Zebegény, a pingvin

15

Szél kapta föl, orkán vitte,
 Tájfun fújta messze, délre,
 Az óceán fölött repült,
 Már Afrika felderengett,
 S ő megrémült módfelett,
 Míg szállt a Szirtisz-öböl felett,
 S Tunisz mellett földet ért.
 Az apró pontatlanságokért
 Rám száll a felelősség terhe:
 Hogy végül elvetődött erre,
 Nem tudni pont, hogy s mint esett,
 Hisz az úton írt naplója
 Legnagyobbbrészt elveszett.

16

Nem vagyok rossz tájleíró,
 S mivel a látvány mámorító,
 Jelzem, ha már hősünk itt van,
 Hogy mit is láthatunk Tuniszban.

Fentről, nagyon fentről nézve
 Nyugatra, keletre s délre,
 Tenger mindenütt, csak tenger,
 Csillogó vízrengeteggel.
 Elegáns fregattok úsznak,
 Kristályserlegként hajóznak,
 S nyomukban, tajtékra hágvá
 Vágódnak opálszínű tájba
 Tarkabarka vízi járművek,
 Mint értékes, csiszolt kövek.

Ha észak felé néz szemed,
 Dzsámik sziluettje remeg,
 S virágzón vágynak a napba
 Narancsligetek fehér habja.

A Szirtisz-öböl partvidékén
Körülkémelet Zebegeény,
S így szólt: – Jó itt nézelődni,
De tekintettel a melegre,
S mert meg vagyok ereszkedve,
Nem tudok gyalog közlekedni.

Nem volt hát túl jó a kedve,
De épp arra jött egy teve.
– Mi a neved? – Zebegeény.
– Zebegeény? Én úgy tudom,
Zebegeény Labradorba ment,
Él Bukarestben egy húgom,
Ki szívemnek kedves rokon,
Néha a cirkuszról beszámol,
S e távozás dráma volt ott
Aszerint, amiket mondott
A hírneves munkatársról.

– Suzy, a teve húga Önnek?
Íránta érzem a legtöbb hálát,
Tőle tanultam az első skálát,
S együttműködtünk, ő és én
A kórusművészet terén...

Aztán sóhajtott Zebegeény,
S így szólt: – Ha meg is halok én,
Egy ilyen hosszú út után,
A Szirtisz-öböl kies partján,
Családomhoz megyek, messze délnek,
Mert ők a Déli-sarkon élnek.

– Ó, ezt meg kell úsznod élve –
A tevehölgy így zokogott –,
Biztosan vár sok rokonod!
Elvisz a néni, messze délre...

A tevehölgy a hátán vitte,
Lágy és ringató volt lépte,
Mint tevéké általában;
Átkeltek mezőn, falvakon,
S csak kóvályogtak félvakon,
Míg egyszer aztán meg nem álltak.

A tevé így szólt: – Itt a térkép,
Nézd meg te is, semmi kétség,
Ez itt elöl a Szahara.
Jobb, ha nem megyünk oda.
A sivatagban, kedvesem,
Nincsen víz, egy cseppnyi sem,
Te meg, ahogy így elnézlek,
Nem bírod jól a hőséget.
Délnek indultál mindenáron,
S elhoztalak teveháton,
De mivel tevé volnék s anya,
Hallgasd, mi egy anya szava:
A Szahara egy gyilkos hely,
Azt ajánlom, fordulj vissza,
S menjünk hát, Tuniszba fel!

Válaszolt rögtön Zebegény:
– Köszönöm nagyon, tevenéném,
De mennem kell délnek, tovább,
Testvéreim már várnak ott,
Nincs mit tennem, gyötör a vágy,
És látnom kell a Déli-sarkot.
De köszönöm, feltétlenül!

S így indult tovább, egyedül...

19

Tán leírhatom némiképp,
Milyen egy sivatagi kép,
S elmondom azt is néhány szóban:
A homok forróbb, mint ha hó van,
Bajok adódnak az étkezésben,
És nincs troli és nincsen HÉV sem.
Egy sátor sincs a láthatáron,
Baobabfák árnyát se látom,
Nincsen cukrászda a sarkon,
S én ezt nagy hibának tartom.
Bár egy limonádésbódé
Vagy egy vödör jeges bólé
Lenne itt – de hiú vágy marad.
Semmi más nincs: csak homok s a nap.

20

Így vánszorgott Zebegény,
És rémület töltötte el:

„Látom, itt pusztulok én!”
De egy homokdombra érve fel
A völgyben oázisra lelt,
Sok árnyékkal, virágzó fákkal,
A fák bódító illatával,
S hús forrásvízzel is betelt.

Csak ivott, ivott Zebegény,
Aztán meg dalolt, könnyedén.

21

Fentről, elbújva az ég alatt,
Egy ágon, melyet sűrű lomb takart,
Aprócska majomlány figyelt:
Lapulva félt, félve fülelt.

Zebegény hangja messze szállt,
S egy kórusművet recitált...

A majomlány meg észrevette,
Hogy enyhén megremeg a teste,
S valami furcsa vágy s zavar,
Mit fölkelte benne ez a dal,
Beférkőzik az ujjbegyekbe,
(De kellemes, mindenesetre)
S talán szerelem a neve.

22

Így hát lemászott a földre,
A vándort illőn üdvözölve,
Kecses meghajlással nyújtott át
Egy dísztasaknyi mandulát
És három narancsot is: – Vedd el!
Rendelkezhetsz mindenemmel!

Aztán, arcán halvány pírral,
Mint kit fűt a jótett heve,
De még küzd a vágyaival,
Meggörgette, mi a neve.

S ő így szólt: – Nevem Zebegény...

Erre a majomlány pirulva,
De bátorságra kapva súgta:
– Aprócska vagyok, igaz

(Ősszel megyek iskolába),
 Mégis, szívemnek egy a vágya,
 S elmondom neked, mi az.
 Egy tenor felesége lennék,
 Ezért én bármit megtennék.

S mivel te az vagy, s talántán
 Bús látvány egy síró majomlány,
 Kit elutasított egy férfi,
 Szeretnék férjül kérni.

Így válaszolt Zebegény:
 – Férjségre még nem gondoltam én,
 De mivel tenor vagyok, s talántán
 Bús látvány egy síró majomlány,
 Kit elutasít vőlegénye,
 Készen állok az esküvőre.

23

Aztán, mint minden jó gyerek,
 Ki tudja jól, hogy mi az illem,
 A szülőkhöz indultak ketten,
 Hogy frigyükre áldást kérjenek.

Csimpánz úr, az apa, aki
 Az oázisban volt valaki,
 Bár nyersen fejezte ki magát,
 Így szólt: – Hallgasd apád szavát!
 Tudod, hogy szeretlek téged,
 S a tenori mesterséget
 Módfelette tisztetem,
 (Arra is emlékezem,
 Egyéves lehettem talán,
 S szoprán akartam lenni én
 Zsenge életem hajnalán.)
 Tetszik nekem Zebegény,
 S azt se mondhatod nekem,
 „Kegyetlen zsarnok vagy, apám!”,
 Mert inkább szelíd a jellemem –
 Mondhatnám: beleegyezem,
 De vőjelöltem, amint hallom,
 Északról messze délre tart,
 Úticélja a Déli-sark,
 Ott pedig a fagy kemény,
 S egyetlen lányom vagy, szegény.
 Nem engedhetlek el, belátod?

Ellenzem a házasságod.

Erre Csimpánzné asszonyság
Anyaként s nőként megfontolva
Az atyai szót, megtoldotta:
– Kedveseim, mást nem mondhatok,
Csak ennyit: ellene vagyok!

24

És ők, mint minden jó gyerek,
Ki tudja jól, hogy mi az illem,
S hogy sorsa milyen szóra billen,
Elfogadták e végzetet.

És továbbindult Zebegeány.

Egy pálmaág árnyas tövén
Sóhajtozott, mint síró látvány,
Egy apró majomlány, szegény.

Balázs Imre József fordítása

DEMÉNY PÉTER

SZOMORÚ, SZELLEMES, SZERENCSESEN SZERENCSÉTLÉN

Majtényi Erik 1922-ben született, ötven évvel korábban, mint én. És 1963-ban, azelőtt ötven évvel, hogy én e sorokat írom, a bukaresti Ifjúsági Könyvkiadónál megjelentette Gellu Naum *Cartea cu Apolodor* című kötetének fordítását *Zebegény, a pingvin* címmel.

A fordítás szép nehézségei már ebből a néhány mondatból is világossá válnak. *Szépek*, mert valamiképpen Majtényi vállára is állok, miközben azon igyekszem, hogy Florin Bican magyarra ültessem, és *nehézségek*, mert Majtényi sem tudta megtartani az eredeti címet: *Apollodor könyve*. Nem, mert Naum éppen azzal játszik el, hogy a pingvin nevére egy csomó román szót rímeltet. Teheti, hiszen a román „dor” (vág), „tenor”, „cor” (kórus) és kismillió másik szó minden gond nélkül rímeltethető a pingvin eredeti nevére. Majtényi viszont azért nem teheti, mert a magyarban nem ilyen tiszták a rímek, ha mereven ragaszkodunk a hangzáshoz.

Florin Bican 2013-as kötetének címe: *Reciclopedia de povești cu rimă și fără tâlc* (Editura Arthur, h. n. [Bukarest]). Ebből faragtam a *Rímes és tanulság nélküli mesék reciklopédiáját*: az enciklopédia/reciklopédia viszonyt talán nem kell magyarázni, s a „rímes” a „rémes” is odacsengeti az olvasó fülébe, Bicantól pedig nem áll távol a játék, sőt.

A szerző három mesét dolgoz át, parodizál és tesz maivá: Creangă *Harap-Alb* című meséjét (magyarul *Fehér Szerecsen* címmel jelent meg Sütő András fordításában 1953-ban), Dimitrie Bolintineanu *Muma lui Ștefan cel Maréjât* (Ștefan

Ez a három mese mélyebben mai, mint a puszta környezet és szókincs. A játék az uralkodó világnézet meghatározó eleme, nélküle szinte nem lehet írni, és a „tanulástalanság” szintén követelmény.

cel Mare anyja) és a *Rică nu știa să zică* (Rică nem tudta kimondani) kezdetű gye-
rekmondókát. Én az elsőből fordítottam le egy részletet.

Povestea cea fără rost cu Prâslea-Nastratin cel prost – ez a *Fehér Szerecsen* átírá-
sának címe. Prâslea a román folklór emblematicus alakja, ugyanakkor testvéreihez
képest kis kölyök még („un mucos”), Bican változatában egyfajta lúzer – ezért java-
soltam a magam fordításában „Nyilas Mihókot”. (Nyilas Misi nyilván mindenkinek
a „névtárban” ott van, s erre oly jól rímel az a „nem tanulságos”, amellyel a „fără
rost”-ot próbáltam átültetni.)

Nagyobb kinnal járt a király nevének magyarítása, hiszen ezt Bican zseniálisan a
Hamlet-beli nagymonológ híres sorával hozta össze – a román név Afisauanufi, az-
az: „Lennivagynemlenni” (jellemző a román nyelv lehetőségeire, hogy csak második
olvasásra jöttem rá a szójátékra). Ennek azonban magyarul inkább zavart keltő, mint
humoros hatása van. A „Mindigmegaszondom” valóban humoros, bár az arab han-
gulatot (melyet az eredeti cím „Nastratin”-ja hordoz) így sem sikerült visszaadnom.

Nyilas Mihók olyan szerencsétlen, hogy hiába minden segítség, dolgavégezetle-
nül kell visszatérnie a palotába – isteni szerencse, hogy szíami bátyja(i) egy útmen-
ti fogadóban rekedtek, és isznak, mint a kefekötő, s a király végre-valahára rettentő-
en megharagszik rájuk. A mesét Bican telehintette maisággal és argóval (olykor mint-
ha a *Zabhegyezőt* olvasnánk), ezért aztán én sem fogtam vissza magam, amikor egy-
egy „tök sirályi” vagy „nájtklub” szaladt a golyóstollam alá.

Ez a három mese azonban mélyebben mai, mint a puszta környezet és szókincs.
A játék az uralkodó világnézet meghatározó eleme, nélküle szinte nem lehet írni, és
a „tanulástalanság” szintén követelmény. A három királyfi éppúgy elindul, mint a
*Fehér Szerecsen*ben, az első kettő éppúgy nem jut semmire, mint minden klasszikus
mesében – ezzel szemben, mint láttuk, a legkisebb sem éri el a célját. A virtualitás,
mely a mai világ valósága, ki- és megmenekíti a Csupasz fondorlataiból.

Ravasz párrímek – talán így lehetne a legjobban jellemezni Bican verselését. A
párrím hagyományos naivitását nem a bújtatott utalások bolondítják meg, mint
egyes népdalokban, hanem a nagyon is nyilvánvaló iskolásbeszéd. Ezek az iskolá-
sok, akik a mesékből kirajzolódnak, unottak, cinikusak, géphez és általában techni-
kához kötöttek, és bár fényűzésben élnek, közel sem olyan talpraesettek, mint egy-
kori társaik, akiket persze szintén mesékből-történetekből ismerünk. Az 1956-ban
született Florin Bican élénk nosztalgiája ez a kötet, melyet szomorú szellemessége
tesz érdekessé.

FLORIN BICAN

Rímes és tanulság nélküli mesék reciklopédiája

A mese az olyan dolog,
Akkor is van, ha nem tudod,
Ott a szavak erdejében,
Száz mese közti fektében
Várja, hogy felébreszd szépen.

Nyilas Mihók meséje (nem tanulságos)

Egyszer volt, hol nem volt,
Volt, volt... persze, hogy volt,
Mert ha nem, én sem mesélném,
Oly lelkesen nem regélném –
Volt egy király, nem akárci:
Nagy és erős, tök sírályi.
Neve: Mindigmegaszondom.
Három fia volt, ha mondom,
A két nagy – két tökkelütött,
Itt kujtorgott, ott lődörgött,
Nappal aludt, este élt,
Akkor is csak a söréért-
Boréért és a nájtklubokért –
Szóval egy eurót se ért;
Ikrek voltak, két szíami,
S a züllöttségük királyi.
Bezzeg öccsük jó fiú volt,
Nem rikoltozott, nem bomolt,
Olykor jól lehordta őket,
De ők csak lesték a nőket.
Kisebbségbe így szorult,
Elnyomásba bevonult,
Néha erőst pofon vágták,
„Nicsak, ezt de elkapatták!”
S így hát – sánta liba lába! –
Úzték perifériára.

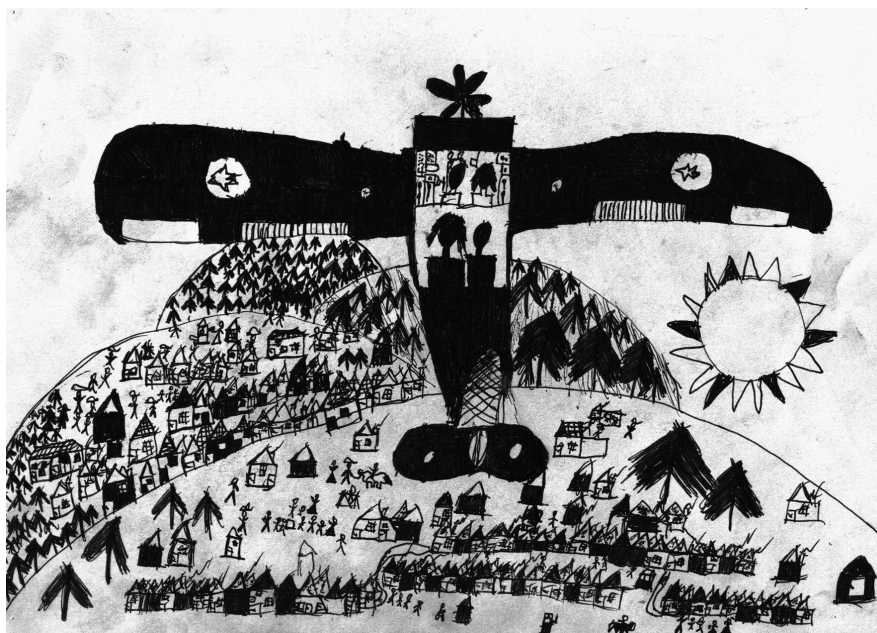
A király ezt tudván tudta,
De a döntést elnapolta,
S azzal érvelt, a két ronda,
Bár belerántja a gondba,

Részlet

Nem jó, ha magát megadja
S a testvérét tutujgatja.
Igazolványukban az állt,
Nem ronthatják ők a morált,
Bátorítani kell őket,
A lelkes törvénszegőket,
Hiszen testük-lelkük sérült,
S meg még egyikük se vénült,
Úgyhogy csak előjogokkal
Ruházták fel hosszú sorral.
Sírhatott a kis királyfi,
Nem volt kinek kiabálni.
Úgyhogy ezért szidja, érted,
A nép a vezetőséget...
Ám a mi mesénk nem holmi
Lázinduló, forradalmi –
Elmondjuk, mit nekünk el kell,
Maradunk a cselekménnyel.
Különben mesénk nem hódít,
Ha egy sztorit meg nem lódít –
Legyen lövés, vér, szerelem
(Mely, mint tudjuk, sötét verem).
Egy nap alkonyulatánál
Ím, megjelent a királynál,
Pontosabban beszáguldott,
Hogy a király majd felugrott,
Az udvari postás, Gyurka –
Berobbant a Kis Szalonba,
Ahol épp nagy nyugalomba'
Mindigmegaszondom tárgyalt
Egyszerre minden fiával.
– Mi van veled, te ökör?
Megőrültél?! Fellököl,
Rám törsz, a táskád lobog –
Merénylet a szándokod?
A király fel így kiáltott,
Mert keményen beparázott.
– Jaj, felség, nem, semmiképpen –
Nyugtatta Gyurka sebtében –,
Más dologban tör a frász,
S ez a más csupán egy nász,
Mert Rahádzs, a Maharadzsa,
A leányát férjhez adja
Ahhoz, aki megérdemli,
S aki, persze, meg is kéri.
– Jó, hogy monddod, tök vagány,
Máris mienk az a lány! –
Őrült a két összeragadt –
Mefogadunk cigányokat,
S megyünk mi is, egy perc alatt.
Fater, engedd fiaidat!

A király megpusztilta őket,
S azt mondta a tekerőknék:
– Mars a Maharadzsához,
Elengedlek, de aztán ott
Szégyent királyi fejemre
Ne hozzatok, az istenbe!
Vagy ha nem, hát a túróba,
Orrotokat a narkóba
Ne dugjátok, s a púpomba,
Ne nyíljon a Kámaszútra!
Mert ha valamit meghallok,
Bűnhődni kezemtől fogtok,
Kettéhasítalak, s mentek
Barbárok közé, Keletnek!
De azok már rég elmentek,
Mielőtt az intelmeknek
Vége szakadhatott volna.

Demény Péter fordítása

FERENCZ ZSOLT

NAPSUGÁR – AZ „ÉGBŐL HULLOTT CSODA”-LÉGKÖRTŐL A CSAPATSZELLEMIG

A Szivárványban és a Napsugárban jelenleg publikáló szerzőktől gyermekkori napsugaras emlényeikről, a laphoz való visszatérésükről és a csapatról is érdeklődtem.

44

■ Különlegesek voltak azok a napok, amikor „meghózták” a Szivárványt és a Napsugarat. Olyankor semmi nem volt fontosabb, másodlagos helyre került az írás, a számtan, a kézimunka, a testnevelés s talán még a ház körüli teendők is: hiszen vártak bennünket a szép magyar mesék és versek, az ismeretterjesztő írások, az izgalmas fejtörők és a keresztretjtvények. A világ minden kincséért sem adtuk volna az érzést, amikor a nevünket „beleírták” valamelyik oldalba, mutogattuk is büszkén mindenkinek! Mindig vártuk, mint valami csodát, hiszen az volt: nem tudtuk, honnan érkezik, s egyáltalán hogyan lesz olyan, amilyen, csak egyszerűen ennyit: a mienk. Rólunk szólt, hozzánk.

A kellemes élmények után, amelyekben közel húsz évvel ezelőtt részem lehetett, az elmúlt időszak újabb kalandokat tartogatott számomra. A Szivárványban és a Napsugárban jelenleg publikáló szerzőktől gyermekkori napsugaras emlényeikről, a laphoz való visszatérésükről és a csapatról is érdeklődtem. A beszélgetések egyfajta kivonatát gyűjti egybe az alábbi interjúfüzér, amelyben Zsigmond Emese főszerkesztő és Müller Kati képszerkesztő mellett írók és illusztrátorok – Bak Sára, Balázs Imre József, Csillag István, Demény Péter, Forró Ágnes, Keszeg Ágnes, László Noémi, Máté Angi, Orosz Annabella, Soó Zöld Margit, Szabó Zelmira, Szántai János, Székely Géza, Szilágyi Tosa Katalin, Unipan Helga és Zágonyi Balázs – is megszólalnak.

Zsigmond Emese főszerkesztő: – Emlékszem, amikor 1989-ben a szerkesztőségbe kerültem, és kinyitottam a természetes kötetbe gyűjtött első évfolyamot, ismerősek voltak a rajzok, hiszen kisgyermekkoromban már láttam őket. Akkoriban a Napsugár volt az egyetlen gyermeklap Erdélyben. Mint az IMSZ, majd a Pionírszervezet lapja köte-

lező olvasmány volt, ám ennek nem a kommunista diktatúra, hanem az erdélyi magyar közösség látta hasznát. Ezt a csodálatos, grafikai és irodalmi szempontból egyaránt magas művészi értékkel bíró kiadványt az első lapszámtól kezdve megkapta az ország minden magyar iskolája, így az erdélyi magyar gyermekek a legjobb írók és grafikusok munkáin nőhettek fel. Elemista korom után aztán teljesen megszakadt a kapcsolatom a *Napsugárral*, a következő élményeim már szülőként fűződnek hozzá, a gyerekeimnek érkező lapszámok révén. Ők a kommunizmus utolsó éveiben voltak olvasói a lapnak, amikor már kötelező politikum is jócskán szerepelt benne, de mint minden nehéz időszakban, a napsugarasok akkoriban is megtalálták a módját, hogy a gyermekeknek értéket közvetítsenek, a felnőtteknek igazságkereső, lázadó gondolatokat rejtssenek el a sorok közé. Szülőként és magyartanárként egyaránt örültem az igényes meséknek, verseknek, grafikáknak.

– *Többektől hallottam, hogy nagyszerű hangulat jellemezte a Napsugár szerkesztőségének belső életét a rendszerváltás előtt. Mi mindent sikerült megtapasztalnod ez alatt a néhány hónap alatt?*

– A Béke téri Diákművelődési Ház legfelső emeletén, tágas szerkesztőségi szobákban dolgoztunk, nagyon jó hangulatban. Sziporkázó szellemesség, műveltség és jókedv vibrált a beszélgetésekben. Sziget volt a *Napsugár* mindenki számára: menedék a közlésben, hiszen gyerekeknek szánt „virágnyelven” ugyan, de a szerzők megírhatták szívük szerinti mondandójukat. Gyermeklap lévén valahogy a hangulat is oldottabb volt, mindenki szeretett hozzánk jönni. A szerkesztőségben nagyobb volt a nyüzsgés, pörgés, s mivel a központban voltunk, többen ránk nyitották az ajtót, mint mostanság itt, a Györgyfalvi negyed legszélén.*

Müller Kati képszerkesztő: – Gyermekként úgy éreztem, nagyon fontos tevékenység, hogy valaki a *Napsugárnak* illusztrál. Kevés meseemlékem van, a rajzolókat viszont név szerint megjegyeztem, sokat tanulmányoztam a munkáikat. A pályafutásom valahol ott akadt el, amikor azt mondták nekem: nagyon tehetségesnek kell lenni ahhoz, hogy az ember egy ilyen rangos gyermeklaphoz illusztrátor legyen, és hogy ez művészet, nem csak úgy megy az... Úgyhogy én le is tettem az álomról, és építész lettem. Később aztán a rejtvények révén kerültem a *Napsugárhoz*. Két-három évig küldtem őket vonattal és busszal Marosvásárhelyről, majd Kolozsvárra költöztünk, s azóta belső munkatársként dolgozom a laphoz. Annak idején még kézzel számoltuk a betűket, és maga a tördelés is eléggé bonyodalmas folyamat volt. Emese válogatta a szövegeket, Venczel János pedig a maketteket készítette, és tördelte szó szerint is a lapot: az anyagokat ki kellett vágni, majd felragasztani a makettlapokra, a betűket megszámolni, a rajzokat fénymásolni, kicsinyíteni. Macerás volt ahhoz képest, hogy most, számítógépen pillanatok alatt bármit meg lehet változtatni.

– *Az internet által viszont sok minden leegyszerűsödött ilyen tekintetben...*

– Tulajdonképpen ez volt az én igazi területhódításom, a számítógépes tördelés. Viszonylag rövid időn belül át kellett térni a kézi makettezésről a számítógépre, egyik programról a másikra; korábban ilyen technikai feladatokkal nem nagyon kellett bajlódniuk a képszerkesztőknek. Számítógépen egyszerűbb a tördelés, viszont az igények jóval magasabbak, mint korábban. Az internet leegyszerűsítette a dolgunkat: a rajzolóktól gépen kapjuk a munkákat, s bár a személyes kapcsolatok jócskán átalakultak, a munkafolyamat maga felgyorsult.

*A Zsigmond Emesével készített interjú megjelent a kolozsvári Szabadság napilap 2012. augusztus 11-i és 13-i számában, „Ígényes olvasóvá, igaz emberré szeretnénk nevelni a gyermekeket” címmel. A beszélgetésben egyebek mellett a *Napsugár* intézmény jellegéről, valamint a felgyorsult világ, a megváltozott olvasási szokások által diktált követelményekről is szó esik.

– *Hogyan választjátok ki, hogy melyik illusztrátornak adtok éppen munkát, vagy hogy adott meséhez vagy vershez éppen kinek a rajza kerüljön?*

– Tudjuk, hogy kinek mi áll jól: van, aki történelmi témájú szöveget szeret és tud főként rajzolni, mások inkább a népi dolgokat vagy az állatvilágot részesítik előnyben, és ennek figyelembevételével osztjuk le a munkát. Persze vigyázunk arra is, hogy senki ne legyen beskatulyázva, és folyamatosan új, izgalmas kihívások elé próbáljuk állítani a művészeket.

Soó Zöld Margit képzőművész: – Amikor édesapám meghalt, kétségbeestem, hogy mihez fogok kezdeni. Befejeztem az egyetemet, s drága Marton Lilike, anyu legjobb barátnője szölt, hogy alakul egy gyermeklap, s érdemes lenne kipróbálnom magam. Lilike vitt el a *Napsugár*hoz, ahol aztán próbarajzot készítettem. Miklóssy Gábor és Abodi Nagy Béla „keze alól” furcsa volt bekerülni egy gyermeklaphoz, viszont rengeteget tanultam ott. Nagyon kellemes társaságban dolgoztunk, hiszen a szerkesztőségben soha nem volt intrika vagy pletyka, a munkatársak nem fúrták egymást, meg tárgyalhattuk egymással a problémáinkat. (*A két nagyszerű kolléga, a végtelenül szerény Fodor Sándor és a „büszkeségünként” emlegetett Kányádi Sándor mellett az illusztrátorok is szóba kerülnek – Rusz Lívia, Deák Ferenc, Avram Felicia, Negulescuné Surány Erzsébet, Kopacz Mária, Feszt László, Venczel János, Kovács Károly, Porzsolt Borbála stb. –, s Itti néni azt is megjegyzi, hogy egy-két kivétellel a lap valamennyi munkatársának jó humora volt.*) Tibike volt a legédesebb, Bálint Tibor, na neki semmit nem lehetett elmondani, mert voltak ezek a rövid történetei az *Igazságban*, s ha az ember valamit elmondott neki, azt ő rögtön megírta.

– *Hogyan látja, milyen a mostani Napsugár?*

– Nekem nagyon tetszik, ahogyan Emese összeállítja. Korábban egy kicsit fensőbbesek volt, azokban a régi időkben, de akkor olyannak kellett lennie. Nagyon tehetségesek a fiatalok, az írók és az illusztrátorok is, akire pedig különösen büszke vagyok, az Tosa Katika. Tény persze, hogy nagyon más ez a mostani világ, mint régebben, időnként meg is kérdezem az ismerőseimtől, hogy vajon én nem vagyok-e idejétmúlt, nem lógok-e ki a sorból.

Unipan Helga képzőművész: – Utolsó éves egyetemista koromban az egyik tanárunk, Andrassy Zoltán mutatta be nekünk Soó Zöld Margitot, a *Napsugár* képszerkesztőjét. Ittike elmesélte, hogy mi is az a *Napsugár*, szövegeket hozott, amelyekhez illusztrációkat készítettünk, és akinek kedve volt, továbbra is rajzolhatott a lapba. Én is hűségesen rajzoltam, aztán egy idő után meguntam. Amikor már tizedjére kellett egy nagyon pici kockába megrajzolnom a pionírt, aki fát ültet, az már nem volt olyan jó. Emellett a főszerkesztő nagyon ragaszkodott a saját ötleteihez, hiszen ő mindenhez értett, jobban, mint bárki más... Egy idő után felháborodtam, és otthagytam őket...

– *Milyen volt a régi napsugaras csapat?*

– Nagyon kedves társaság volt, oda menekültek az írók, költők. Védett hely volt, jobb, mint más szerkesztőség.

– *A rendszerváltás után sok tekintetben is megváltozott a helyzet...*

– '89 után új idők következtek: mindenki tele volt reményekkel, buzgalommal, hogy most aztán megváltjuk a világot. Emlékszem, milyen sokat jelentett, hogy kiírhattuk: karácsony, és volt csillag és betlehem... Addig ugyanis voltak tiltott szavak, tiltott színek: minden fát kékre festettünk, s ha a zöld fa mellett netán piros vagy vörösesbarna lett egy háztető, már az sem volt jó. Szeplős, szemüveges gyerek nem létezett. Szőkék voltunk mindnyájan, kékszeműek, vidámak. Keresztről vagy tempomról szó sem lehetett, ahol viszont elkerülhetetlen volt, oda fotókat tettek. Egészen

más idők voltak azok: akkoriban az emberek jártak még színházba, olvastak, és verekedtek a jó könyvekért.

– *Mit jelentett a Napsugár akkoriban a gyerekek számára?*

– Ugyanazt, mint a felnőttek számára a könyv és a színház. Közösséget alkottak azok, akik könyvet vásároltak, színházba jártak, vagy megrendeltek egy lapot, és amikor találkoztak, beszéltek ezekről a dolgokról. Ehhez képest mostanság egyedül vagyunk, a megélhetés került előtérbe, a többi sajnos eléggé háttérbe szorulni látszik. Örülök viszont annak, hogy az utóbbi időben rengeteg tehetséges fiatal kezdett el dolgozni a lapnál. Tény, hogy jó kezekben van a *Napsugár*, és én nagyon drukkolok, hogy tudják folytatni a munkát. Mert ma is sok veszély leselkedik rájuk, s sajnos a piacon is az ötven banival olcsóbb paradicsomot vesz meg az ember, ha egyáltalán megveszi, és nem a krumplít választja...

Forró Ágnes képzőművész: – A gyerekeim születése előtt nem volt alkalmam illusztrálással foglalkozni. 1987-ben kezdtem, akkor még nem volt saját stílusom, nem tudtam sem kis, sem nagyobb gyereket rajzolni... szóval ahogy nőttek a gyerekeim, úgy tanultam én is rajzolni. Egy ideig kerek fejű gyerekeket rajzoltam, éppen olyanokat, amilyenek ők voltak. Aztán a megrajzolt gyerekek mérete is növekedett, s amilyen ruhákat viseltek a való életben, olyanokat adtam rájuk a lapban is.

– *Voltak-e napsugaras próbálkozásaid gyermekkorodban?*

– Igen, de csak nagyon későn, valamikor hat-hetedikes koromban. Megfejtéseket küldtem be, majd nagyon rosszul esett, amikor visszaírtak, hogy én már kinőttem a *Napsugár*ból, legyek szíves, és olvassam a *Jóbarátot*. Nagyon szerettem a *Napsugár*-ban megjelenő meséket és verseket, arra viszont nem emlékszem, hogy a rajzaimat is beküldtem volna.

– *Az internettel sok minden leegyszerűsödött, már ami a lapszerkesztést illeti. De mi a helyzet a többi kollégával való kapcsolattartásban?*

– Amíg nem volt internet, tulajdonképpen szorosabb volt a munkatársak közötti kapcsolat: telefonáltak, hogy van munka, jöjjenek, és vigyem haza. Olyankor kézen fogtam a két kicsit, lecammogtunk a Béke téri szerkesztőségbe, már ez is egy külön foglalatosság volt. A szerkesztőségben találkoztam az írókkal, szerkesztőkkel és Itti névvel. Vele sokat beszélgettem. Mostanra kicsit „elidegenedtünk” egymástól, csak emailen tartjuk a kapcsolatot, ott is csak nagyon kevés emberrel. Nekem nagyon hiányoznak a személyes találkozások a grafikusokkal és az írókkal. A fiatalabb generációt nem nagyon ismerem, hiszen őket inkább csak a *Napsugár*-, illetve a *Szivárvány*-ünnepeken szoktam látni.

Csillag István képzőművész: – Sajnos még nem vettem részt születésnapokon, de egy-két rendezvényen találkoztam már a *Napsugár* csapatával, és mondhatom, hogy őszinte, kedves embereket ismertem meg bennük, akik, úgy gondolom, szeretik a munkájukat, és látszik, hogy hisznek benne.

– *Mióta rajzolsz a lapnak?*

– Egy könyvet illusztráltam még 2004-ben egy kolozsvári kiadónak, Orbán János Dénes *Búbocska* című meseregényét, és a bemutatón találkoztam Zsigmond Emesével, aki említette, hogy rajzolhatnék a *Napsugár*nak. Később, 2009-ben megkerestem őt, voltaképpen azóta tart az együttműködés.

– *Melyek a kedvenc témáid, amelyekhez könnyebben, szívesebben rajzolsz?*

– Nagyon kedvelem a verseket, mivel a mondanivalójuk tömörítettebb, és így még több rajzolási lehetőséget kínálnak. Sok közkedvelt és ismert költő, író alkotását illusztráltam már, mondhatom, hogy nyitott vagyok minden témára. Nagyon szeretek

állatokat rajzolni, ezért kedveltem Bitay Éva írásait a *Napsugárban*, és a gyerekek írásai közül is sok érdekes történetet illusztrálhattam.

– *Milyen szerepet játszik a Napsugár nálatok a családban? Mit szólnak a gyerekeid ahhoz, hogy apa is illusztrál?*

– A gyerekeim nagyon büszkék arra, hogy apuka rajzokat készít a lapba, ezt a napköziben és az iskolában is elhíresztelték. Természetesen már az ő rajzaikat is küldtük be a szerkesztőségnek. A családban a *Napsugár* a gyermekszoba megszokott gyűjteményébe tartozik, a gyerekek gyakran nézegetik, és az esti meseolvasásnál is sokszor előkerül.

Szabó Zelmira illusztrátor: – Az első emlékeim *A Haza Sólymai*hoz kapcsolódnak. Jól emlékszem még a papír textúrájára is, hát még az illusztrációkra! A Ruz Livia rajzolta Kukucsi és Kakukk, Soó Zöld Margit és Venczel János rajzai szinte szervesen hozzám nőttek. Az egyik mesére pedig azért emlékszem különösen tisztán, mert Feszt László illusztrációit nagyon megnéztem. Az ő stílusa számomra ma is egy csoda és bizonyíték arra, hogy a gyerekek világában megvan a helye az absztraktnak, a grotesknek is. Erre tanított később Székely Géza grafikus a tanítóképzőben. Óvodásként természetesen a képek érdekelték inkább, de már nagycsoportosként mesét olvastam a többieknek *A Haza Sólymai*ből, nagyon boldog voltam. Később a *Napsugár* volt az a szép és érdekes, ami havonta érkezett, rendszeresen, és mégis mindig meglepetésként. Bár otthon rengeteg gyönyörű meséskönyvünk volt, a *Napsugár* azért volt mégis különös, mert állandóan változott, mindig új volt. Hetedikes koromban kezdtem hangosan kimondani, hogy én író-rajzoló leszek, és a *Napsugárnál* szeretnék dolgozni. Azonkívül volt egy „égből hullott csoda”-légkör a folyóirat körül, nem tudtuk élő személy(ek)hez kötni. Körülbelül hatodikos lehettem, amikor Kányádi Sándort meghívták az iskolába. Nagyon megilletődtünk, de nem tudtuk összekötni a versek/rajzok világát a személyével. Ugyanígy nem értettem, mi köze Csipikének Fodor Sándorhoz, akit hasonló módon nagy tisztelettel fogadtunk az iskolában.

– *Hogyan kerültél felnőttként ismét kapcsolatba a lappal?*

– Úgy érzem, nem is szakadt meg a kapcsolatom a *Napsugárral*. Kilencedik osztálytól tanítóképzőt végeztem, ahol ugyanolyan rendszerességgel és örömmel olvastuk tovább. Kolozsvárral ismerkedve találkoztam László Bakk Anikó zenetanárnővel, aki azokban az években zenéről írt a folyóiratba. Bevallottam Anikó néninek, hogy én a *Napsugárba* szeretnék rajzolni (nem „általában” szerettem volna meséskönyvet illusztrálni, hanem konkrétan a *Szivárványba* és a *Napsugárba*...) Mivel ő a jó és szép dolgok szálainak fonogatója, biztatott, hogy jelentkezzem. Egy évbe telt, míg összeszedtem a bátorságomat. Jól emlékszem a *Szivárványra*, amelyben megjelent az első rajzom, meg arra a boldogságra... Ez a boldogság azóta is minden hónapban megújul, azóta sem veszített a fényéből.

– *Milyen értékeket kapsz ma a laphoz?*

– Mivel román nyelvű-kultúrájú környezetben élek, Bukarestben, mindenekelőtt a magyarságérzetemet „gondozza”. Van egy „csomagom”, amit majd a gyerekeimnek is tovább szeretnék adni: beletartozik ebbe a *Napsugár*, a Kaláka-együttes, a *Magyar népmesék* sorozat stb. Ugyanakkor a *Napsugár* a mindent előtű giccstengerben biztos pont a jó ízlést, a megbízható mércét illetően.

Bak Sára képzőművész: – Különösen fontosnak tartom, hogy az idősebb generációval is tudunk találkozni, nagyon szeretem hallgatni a történeteiket. Amikor a gyerekeim még kisebbek voltak, mindig igyekeztem úgy rendezni, hogy ott tudjak lenni a napsugaras összejöveteleken. Az egyetem után, a családalapítással ugyanis mond-

hatni kikerültem a művészeti forgatagból, a *Napsugár* szinte az egyedüli kapocs, amivel fogódzom hozzá még mindig.

– *Nálatok a családban milyen helyet foglal el a Napsugár?*

– Két fiam van, a nagyobbik megkapja az iskolában, és már ott rendszeresen használják.

– *Mit szól ahhoz, hogy anya is közreműködik az elkészítésében?*

– Azt hiszem, büszke rá. Ők eleve részesei az alkotási folyamatnak, már akkor beleszólnak, és általában ki is kérem a véleményüket.

– *Vannak-e olyan emlékeid, hogy beküldtél valamit már gyermekkorodban a laphoz?*

– Persze, ezt a nővéremtől örököltem: láttam, hogy ő időnként levelet ír a *Napsugárnak*, majd amikor iskolás lettem, én is követtem a példáját. Mindig kaptunk választ, még mindig emlékszem a kék fejléces, géppel írt levelekre... Verseket és fogalmazásokat küldtem be, s közülük aztán meg is jelent egy költeményem a *Napsugárban*, amely az iskolai békegalambos hatásra született. Minden bizonnyal a szerkesztőségnek is jól jött azokon a bizonyos első oldalakon, én pedig örültem, az is jólesett, hogy visszaírtak.

– *Van-e olyan szerző, aki valami miatt közelebb áll hozzád, szívesebben illusztrálsz az ő meséjét, versét?*

– Nem tudok választani, amiatt sem, mert mindig megkapjuk az oldal makettjét, és azzal dolgozunk. Kati és Emese látja, hogy mi az, amire érzékenyebbek vagyunk, kinek mi az, ami jobban megy, de úgy tapasztalom, mindenkinek jut vers, mese és játékos, rejtélyes oldal is.

Orosz Annabella képzőművész: – A legerősebb képi elemek, amelyek később meghatározóak lettek az életemben, azok Deák Ferenc illusztrációi voltak Benedek Elek meséi mellett. Rengeteget néztem, majd olvastam ezeket, csak ezután következett a *Szivárvány* és a *Napsugár*, amelyekben Deák Ferenc is rajzolt. Egy idő után már a szöveg tartalma érdekelt, s bár szerettem a mesék rajzolt világát, soha nem éreztem késztetést, hogy én is rajzoljak. Gyerekként olvasni szerettem jobban, mert imádtam a képeket, amelyek születtek a fejemben, de természetesen az illusztrációk segítettek engem abban, hogy milyen irányú legyen a fantáziálás, így a kettő párhuzamosan haladt.

– *Milyen érzés volt eleinte a Napsugárnak rajzolni?*

– Kihívás volt, mert nem mindegy, hogy hogyan rajzolsz gyerekeknek, főleg, hogy nem volt még kialakulva a stílusom. De belevágtam, és most már harmadik éve rajzolok nekik. Örvendek annak, hogy létezik a lap, és szeretnék én is hozzájárulni a fennmaradásához, hiszen fontos, hogy az olvasás ne csak digitálisan történjen.

– *Melyek azok az értékek, amelyeket a Napsugárhoz kapsz?*

– Hagyományápolás és hagyományépítés jellemzi. Ugyanakkor biztos szűrőrendszernek tartom, amely garancia arra, hogy olyan információ jut el a gyerekekhez, amely koruknak, lelkiviláguknak megfelel. Az a fajta információ mennyiség, amely az interneten fogadja őket, valósággal meghaladja a befogadóképességüket, később pedig negatív irányba mozdíthatja el az érdeklődésüket.

Keszeg Ágnes képzőművész: – Az iskolában a nővéremmel együtt előfizetői voltunk a *Napsugárnak* és a *Szivárványnak* is. Miután minden hónapban elolvastuk, a szüleim beköttették a lapszámokat, így a nyári vakációban ismét sorra vehettük a meséket, a verseket. Innen tanultunk meg keresztretjtvényt fejteni is. Nagyon izgalmas volt. Egész gyermekkorunkat meghatározta, hogy mit olvastunk, kinek az illusztrációit néztük. Soó Zöld Margit munkáit már akkor megszerettem a *Napsugár*-ból. Ha Kolozsváron jártunk, szívesen mentünk a diákház irányába, tudtuk, hogy ott volt a *Napsugár* szerkesztősége.

– *Felnőttként aztán ismét közel kerültél a Napsugárhoz, ez hogyan történt?*

– Hét éve vagyok illusztrátor, és ha jól számolom, négy éve dolgozom a *Napsugárnak*. Mielőtt a laphoz kerültem volna, már több kötetet illusztráltam, amelyek különböző kiadóknál jelentek meg. Több hazai lapnak dolgoztam már, és illusztráltam néhány olyan írónak is, akik a *Napsugárnak* is szerzői. Engem Zsigmond Emese kért fel, azóta folyamatosan illusztrálok a lapnak.

– *Hogyan tekintesz a napsugaras munkáidra?*

– Mindig örvendek a lap felkérésének, igyekszem időt szakítani a rajzok elkészítésére. Ugyanakkor nagy felelősség is, hogy a munkánk havonta több ezer példányban jut el Erdély településeire, és a gyerekek rajtunk nevelkednek. Volt alkalmam találkozni már néhányukkal, és meglepő, hogy mennyire számon tartják, és tudják, hogy mikor melyik illusztráció jelent meg a lapban.

– *Hogyan látod, a lap által képviselt értékek mennyire változtak meg mostanra?*

– A lapnak a gyermekirodalomról kialakított képe nem változott; a mérce, az értékrend ugyanaz, szerintem ilyen szempontból is hű maradt önmagához és olvasóihoz.

Szilágyi Tosa Katalin képzőművész: – Ma is előfordul, gondolom, hogy sok gyereknek, leginkább falun, nincs alkalmuk meséskönyvekhez jutni. Nekünk is a *Napsugár* volt a mesepótló, ritkán kaptunk új meséskönyvet, viszont a lap helyettesített mindent. Nagy szeretettel őriztük a lapszámokat. Arra is megtanított, hogy milyen a szép mesés illusztráció, később pedig nagy örömmel olvastuk a meséket is.

– *Hogyan tért vissza felnőttként a laphoz?*

– Az egyetem elvégzése után talákoztam Soó Zöld Margittal, aki idiomom volt gyermekkoromban, ő figyelt fel az „irkálásaimra”. Mindig úgy képzeltem el, hogy festő leszek, Soó Zöld Margit viszont megerősítette bennem, hogy a festőnek rajzolni is kell tudnia, hiszen ezáltal olyasmit is közvetíthet, amit a festményeivel nem. Bátorított, hogy szedjem össze a rajzaimat, amelyeknek egyébként semmi közük nem volt a mesés illusztrációkhoz, és vigyem el a szerkesztőségbe. Beállítottam 2002 környékén, nagy féltéken, és amikor kiterítettem a grafikákat, Emese és Kati azt mondta: nagyon szépek, értékes, valós munkák, viszont nem olyan stílusúak, mint ahogyan ők dolgoznak. Visszagondolva az első néhány próbarajz volt a legnehezebb, sokkal bonyolultabbnak tűnt, mint hogy akár fél órán belül elkészíteni egy festményt. Most már majd tíz éve munkatársa vagyok a *Napsugárnak*, és annyira beleszerettem, hogy amíg csak ceruzát tudok fogni, mindig szeretnék rajzolni nekik.

– *Milyen szerepet tölt be a családban a Napsugár?*

– Nekem nincs gyerekem, viszont van egy nagyon érdeklődő férjem, aki mindig izgalommal várja a következő számot: nemcsak azért, hogy lássa, melyik kolléga mit rajzolt, de nagy szeretettel fejti a keresztretjtvényeket, és szívesen oldja meg a kis fejtörőket is. Az ő édesanyja magyar volt, az édesapja viszont román, és otthon nem igazán tanult magyarul, csak miután összeházasodtunk. A *Napsugár* és a *Szívárvány* könnyebb szövegeit viszont felhasználta arra, hogy írás és olvasás szempontjából gyakoroljon, ez neki az alap mind a mai napig. Olyan forrás ez, amely élteti bennünk, hogy magyarok vagyunk, s hogy egy gyönyörű meseországban élünk. Ilyen tekintetben a *Napsugár* nem csak a gyerekekhez szól.

Székely Géza képzőművész-rajztanár: – Az első, igazán maradandó képi élményeim főként a *Napsugárhoz* és a meséskönyvekhez kapcsolódnak. Emlékezetesek számomra Unipan Helga és Deák Ferenc illusztrációi, ezek a munkák nagyon erőteljes képi élményt jelentettek számomra. Akkoriban még nem volt televízió minden háztartásban, talán ez is lehet az oka annak, hogy inkább érdekeltek bennünket ezek a dolgok.

– *Mikor jelent meg az első rajzod a lapban?*

– 1995 februárjában, farsangi témával kapcsolatos volt, de arra már nem emlékszem, hogy kinek az írása mellett. Akkoriban nehezebb volt rajzolni, nem a mai nyomdatechnikával dolgoztunk, hanem színre bontva, külön volt a rajz a színtől, és ez bizony sokszor megnehezítette az ember dolgát, nem beszélve arról, hogy sok esetben nem úgy jött ki valamelyik szín, ahogy azt elterveztük, elcsúsztak a vonalak stb.

– *Képzőművész-tanárként az iskolában is kapcsolatban vagy a lappal. Mi jellemzi például a kolozsvári Apáczai Csere János Elméleti Líceum tanulóinak részvételét a lap szerkesztésében?*

– Többször volt már példa arra, hogy címdoldalon jelentek meg a diákjaink rajzai, vagy hogy pályázatot hirdettek, amibe mi is bekapcsolódtunk, nyertünk, s akkor leközölték a munkákat. Ha pedig úgy alakul, hogy bizonyos témákban – húsvét, karácsony stb. – rajzokat kér tőlünk a szerkesztőség, azokat is szívesen elküldjük nekik.

– *Milyen értékeket társítasz a mostani Napsugárhoz?*

– Úgy érzem, Kárpát-medencei viszonylatban is megállja a helyét, hiszen soha nem engedett az esztétikai nívójából. A képszerkesztők mindig hozzáértő emberek voltak, a minőségre törekedtek, az irodalmi anyagról nem is beszélve. Különösen örülök annak, hogy a lap soha nem tett elvtelen engedményeket, hogy piacosabb legyen, akár húsz-harminc-negyven év múlva is kézbe lehet venni, mert nincsenek benne hamis dolgok.

Zágoni Balázs író: – Már nem emlékszem pontosan, de úgy dereng, hogy Zsigmond Emese keresett meg, még mielőtt kötetem jelent volna meg. A *Barni könyve* meséit először a Koinónia által kiadott *Kis Tükör* folyóirat közölte. Láta ezeket Visky András, és jelezte, hogy ha ezekből lenne kéttucatnyi, akár kötetet is meg lehetne jelentetni. Elkezdtem írni, és amikor elkészültem néhányval, elküldtem őket Emesének is. Miután egy ideje megjelentek, már havonta kellett egy-egy újat írnom. Kicsit stresszes volt, hogy vajon elkészülök-e velük időben, és sokszor húzni kellett belőlük. Jó iskola volt a *Szivárványnak* írni, hiszen megtanított tömöríteni.

– *Hogyan emlékszel az illusztrációkra, amelyek a meséid mellé kerültek?*

– A *Napsugár* és a *Szivárvány* esetében az az izgalmas, hogy majdnem mindig másvalaki illusztrál. Voltak rajzok, amelyeket nem éreztem annyira erősnek, más rajzoknál viszont sokkal jobban eltalálták a hangulatot, mint a meséskönyvben. Ötvenvalahány mesém jelent meg a lapban, közülük nagyon sokat Unipan Helga illusztrált, de mellette még négyen-öten rajzoltak hozzájuk.

– *Milyen ez a napsugaras csapat?*

– Az én generációm már szerkesztőségek körül nőtt fel, akár több körül is egy időben. A *Filmtett* révén belülről is megtapasztaltam a szerkesztőségi munkát, de láttam közben a külső munkatársakat, akik egyszerre 4-5 lapnak is írtak. Egyfajta korszellem ez, ami a szerkesztőségek működését illeti, hogy van nagyon kevés aktív ember – a *Napsugárnál* két állandó munkatárs –, akik bent dolgoznak, és ezenkívül van egy nagy holdudvar a lap körül.

– *Melyek azok az értékek, amelyek véleményed szerint a Napsugárhoz kapcsolódnak?*

– Nagyon fontos az erdélyi jelleg, hogy tudatosan próbál odafigyelni régiókra, eseményekre, ünnepekre, szokásokra. A mesék és a versek sokkal inkább tükrözik a szerzők egyéni alkotói világát, de talán ez is a dolgok természetes rendje.

Szántai János író: – Már gyermekkoromban elkezdtem írogatni, amihez valószínűleg a *Napsugár*-élményeim adtak apró, ám korántsem tudatos lökéseket. Össze-

vissza olvastam mindenfélét, ha értettem, ha nem, és úgy döntöttem, én is írok egy regényt. Ez pontosan ötödikes koromban volt, Szilágyi Júlia volt a magyartanárnom, és egy 24 lapos füzetbe írtam meg a regényt. A címe az volt, hogy *Tengerek felett, tengerek alatt*, és Jules Vernétől Molnár Gábor dél-amerikai expedíciós leírásaiig mindent belegyúrtam. Júlia néni megnézte, megdicsért, hogy milyen sokat írtam, és azt mondta, hogy még dolgozni kell.

– *Hogyan tértél vissza felnőttként a Napsugárhoz?*

– Annak ellenére, hogy az első próbálkozásom 1990-ben, az *Utunk* hasábjain jelent meg, úgy érzem, ha lehet ilyen nagy szavakat használni, íróvá tulajdonképpen a *Napsugárnál* váltam. Zsigmond Emese főszerkesztő komolyan vette, amit én megpróbáltam elmondani, és foglalkozott a gyomlálással, egyáltalán foglalkozott velem. Az első, 24 lapos füzetre emlékeztető kötetem, amely *Kis csigák s nagyok* címmel 1997-ben jelent meg, éppen Zsigmond Emese kedves, szelíd biztatására jött létre. Nagyon sokat köszönhetek tehát neki. Aztán egy időre leálltam a közlésekkel, a gyerekeim születésével viszont hál' Istennek újból elindult az együttműködés.

– *A gyerekeid mit szólnak ahhoz, hogy a Napsugárba írsz?*

– Nem tudom megmondani, és nem is szeretnék belemagyarázni olyan dolgokat, amelyek esetleg nincsenek ott az ő reakciójukban. Néha az írói hübrisz felhorgad bennem: megérkezik az új *Szivárvány* és *Napsugár*, van benne valamim, s amikor meg akarom mutatni nekik, ők egyszerűen csak továbblapoznak, és elkezdenek színezní. Azt viszont tudom, hogy az osztályban, egy közös tevékenység alkalmával Kristóf büszkén mesélte, hogy az apukája író.

Máté Angi író: – Épp akkor kezdődött a solymászat, amikor én első osztályos voltam: akkor jelent meg először a *Napsugár* kistestvére, *A Haza Sóllymai*, amelynek nagy kék kalapos, narancssárga inges gyerekek voltak a borítóján, és nekünk is így kellett öltöznünk az iskolai ünnepélyeken. Természetesen járt nekünk a *Napsugár* is, másodiktól, harmadiktól... Az maradt meg, hogy jó volt forgatni, és hogy az illusztrációk is rendben voltak, a szövegeket használták a tanító nénik, amikor megérkezett, belőle dolgoztunk.

– *Valószínűleg ez is befolyásolt abban, hogy óvó néniként te is használtad korábban a Szivárványt...*

– Általában egy egész hétig forgatgattuk. „Átrágtuk” a meséket, a verseket és az ismeretterjesztő részeket, a kézimunkákat és a barkácsolást pedig otthon folytatták. Tartalmas és nagyon jól használható a *Szivárvány*, és közben a gyerekek irodalmi ízlését is formálja, gondosan figyelve arra, hogy ne a könnyed szövegek érkezzenek hozzájuk, hanem az igazán értékesek. Jobb, hogy ilyen formában kapják meg a környezetünkkel, világunkkal kapcsolatos információkat, mint ha a világhálóról tájékozódnának.

– *A Volt egyszer egy háromlábú láz című meséddel indult a napsugaras szerzőség. Mit szolt ehhez a lányod?*

– Eleinte büszke volt, aztán olyan időszak is következett, amikor egyáltalán nem örült neki. Valószínűleg úgy érezte, hogy ezek az írások tőle vesznek el időt. Később megszokta, hogy minden lapszámban érkezett egy mese... Mutatta az osztálytársainak is, de akkor még kicsi volt, most már egyre inkább az ő történetei foglalkoztatják.

Balázs Imre József költő: – Élénken emlékszem a képi világára, a rajzokra, a hanglejtásra, a tapintására. A nyolcvanas évek első fele-közepe volt az az időszak, amikor hónapról hónapra olvastam a lapot. Fodor Sándor, Méhes György, Bajor Andor, Kányádi Sándor szövegeire emlékszem főleg abból az időszakból, Méhes György a Murok Matyi-történeteit közölte, Bajor pedig egy *Mi a manó* című sorozatot. Persze

könyveink is voltak ezektől a szerzőktől, a *Csipike*, *Szikra Ferkó*, *Egy bátor egér vi-szontagságai*, *Virágon vett vitéz*, *Kenyérmadár*...

– *Leveleztél is a Napsugárral*...

– Előbb egy cselekményes verses történetkét, majd pedig évszakokról szóló ver-seket küldtem be. Ezek közül a *Kikelet* című opuszom meg is jelent 1986/87 táján. Nagyon jólesett, hogy mindhárom küldeményre válaszolt a szerkesztőség, ami nagy-jából azt jelenti számomra, hogy minden gyermeklevezőt komolyan vettek – egy-szóval kitűnően végezték a munkájukat. Ma ezt valószínűleg sokkal nehezebb meg-tenni, kevesebb főből áll a szerkesztőség, és gondolom, több az üzenet is.

– *Hogyan tértél vissza felnőtként a laphoz?*

– Több fázisban zajlott az újraismerkedés. Egyetemista koromban egyik mániám lett, hogy az irodalomtudományban, irodalomtörténetben túl kevés hangsúly esik a gyermekirodalomról való írásra. Ebből a mániából született a *Korunk* 2002-es, gyer-mekirodalommal foglalkozó száma is, amit én kezdeményeztem a szerkesztőségben. Saját gyermekversekkel a nagyobbik lányom születése után, 2006 táján kerestem az-tán Zsigmond Emesét, örömmel fogadta őket.

Demény Péter író, költő: – Már nagyon korán mozgolódní kezdett bennem valami, amit aztán papírra vettem, és elküldtem a *Napsugár*hoz. Négy-öt mondatos kis szö-vegeket írtam, amelyekben minden szó ugyanazzal a betűvel kezdődött. Ezt végig-vittem az ábécén, és amikor elkészült a nagy mű, 1985 táján, postára adtam. Fodor Sándor válaszolt, hogy ez egy nagyon jó ujjgyakorlat, s bár még korai a közlése, lát-szik, hogy... Szerintem nem látszott semmi, de mindenesetre kedves volt tőlük, hogy visszaírtak.

– *Hogyan tértél vissza aztán később a Napsugárhoz?*

– Amikor már volt ihletem, mert megszületett a lányom, elkezdtem gyermekver-seket írni. Nyilván a *Látó*, a *Székelyföld* és a *Helikon* is lehoz egy-két gyermekverset, ezeknek a helye viszont mégiscsak a *Napsugár*ban van.

– *Milyen ez a napsugaras csapat, amelynek a tagja vagy?*

– Úgy érzem, más az, hogyha tehetséges emberek külön-külön írnak valahol, és azt beküldik, mint ha tehetséges emberek hetente legalább egyszer találkoznának egymással. Ritkán látjuk egymást, legalábbis én még nem voltam olyan eseményen, ahol műhelyé alakulhatott volna az együttlét. Ma már nem történhet meg az, ami régen, hogy öt-hat ember beszélt valamiről, és igazán értették egymást. Nyilván nem mindennap tartottak szimpoziont arról, hogy mi a *Napsugár*, de ismerték egymás te-kintetét, gondolatait...

– *Érdemes lenne ilyen tekintetben akár rendszeresebbé tenni ezeket a találkozó-sokat*...

– Persze, a természetesség viszont mindenképp hiányozna belőlük, mert lássuk be, Fodor úrék együtt kávéztak, egymásra üvöltöztek, stb. Ezt a fajta kapcsolatot vi-szont nem lehet megteremteni három nap alatt. Az ilyen együttlétek paradicsomiak, de amikor véget érnek, akkor mindenki folytatja az életét. Ennek a hat embernek vi-szont ez volt az élete, nem folytatták vagy nem léptek ki belőle, hanem nap mint nap ebben éltek.

László Noémi költő: – Bár verseket már gyermekkoromban is írtam, többnyire re-ál beállítottaságú voltam, a *Napsugár*ból is leginkább a hátsó oldalak tetszettek, ahol a fejtörők, a keresztrejtvények, a kézimunkák és a feladatok voltak. Öt-nyolc osztá-lyos koromban aztán rendszeresen járt nekünk a *Jóbarát*, amire talán még inkább vissza tudok emlékezni. Tartalmas olvasmány volt, nagyon vártuk. A *Jóbarát*ban je-lent meg az első versem is, amit Egyed Emese küldött be.

– *Felnőttként ismét kapcsolatba kerültél a Napsugárral.*

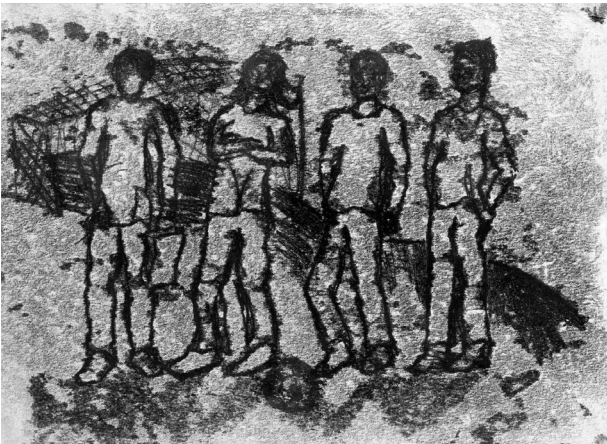
– Zsigmond Emese keresett meg, és szerintem maga a tény, hogy a lap még mindig működik, és értéket képvisel, nagymértékben az ő vasakarátának és szerkesztői hozzáértésének, stratégiai ügyességének köszönhető. Hiszen egy folyóirat a mai világban már nemcsak arról szól, hogy értékes anyagokat kell közölnie, hanem arról is, hogy milyen a közönségkapcsolata, a terjesztése, hogyan tudják a szerkesztők megnyerni a tanító néniket. Nagyon nagy dolgokat vitt véghez Emese ilyen téren.

– *Mi az, ami véleményed szerint nagyon jó a mostani Napsugárban?*

– Amit felnőttként különösen értékelek, az a lap grafikai igényessége, a törekvés, hogy a fiatal művészeket is segítik, a rajzok pedig értékesek és ugyanakkor sokfélék is. A mostani gyerekek ízlése, a televízió és a reklámok képi világának hatására inkább Disneyland felé alakul, és sajnos nem értékeli úgy a lapot, ahogyan mi értékeltük annak idején. Amennyiben a tanító néni és az anyuka fölfogja, hogy a *Napsugár* érték, már csak az a kérdés, hogy sikerül-e ugyanezt a gyerekekkel is megértetni. Ez tehát egy komoly ügy, amiért harcolni kell, viszont okosan, hogy a gyerek ne érezze erőltetésnek. Jó tehát az, ha játékkal, táborral cserkészzük be őket.

Úgy tűnik, írók és illusztrátorok egyaránt büszkéek arra, hogy a *Napsugárban* közölnek, örömmel tölti el őket, hogy gyermekkoruk kedvenc folyóirata által ők is hozzájárulhatnak az erdélyi magyar gyerekek látókörének szélesítéséhez, igényességük és elméjük pallérozásához. Örvendetes, hogy továbbra is a legtehetségesebb erdélyi magyar alkotók írásain, rajzain nőhetnek fel az erdélyi magyar gyerekek. Zsigmond Emese gondoskodó, anyai szeretete kétségkívül sokat nyom a latban, hogy az 1957-ben elgondolt értékközvetítő és értékmentő szerepét napjainkban is őrizheti, s olyan lehet, amilyenek a jelenlegi külső munkatársak mondják: koncepciózusan szerkesztett, érdekes, nyitott lap, amely jelentős hangsúlyt fektet a rajzok és az írások magas minőségére. Ugyanakkor odafigyel a nemzeti és regionális identitás megőrzésére, a hagyományok tiszteletére, kreatív feladványokkal, versenyekkel szórakoztató munkára, fejlődésre ösztönzi a gyerekeket.

Valódi kincsesbánya a *Napsugár*, amelynek kulisszái mögé nézve is rengeteg hasznos információval gazdagodhat az érdeklődő. Bízom benne, hogy az interjúban összegyűlt anyag, valamint a kutatás tervezett folytatása hozzájárulhat az erdélyi magyar gyermekirodalomról való együttgondolkodáshoz.

HORVÁTH ZOLTÁN

Aranyábécé

A

Ablak alatt agárkutya
 akácmézet adagol,
 ajtórésein almakukac
 az anyjához araszol,
 apátfalvi Anna-bálon
 angyalbaba aluszik,
 Aggteleken Apor s András
 aranyhalra alkuszik.

Alász-plajbász aranykalász
 amit adtál attól akár
 akármeddig aludhatnál.
 Ajajaj!

Á

– Ácsikám! Hogy mondád, nem hallám...
 ... ágyáson átlengő ágerdő?
 – Á, dehogy... Ádámon áttetsző állkendő!

– Ácsikám! Hogy mondád, nem hallám...
 ... állatkertnek ága-boga?
 – Á, dehogy, állon vertnek fáj a foga!

– Ácsikám! Hogy mondád, nem hallám...
 ... állványos árkot ásatott?
 – Á, dehogy... ábrándos Ákos ásított!

– Ácsikám! Hogy mondád, nem hallám...
 ... árkon-bokron átugrasszon?
 – Á, dehogy, ágyon horkol ángyomasszony!

– Ácsikám! Hogy mondád, nem hallám...
 ... árkáddal átellenben?
 – Á, dehogy... Árpáddal Antwerpenben!

B

Birkán buggyos
bársonybugyogó,
bocskora, bekecse
bakacsin-kék.

Béka-betyárnak
birsalmáját,
bagoly barátnek
barka bogyóját
bűvös-bájos
boszorkányok
bűnbandában
butykos bottal
bandírozva
barlanglyukban
bronzbográcsba
beletették,

birkalevesbe
bükkfahasábon
belefőzték,
bogáncsborssal
befűszerezték s
bodzateával
bendőjükbe
bekebelezték.
Brrrrr!

C

Ciklámen
cirkuszban
cafrangos
Círmoska
citromfán
cinkével
cudarul civakodik.

Cimbalmos
cókókját
cécóval s
cammogva
cicomásan cipeli.

Csin-Csung császár
 csacsisor csapata
 csoszogón csetlik s
 csatadalt csendít
 csütörtökön.

Csepegő csapadék
 csurran-csepereg,
 csenevész csalogány
 csatadalt csicsereg:
 – Csigavér, csatanép,
 csepegő csapadék
 csakugyan csattog!
 Császár csuhája
 csutakos, csapzott...
 csakhogy...

Császár csacsija
 csámcsog, csipeget,
 csörögén csemegéz,
 csócsál, cseverész.
 Csacska csacsija
 csökönnyös csikaja
 csibészen csápol,
 csücsörít s csúfol:
 – Csin-Csung császár,
 cserefa cseberbe

csücsüljön ön
 csalfa, csúfos
 csütörtökön!

D

December derekán
 dáridós délután
 dermedt Detre napján
 Dobri Dankó Demeter
 dióbelet, datolyát
 Danoninós derelyét
 dúdolgatva dézsmál
 dévajul a dunyhán.

Dz, Dzs

Dzsámi tornyán,
 Dzsesszene szárnyán

Bodzás dzsint meg
Dzsúszit iszik dzsekiben
Dzsingisz-kán.

E

Egészséged
erősítsen,
ellenséged
elenyésszen

ezen esztendőben!

Erszényedbe
ezüst erdőt,
enyhülésnek
elég esőt

ezen esztendőben!

Ebugatta
eliszkoljon,
elszörnyedve
elinaljon

ezen esztendőben!

Esztelenség
elkerüljön,
enyveskezű
elterüljön

ezen esztendőben!

VÉGH BALÁZS BÉLA

KÉPES VAGY KÉPTELEN?

Képversek a magyar gyermeklírában

1. A gyermeklír és a képvers viszonyáról

■ A képversek alapvető recepciós és befogadápszichológiai kérdéseket vetnek fel a gyermekköltészet tanulmányozásában: képes-e vagy képtelen befogadni a gyermekolvasó a képverseket? A képvers (legegyszerűbb változatában: a vers mint önmaga illusztrációja) vagy a szövegvers (és a kép mint hozzárendelt illusztráció) hatékonyabb a befogadásban? A gyermekköltészet klasszikus műfaja, a szövegvers tartalmaz költői képeket (hasonlatot, metaforát, szimbólumot, színesztéziát stb.), melyek a befogadó fantáziájára, tapasztalataira hagyatkozva képzeteket idéznek fel az olvasóban. A képvers viszont a fantáziát megelőzve láthatóvá teszi a képet, megjelenítve lemond a hagyományos költői képekről, és összetett műfajváltozatoként bonyolultabb befogadásmódot sugall. Az olvasó dilemmahelyzet elé kerül: hagyományos megközelítésben választhat a festmény/kép és vers/szöveg között; a képvers szegényebb a festményénél, és kevesebb a versnél. Produkciósztétikai szempontból ezek a műfajok már anyagaikban és eszközeikben is eltérnek egymástól: a versé a szó és a szókapcsolat, a festményé a vonal és az idom. Mindkettő azonos szinten áll a produkcióban, és a maga műfajában mindegyik egyenértékű önállóság, önálló érvényűség, ha sajátos műfaji kötöttségnek van is alárendelve. A képversalkotásban kevés a kötöttség, nincs törvény és szabály, csak meglepetés, váratlan felismerés van a recepcióban, a produkcióban pedig folyamatos kísérlet a befogadó felszabadítására a megszokott olvasási

A képvers (legegyszerűbb változatában: a vers mint önmaga illusztrációja) vagy a szövegvers (és a kép mint hozzárendelt illusztráció) hatékonyabb a befogadásban?

technikák alól. Legfőbb cél, hogy a versolvasó a szerzővel együtt fedezze fel a rejtett mélységeket, ismerje fel a másfajta dimenziót a horizontális kiterjedésű világban, ehhez pedig nem elég a szó, dimenzionált kép is kell hozzá. A kettő felhasználtsági arányát a költői szándék, a választott téma és a hagyományhoz való viszony egyaránt meghatározhatja. Nemes Nagy Ágnes *A galamb leszáll* című versében egyfajta egyensúlyra törekszik a képvers és a szóvers arányát illetően. A vers képi része illusztrációként szolgál a szövegszerű második versszakhoz, ez utóbbi felfogható az első versszak értelmezéseként is. Imreh András *Hold* című versében a téma határozza meg a teljes alkotást, elsősorban annak formai-képi jellegét. Kovács András Ferenc *Kőkereszt* című verse viszont többszörösen is hagyományközpontú alkotás; a választott tartalom és forma az erdélyi barokk világot idézi.

Az intermediális alkotások (képversek, hangversek) átjárhatóvá teszik a különféle művészetek (képzőművészet, zene, irodalom) közötti határokat, a befogadásnak ez a kettős alternatívája önkéntelenül is ellentmondásba kerül a konvencionális művészetfelfogással és irodalomértéssel. Az alternatív költészeti irányzatok (avantgárd, neoavantgárd) alkotói egyrészt a poézis vizuális lehetőségeit kutatva alkották/ják műveiket, másrészt művészetszemléletükben szétválaszthatatlan az elmélet és az alkotás (pl. Apollinaire). A magyar gyermekköltészetben sem elméleti, sem pedig alkotói szinten nem alakult ki a klasszikus értelemben vett és a felnőtt költészethez fogható markáns alternativitás (Kassák Lajos, Papp Tibor). Esetében a vizuális (és akusztikai) költészet elsősorban nem új (a maga jellegében előíró) műfajként határozható meg, hanem új kifejezési formaként (formakísérletként), mely a nyelvhasználat intermediális lehetőségeinek kihasználásában érdekelt. A gyermekképversek szerzőiben kevésbé tudatosult az a szándék, hogy kísérletező formaként minden alkotással szükségképpen körülírják annak határait, ezzel együtt a befogadás határait is, egyben kijelöljék megértési-értelmezési küszöbeit is. Sz. Molnár Szilvia koncepcióváltásnak, szemléletváltó törekvésnek tekinti az avantgárdnak ezeket a gesztusait: a történeti avantgárd irányzatok szintetizáló, összművészeti törekvése számolta fel a klasszikus műfaji kategóriarendszert.¹ Ezt az alkotásbeli megrázkódtatásokkal és kockázatokkal járó műfajváltó poétikai kalandot elkerülte a modern magyar gyermekköltészet, helyette egyebekkel kísérletezett: az időmértékes és nyugat-európai verselési módokkal, valamint az összetett költői képek (szimbólumok, szinesztéziák) és retorikai eljárások meghonosításával. Az experimentális költészet lényege egyszerűségében és utánozhatatlanságában mutatkozik meg, ellenállva mindenféle kategorizálásnak, irányzatokhoz való tartozása is inkább az irodalomtörténeti tájékozódást segíti, mintsem a megértést. A magyar gyermekirodalmi kanonizáció is a kategorizálást, az irodalomtörténeti besorolást szorgalmazta, elhanyagolva a megértési alternatívásokat. Ezért van elvitathatatlan aktualitása Sz. Molnár Szilvia következtetésének: „A művek értelmezését sokkal inkább a befogadói oldal szempontjai segíthetik, annak a vizsgálata, ahogyan a mű *megjelenik*: elolvassák, meghallgatják és megtekinthetik. Az experimentális alkotások új formáját tulajdonképpen a formanyerés jelentheti, a műveknek az a befogadói kódoltsága, amely már a mű percepciójában (a formanyerés folyamatában) számít a néző/olvasó aktív együttműködésére.”² Ezt a megállapítást továbbgondolva és választott témánkra alkalmazva, elmondhatjuk: a vizuális gyermekköltészet, bár a fogalmiságot látvánnyal igyekszik pótolni, megmarad a könyvszerű befogadási módok határain belül, és kevés érdemi tapasztalatot nyújt a költészet medialitásának poétikájáról. A mai recepció a modernség korához hasonlóan a megalkotottság, a „kísérlet” felől igyekszik megközelíteni az egyes alkotásokat, holott a hatvanas-hetvenes évek neoavantgárdja óta az intermediális a korszerű művészet és irodalom új formájaként van jelen, és mint megismerési tapasztalat, ill. szemléletmód megelőzi a szerzői/befogadói intenciót. Ezzel az *a priori* megismerési

létmóddal egyszerre felszabadítója és megkötője a vizuális gyermekköltészetnek: felszabadítja a klasszikus hagyományok formai kötöttségei alól, és meghatározza formabontó szemléletét.

2. Képversek a magyar gyermeklírában

■ A magyar gyermekirodalomban a modernitás egybeesik a felnőtt költészet neoavantgárd korszakával, az így kialakult szimultaneitás előnyt jelent a költők számára: termékenyen kamatoztatják tapasztalataikat a gyermeklírában. Ezzel magyarázható, hogy Weöres Sándor, Nemes Nagy Ágnes és Tamkó Sirató Károly gyermekverseiben egyaránt találunk avantgárd és neoavantgárd motívumokat. Mivel a gyermeklírában meghatározó jellegű a jelenlétük, alternatív változatban is modellértékű alkotásaik vannak. Számukra nem a vers és látvány egysége vagy ellentéte, hanem a vizualitás ábrázoló vagy nem ábrázoló volta jelentette a dilemmát. Alkotásaik továbbfejlesztett versekként foghatók fel, vagyis a versszövegek egyes részleteiben felbukkanó megoldások, megoldási lehetőségek továbbfejlesztéseként. A szabályos metrumokhoz is igazodó szöveg írásképe a maga egészében valamilyen képi ábrázolást ad. Ahhoz a típushoz tartoznak, amelyet a modern költészetben Apollinaire nyomán kalligrammának nevezünk. Műfaji sajátosságai: a sorok nem egyenes, hanem rajzos nyomdai szedése és a grafikus-fotografikus képelemek beiktatása révén bonyolultabb ábrák is lehetnek. A vizualitás eltúlzása inkább képzőművészeti, mint irodalmi produkciókhoz vezethet. Sík Csaba Kassák Lajos képversei kapcsán hívja fel a figyelmet a képversírás ilyen jellegű buktatóira: „A költőit nélkülöző vizuális kompozíció, a grafikai-festői szerkezetet csupán imitáló, nem teljes értékű képvers, ahogy szín és forma teljes értékű szerkesztése nélkül nincs absztrakt festészet.”³

Nemes Nagy Ágnes *A galamb leszáll* című alkotásában egyszerre van jelen a képvers és a szövegvers, azaz a képszerű megjelenítés és a szövegszerű leírás. A képversre leginkább emlékeztető első szakasz a földre leszálló galamb harangszerű mozgását ábrázolja. Képzőművészeti kísérlet a szavak grafikai elrendezésére és jelentéstartalmuk képszerű kiábrázolására. A költő azokat a láthatatlan, elképzelt térbeli határokat jelöli ki a szavak segítségével, amelyeket a galamb a szárnyaival rajzol meg. Ez a láthatatlan harang képmetaforaként van jelen a versben, a költői invenció formajátékaként. A szövegmetafora, a képzeletbeli harang nyelvét adó galamb az aktívabb, a mozgásban lévő verselem, a képvers „grafikusa”, ezért irányul rá a befogadói figyelem. A költő is egyfajta csodaként írja le a második szakaszban, benne visszautalásokat is találunk az első szakaszra (pl. „réz-harang”).

Weöres Sándor *Keresztöltés* című verse pszeudokalligrammának tekinthető; első ránézésre hagyományos versgrafika (verssor és versszak) tűnik elénk. Ám ennél sokkal többet rejt a vers: a szöveggrafika megfejtésének a kulcsa a címben van, egyfajta utasítást találunk benne a szöveg olvasásához és megfejtéséhez. Az olvasási technika azonos a népművészetből ismert keresztöltéses technikával: „Laposöltések kereszt alakban egymásra fektetett változata, melyeknek egyenlő nagyságát, egyenletességét az alapanyag átöltött szálainak számolásával biztosítják. Átlósan, egymástól egyenlő távolságban laposöltésekből sort varrnak. A sor végén megfordulnak, s ellenkező irányban ugyanilyen módon visszafelé haladva minden öltést keresztznek.”⁴ Weöres versében a többnyire szótári alakban, toldalék nélkül előforduló szavak lehetőséget adnak különböző nyelvtani és értelmi kombinációkra, szokatlan és meglepő jelentéstartalmak generálására. Szerdahelyi István irodalomelméleti munkájában az évszázados hagyományokra visszatekintő hasított vers műfajához sorolja a *Keresztöltést*. Benne a versszakok nem egymás után sorakoznak, hanem egymás mellett állnak, és szövegük a strófák sorainak egymásutánjában olvasva éppúgy ér-

telmes, mint akkor, ha az egymás melletti strófák azonos sorszámú sorait egyvégtében olvassuk.⁵

A kortárs gyermeklíra újra felfedezte és aktualizálta a maga számára a hagyományos, egyszerűbb (piramis, kör, váza, kehely, kereszt stb.) formájú képverset. Azt a görögök *tekhnoaignion*nak, a rómaiak *carmina figuratán*ak nevezték. Bennük a szabályos metrumokhoz is igazodó szöveg írásképe a maga egészében valamilyen képi ábrázolást ad. Kovács András Ferenc *Kőkereszt* című képversének legalább három olyan referenciáját tudjuk kimutatni, amelyek Erdély művelődéstörténetére utalnak, közös motívumuk a kereszt. A keresztforma megidézésével Erdélynek a barokk hagyományokhoz való kötődését jelzi a költő. A képalakzat szimbolikus kapcsolatban áll a vers tartalmával, együttesen szolgálják a fenségest mint esztétikai minőséget. A barokk képvers kedvelt szimbolikus formái voltak még: a szív, az oszlop, a láng, az orgona, a tojás, a kard, a korona, a lant, az oltár, a kehely stb. A vers további referenciartományához tartoznak még a csíki székelyek Mária-himnuszai és imái is. A hangjukon megszólaló versbeszéd és verszene, ill. a tárgyi utalások sorozata adja a vers ünnepélyes, emelkedett hangulatát. A Mária-himnuszok imádságos kezdő formulája („Üdvözlégy, Mária!”), a jelzős metaforák („Mennyeknek rózsája, törekeny némaság!”), az erdélyi katolikus vidék, az ún. „szentföld” településnevei (Kászonok, Gyimesek, Csíki-medence) közös paradigmasorba szerveződnek Kovács András Ferenc versében. További műveltségélmény a Szent István-i gesztusra való hivatkozás, a „patrónánk” kifejezés a magyarságot oltalmába vevő Szűz Máriára utal, a hozzá intézett fohász („tekints reánk”) pedig ennek az oltalomnak ma is szükséges voltára utal. Végül a verskereszt az erdélyi katolikus templomok körül található évszázados mohás kőkeresztek látványát is megidézi az olvasóban, ugyanis korábban hagyomány volt a cinterembe temetni az elhunytakat. Az évszázados kőkeresztek jelenléte a székely erődtemplomok körül történelmi időket idéz.

Jász Attila *Újévi köszöntő* című verse a barokk kori versalakzatok modern adaptációja. A költő a hagyományos újévi köszöntőt, jókívánságot szokatlan formában, ám stílszerűen közvetíti, a szavak játékos grafikai elrendezése a pezsgőspoharat idézi. A szöveg lineáris olvasata váltakozik a fentről lefelé történő olvasattal.

Imreh András *Hold* című képverse a barokk hagyomány és a modern költői innováció eredménye. A szöveggel és a formával való kreatív játék egyéni megoldásokat eredményez, mindez a választott verstárgy, a hold sajátosságaira mint inspiráló forrásokra vezethető vissza. Imreh András képverse a hold alakváltoztatásait, ciklusait jeleníti meg: a holdtöltét, a teleholdat és a fogyó Holdat. A szavak elrendezése, a teljes szövegrafika ezeket a holdfázisokat érzékelteti. Az alakját változtató hold határozza meg a versnek nemcsak képi, hanem szövegszerű befogadását is, alkalmas arra többféle olvasási módra is: hagyományos lineárisra, fentről lefelé és lentől felfelé történő szövegolvasásra. Ez a befogadásbeli rapszodikusság összhangban van a költő emlékidéző gesztusával, a teljesen szubjektívált és fragmentált gyermekkori emlékek versbeli megjelenítésével. Mindez sajátos képverstechnikát eredményez: az éjszakai holdfényben tükröződő képek azonosak az emlékezetben visszatükröződő gyermekkori képélményekkel. Ennek az emlékidézésnek a Holdon kívül tárgya még a háztető és a kémény, a Hold grafikai képe mellett ezek a stilizált emlékképek alkotják a képvers konkrét tárgyi referenciáit.

Verbóczy Antal *Hőember* című képverse Lovász Andrea és Tunyogi Katalin *Magyar nyelv. Tankönyv a II. osztály számára* című tankönyvben jelent meg.⁶ Az eddig tárgyalt képversekhez képest ebből hiányzik a mértéktartó egyensúly, a visszafogott harmónia tartalom és forma, szöveg és kép között. A szöveg megőrző hagyományos retorikai-poétikai elemeit: rím, jelzők, megszemélyesítések, metaforikus beszédmód. Továbbviszi a hagyományos befogadási technikát, a jobbról balra történő olvasást,

viszont nem működteti a képolvasást, vagyis az egyszerre látás képességét, a fentről lefele történő befogadást. A képi formának, a vizuális komponensnek alig van funkciója, nem vonja magára, illetve nem köti le a befogadói figyelmet. Az üzenet bemutatásának ez a módja lassítja az információközlés ritmusát, a látásunkra ható kép, jelzés gyors feldolgozása nem kompatibilis a cselekmény, a történetes hagyományos, lineáris kibontásával. Továbbá zavaró a telítettség látványa, valójában hőemberkontúrba gyömöszölt versszöveggel van dolgunk, holott láttuk, hogy a jó képversben diszkrétan visszahúzódik a hagyományos értelemben vett versszöveg, és előtérbe lép a vizualitás, a képforma.

Amint a bemutatott képversekből is kiderül, a vizuális költészet elgondolása szerint az irodalmi szöveget ún. scriptovizuális egységgé kell komponálni, és az ilyen alkotások (konstellációk, piktogramok, ideogramok vagy német kifejezéssel Sehtextek) nemcsak olvasmányként, hanem látványként is jelentősek. A hagyományos balról jobbra haladó olvasói módtól eltérően jobbról balra, függőlegesen fentről lefelé és letről felfelé minden irányban olvashatók.⁷ Ezekből a szövegekből az is kiderül, hogy az avantgárd/neoavantgárd gyermekirodalmi jelenléte nem a hagyományos költészet elleni lázadást, a vele való szembefordulást képviseli, hanem adaptáció, és indítéka poétikai jellegű: formakeresés, formaújítás. Az avantgárd lázadó, mindent újraértelmezni akaró lendülete helyett kiegyensúlyozottságot, viszonylagos harmóniát találunk. Kevés olyan alkotás van, amely dinamikusan le akarja rombolni a versszerűség határait. A gyermekköltészeti hagyomány iránti toleranciával magyarázható, hogy például a svéd gyermekverseknek nagyobb hatása volt a magyar gyermeklírára, mint az avantgárdnak. A képversek esetében inkább a formák emlékeztetnek a világtérítés és -értelmezés új irodalmi minőségeire, sokszor ismerős alakzatok köszönnek vissza bennük a magyar és a nemzetközi képversírás hagyományából.

■ JEGYZETEK

1. Sz. Molnár Szilvia: *A poézis új formái és médiumai*. In: Szegedy-Maszák Mihály és Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története. III* Gondolat Kiadó, Bp., 2007. 652.
2. Sz. Molnár Szilvia: i. m. 652.
3. Sík Csaba: Kassák Lajos: *Képköltés*. In: *Száz nagyon fontos vers*. Versek és versmagyarázatok. Lord Könyvkiadó, Bp., 1995. 273.
4. Ferencz Kornélia – Palotay Gertrúd: *Hímzőmesterség*. Kókai, Bp., 1940.
5. Szerdahelyi István: *Irodalomelméleti enciklopédia*. Eötvös József Könyvkiadó, Bp., 1995. 309.
6. Stúdium, Kvár, 2004.
7. Jean-Francois Bory: *A vizuális költészet nemzetközisége*. In: Krén Katalin – Marx József (szerk.): *Neoavantgarde*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1981. 373–378.

BÁLINT PÉTER

A LUSTASÁG FENOMENOLÓGIÁJA

Erős János-típusú népmesékben

...a lustaság,
a renyhesség, a restség
mondhatni a hős
rejtekezésének egyféle
módja, illetve
mindazoké, akik
tétlenül henyélnék
a tűz mellett, vagy
tétlenségbe
feledkeznek.

1

■ A lustaság fenomenológiai vizsgálata, melyet az alábbiakban igyekszünk elmélyíteni, nem egészen új keletű törekvés; már Kant és őt követően Bachelard is igyekezett a *lustaságot* mind morális vetületében, mind pedig a „tevékenység” kontextusában megragadni. Górcső alá vont mesénk címadó főhősének, Erős Jánosnak is az egyik lényeges attribútuma a családi tűzhely melletti aluszékony-sága (ami inkább csak szenderegés, lustálkodás, elrevedezés); hogy megértsük különös „viselkedését”, egy kis kitérőt kell tennünk, és előzetesen meg kell vizsgálnunk a tűz és az álmodozás, a tűz és az értelem (a descartes-i „némi értelem” – a *quelque lumière*) viszonyát.¹

A francia filozófus, Gaston Bachelard poétikus hangvétellű esszéjében (*Le feu et respect, le complexe de Prométhée*) élesen elkülöníti egymástól az álmot és az álmodozást, mivelhogy felfogásában az álmodozás (miként az „*álmodozik*” ige folyamatosságot és általánosságot mutató alakja is sugalmazza) sosem állít a középpontjába egyetlen konkrét tárgyat² (ellenben a „primitív” ember számára a gondolkodás „centralizált álmodozás”³). Descartes az álmodozás állapotáról mint „gondolkodásunk hanyagul tévelygéséről” beszél, amikor is gondolkodásunk nem kíván lehorgonyozni egyetlen tárgy, idea vagy szubjektum elgondolhatósága mellett; épp ellenkezőleg, „hanyagul” túlcserdülni akar mindenben (beleértve az időt és teret) – önmagán is, mert a sokra, a sokfélére mint egyfajta kínzó hiányélmény betöltésére vágyik, tudván tudva, hogy a vágyakozás lényegéhez tartozik a *hiány fennmaradása*. Ám az ember nem

csak a mérlegelésnek és elhatározásnak, az *előre* eltökélt⁴ tevékenységnek és a lehetőségeként felmerülő gondolatok végiggondolásának az embere (aki elhatározza azt, hogy mely dolgokat képes maga realizálni⁵), s ezáltal a cselekvést aláveti a morális ítéletnek. Azt látjuk, hogy időnként megriadván a folyamatos tevékenységtől (a ricoeuri kifejezéssel: „eseményektől”, mint amilyen a létmódváltás, az átváltozás és mozgás⁶) és a tökéletesedésre törekvéstől, visszalép, és a *nem*-tevékenységben mint a tevékenység egy formájában, és a folyamatos reflexivitástól elhatárolódásban, a *nem-ésszél-létként* megjeleníthető „együgyűségben” piheni ki magát, afféle *kompenciaként* – Marquard szavával élve – a „perfekcionizmus” ellenében.

Kötete elején Bachelard sorra veszi a „naturális” és „szociális” tapasztalatokat, meghatározza időbeli kialakulásuk sorrendjét, s megszívlelendő kijelentések egész sorát fűzi hozzájuk. Elsőként mindjárt azt, hogy az ember álmodozásainak az első tárgya minden bizonnyal a tűzhelyben lobogó *tűz* volt, amely fenomenológiáját tekintve is összetett szimbólum,⁷ legfőképpen is a megpihenésé, ugyanakkor pihenésre meghívásként is értelmezhető;⁸ másodsor: a tűz kétségkívül fel/átmelegít és megvigasztal;⁹ harmadsor: a tűz közelében egyenesen késztetést érzünk arra, hogy letelepedjünk, megpihenjünk, az alvás szándéka nélkül, és *lustálkodásunk* idején elfogadjuk az álmodozás sajátos valóságát.¹⁰ A tűz fenoménjét körülíró kijelentéseket összegezve bátran juthatunk arra a következtetésre, hogy a tűz melletti henyélés egyszerre örömszerzés¹¹ és erőgyűjtés, az otthon/lakhely biztonságában időzés és lévinasi „elnapolódás” a kinti világtól elkülönülés, a bensőségbe behúzódás révén, és felkészülés olyan nem is távoli jövőben bekövetkező küzdelemre, harcra és váratlan történésekre, melyek egy idegen, rémisztő és kegyetlenül erőszakos, legalábbis ilyenként feltűnő világban várnak rá.¹² Meshősünk esetében nem a kanti értelemben vett munkáról megfélemezés, a „*far niente*”,¹³ a munkától irtózás és ödzkodás egy fajtájáról beszélhetünk, de nem is az alapvető semmittevére, tunyáságra való hajlandóságról, amit szokás a *lustaság*¹⁴ par excellence megnyilvánulásaként említeni.

Hogy tovább árnyaljuk a képet, érdemes odafigyelnünk arra, amit a francia mesekutató, Nicole Belmont mond *Poétique du conte* című kötetében egy helyütt, nevezetesen, hogy a lustaság, a renyhesség, a restség mondhatni a hős rejtekezésének egyféle módja, illetve mindazoké, akik tétlenül henyélnek a tűz mellett, vagy tétlenségbe feledkeznek. Az illetén létező hősök nem a szellem megjelenésének szegényes vagy gyöngé változatai, inkább magában a tétlenségben és lustaságban tetszelegnek.¹⁵ A *tetszelgés* kifejezés fenomenológiáját tekintve magába foglalja mind a tettet, mind pedig annak egy különös változatát, az „úgy tenni, *mintha*” valamit tennék látszatát: egyfajta színjátékot, melyet mindig mások előtt játszunk el, hogy megtévesszük és magunknak megnyerjük őket: a foucault-i „*mintha* birodalmát” a valóság helyébe csempészve. A tevékenységnek mindkét formája: a *lustálkodás* (az „észhasználatra” felkészülés) és a *lustaságban tetszelgés* (egy maszk mögötti eltűnés, rejtekezés mint a valóságtól eltérő, másként létezés¹⁶) egyaránt elbeszélhető a cselekvő szándékát megmutató történetként (hogy tudniillik jószántából vagy szándéka ellenére „tesz így”); illetve az előttünk magamagát *valamiként* megjátszó személyre szabott történetként (hogy miért is választotta előszeretettel, miért is döntött úgy, hogy inkább másnak mutatja magát, mint ami). A lehetőségeként kínálgató kétféle narratíva jelenbeli értelmezése és leleplezése ránk vár.¹⁷ Ezt az interpretatív műveletet könnyíti meg számunkra Lévinas értelmezése: „Behúzódás, az ön felé haladás, az önhöz mint menedékhelyre történő visszavonulás, mely a vendégszeretetnek, a várakozásnak, az ember általi fogadásnak felel meg, amikor a meg nem szólaló nyelv lényegi lehetőség marad.”¹⁸

Jakab István hőse, a mesemondó intenciója szerint, bárminemű határozott cél/intenció hiányában halogatja megtenni az „első lépést”, érzékiségének élvezete leköti

gyermeteg figyelmét, a „reflektálatlan én naivitása”¹⁹ az élet szűkösségének és az elkülönültségnek az élvezete. Ám mihelyst az értelmére hivatkozva elmagyarázzák neki, világossá teszik számára a kötelességét, hogy tudniillik a két keze munkájából élés nem pusztán a küzdelmes létfenntartás eszköze, hanem maga is az életélvezet egy örömteli formája, s határozott/egyértelmű célt tűznek ki eléje, értelme kezdi betölteni rendeltetését,²⁰ és egyszeriben hátrahagyja a tétlen létformáját.²¹ Bizonyítván, hogy nemcsak magához való „esze van”, következőképpen megérett a hívások, felszólítások, elvárások, életszituációk értelmezésére, de képes is a használatára, miként Descartes mondja: „Nem elég ugyanis, hogy valakinek jó esze legyen; a fő dolog az, hogy azt jól használja.”²²

Ez a „*jól tudja használni*” kifejezés egyértelműen utal arra is, hogy nem óvatlan és nem meggondolatlan, mint az a rendkívüli erővel, fortélyos ésszel és elképesztő munkabírással rendelkező hősre bizonyos helyzetekben nagyon is jellemző, ahogy rögtön látjuk is. János, akárha meghallotta, megértette volna a hívást²³ (megértette volna a „rajta túlról” érkező közösség fel-szólítását és lelkiismerete „belőle” jövő hangját), *válaszként* az álmodozás, a „*mintha*”-tevékenységek bensőséges világából a gazdagságot ígérő munka kint-lévő terepére: a legkülönbözőbb féle tevékenységek elvégzésére indul.²⁴ Ekkor viszont oly bőszen, „rettenetes ereje” kimeríthetlenségére és hatalmára rácsodálkozva, mintegy játszi könnyedséggel (*meggondolatlanul*) és lázas hevülettel (*pazarlón*) lát bárminemű munkához, mintha napok alatt kellene bepótolnia mindazt az el nem végzett munkát (másként mondva: kötelességszerűen törleszteni fennálló adósságát), amit a gyermekkori lakhelyen behúzóadás és a hívás-visszautasítás (a lelkiismeret belső hangját meg-nem-hallás) életszakaszában elmulasztott megtenni. „Vágatt is Kilenc reggeltől estig, folytan, szakadéktalanul, úgy, hogy meg se szusszant, még étere se gondolt, csak hogy minél többet tudjon csinálni, hogy ne haragudjék meg a király, hogy egymagába dógazik. Mire már beesteledett vóna, arra amekkara erdőfelület létezett, egy ember szem belátatt vóna, Kilenc az egészet lábáról mind ledöntötte, mind rakásba, melyiket ahogy érte, a fődre.” (Jakab : *Kilenc*, 562–563.)

Ez a munkának való „nekiugrás”, a vele szembefeszülő és céljaitól minduntalan eltéríteni vágyó ellenséges akaratoknak ellenálló *akaratnak* és az egyelőre felmérhetetlen akarat *képességének* a próbára tétele, mely egyszerre jelent a hősnek élvezetet és örömet, teljes elképedésére azt eredményezi, hogy a környezete megretten fizikai (szörnyet elpusztító rettenetes) erejétől és csodás képességeitől, s nem ismervén eredendő jóságát, azt feltételezik róla, hogy előbb-utóbb ártani akar,²⁵ mint ellenfele: a sárkány, a szörny. Ezért aztán szinte valamennyi változatban előkerül a szemtől szembe egyenességét mellőző *eltávolítás* (s majd mindig alantas *elveszejtés*) szándéka, amely legalább annyira meglepi a hőst, mint a korábban otthonról való eltávolítás (számára kegyetlenként értelmezhető) szándéka. A lustaság és serénység, a tétlenség és – mai szóhasználattal élve – túlmozgásos aktivitás, az elnapolódás és rögtön mindent elvégzés mint a közösségi tapasztalaton való túlcserélődés, az élet normális rendje ellen való tevékenységként tűnik föl, ezért a közösség normarendjének határán átlépést jelző szélsőségesség, korlátfeszégetés, olyan nem kívánatos (különös és elfogadhatatlan) magatartásforma, amelyet a tapasztalatszerzéssel és „észhasználatlaltal” kell felülvizsgálni, lemetszeni, hogy képes legyen a közösség felelősségteljes tagjává és kulturálisan is felvilágosodottá (*éveillé culturellement*) válni.²⁶ Ugyanakkor persze a mesehősünk egzisztencia-karakterében meglévő fenti kettősség újfent „átmeneti”-létére: istenek pártfogoltságára és halandó voltára utal. Miként annak a belátása is, amiről Vernant beszél Hésziodosz *Prométheusz alakjának* értelmezése kapcsán, hogy tudniillik a király igazságossága kollektív növekedést biztosít egy közösségnek, ám a gazdagság, melyet a munka biztosít valakinek, épp ellenkezőleg, egyénre szóló isteni pártfogoltság.²⁷

Térjünk vissza az otthoni tűzhely mellett időző hősnökhöz, akivel összefüggésben a kérdés szinte magától adódik: miről álmodozik, vagy még inkább: miről ábrándozik,²⁸ ha ugyan kerget bármiféle ábrándot is? E kérdés kiváltképpen annak fényében nyer különös értelmet, amit Bachelard mond, hogy tudniillik: az ember sokkal inkább a vágyak teremtménye (*création du désir*), mintsem a primer szükségleteké.²⁹ A vágy, a gyermekhős valóságtól el-kötődése és elrugaszkodása révén, a jövő ígéretként föltűnő (megfoghatatlan és körülírhatatlan) transzcendentálisba röpíti őt, egy olyan térbe, melynek nem létezik horizontja, hol összehúzódik, hol kikerekedik, hol pedig önmagába zárul,³⁰ s csodálatos és titokzatos lehetőségeket (adományokat) sejtet meg vele, felülírván profán szükségleteit, melyek örökös beteljesületlenséggel járó hiányérzetet hagynak maguk után, ezért kielégítésük sohasem okozott olyan gyönyörűségeket számára, mint a képzelet csalóka játéka. A vágy és az álom, az értelemteremtés és a dolgok „hozzám rendelése” közötti összefüggésről világosan beszél Foucault: „Az álmovilág saját világ, nem abban az értelemben, hogy a szubjektív tapasztalat dacolna általa az objektivitás normáival, hanem abban, hogy eredendően olyan világgént épül fel, amely hozzám tartozik, és amely tudomásomra hozza saját magányomat.”³¹

A rendkívüli erővel született kamasz, miközben gyönyörűségét leli a tűz melegében, a fahasábok és az ágak pattogásában, szeret elkülönülten lenni, otthon időzni, ami annyit tesz – Lévinas értelmezésében –, „mint élvezni az élvezetet”,³² s a közeli és távolabbi jövőjéről ábrándozik ráérősen, az időtől cseppet sem zavartatva magát. Úgy vélhetnénk, hogy a falusi közösségben alapvetően elismerést kiváltó szorgalmatosság, rendkívüli munkabírási, másokon való önzetlen segítség kínákozna fel előtte reális jövőképként. Ám hogy mégsem a földművelésről, favágásról és más, a mindennapi megélhetést biztosító falusi munkákról: építkezésről, csordaőrzésről ábrándozik (sokkal inkább játszadozik, madártojást eszik, fűtyörész³³), abból derül ki, hogy a hívás egy lehetséges formájaként értelmezhető *számonkérés* és *feddés* pillanatában értetlenül áll a faluközösség elvárása, kinyilvánított nemtetszése előtt.³⁴ Értetlenül áll, mivel értetlensége átmeneti léthelyzetéből fakad: kiskorúságának egyértelmű jelzése a „beszámíthatatlansága” (beszámíthatatlan és felelősségvállalásra képtelen lévén egyben számonkérhetetlen is: számára nem róható föl bűnként lustasága), ugyanakkor felnőtté válásának jelzése a lelkiismeret hangjának megszólalása, önmagaként levésére fel-hívása.

Bizonyos mitikus analógiák alapján hihetőbbnek, valószínűbbnek tűnik, hogy az útra kelés mint a szellemi tökéletesedés és az igazság felé törekvés, az ösztönéből (én-előttiségből) a személyes kiteljesedés: vagyis „rettenetes ereje” révén a hőssé válás lehetőségfeltételei járnak a szemé előtt.³⁵ Ezt igazolja Jakab István egyik meséje, melyben a vitézhős fia pontosan elének tárja a *szörnyetegeket legyőző hőssé válni* akaratát; illetve azt a küldetését (melyet Eliade akként ír le, hogy a „messianisztikus” személyiségek, mint Erős János is, akiket a kultúrhéroszokkal és az ősökkel azonosítanak, s éppen általuk/bennük térnek vissza), hogy eljöveteleivel az eredeti mitikus időket jelenné tegye (*réactualisation*), és újraalkossa a Világot.³⁶ Tovább nem titkolható szándékának kinyilatkoztatásában tetten érhető emellett a *hivatkozás* mint a megszólított emlékezetben elrejtett vitéz tettekre való visszautalás, az apa (ősök) múltbéli vitézkedései nyomán nyert múlhatatlan hír-nevére rá-felelés, ami azt szándékozik tudtul adni, hogy ő mint apjának a fia, aki *nevét* tőle kapta, csupán megismételni akarja köztiszteletet kiváltó tetteit, hogy e rituális ismétlés révén valóban méltóvá váljék apja/ősei hírnevéhez, a családi örökséghez, s *olyanná* váljék, mint ő(k). „– Na kedves idesapám, te hatéves korodba kezdted meg a világ bujdasását, én már hétbe vagyok. Te nagyon vitéz vagy, szépen kérlek tégedet, engedj engemet is, menjek én is országát, világot látni, úgy, amint te men-

tél; én is keressem meg a vitézségemet, szerezzem meg a kenyeremet és az én öregemre nyugvó helyemet.”³⁷

Bár nem árt észben tartani a ricoeuri tételt: „jelenteni mindig más, mint újramegjelenteni”³⁸ – lefordítva esetünkre, az apa az egyedi, az eredeti vitézhős múltbeli megjelenése, maga a *vitézhősség* paradigmája; ellenben a fiú még csak elindulni készül a vitézhősség (egy sorslehetőség hívása) felé, ami jövőbeni ígéretként tétéleződik számára. A kettő közötti eltérés megértése a különbségen, az el-különbözés szándékának és mibenlétének megértésén alapszik. Ez az „*olyanná válás*” (jelen esetben hasonlatossá válni az apához) szándék számos mesetípusban megjelenik, amely egyszerre több kérdést is fölvet számunkra, kiváltképpen is ha Lévinas apa-fiú kapcsolatának interpretációjából indulunk ki: „A termékenység magába foglalja az azonos kettősséget. A jövőndömet jelöli, amely nem az Ugyanaz jövőndöje. [...] És mégis az én kalandom, következésképpen az én jövőndöm, merőben új értelemben, a folytonosság megszakadása ellenére.”³⁹

Vajon a hős, aki az apa képviselte vitézség referenciáját követi (vagyishogy az apa az ő élete adományozójaként elő-áll példaként, tetteivel és szavaival irányt mutat, másként szólva *nyomot hagy*), képes-e nyomolvasóként azon az úton járni, melyet a hozzá közel álló apa egyszer már a múltban bejárt. Az „*én is keressem meg a vitézségemet*” kijelentés nagyon is a lévinasi értelmezést, a leendő kaland és elő-álló sors személyessé tételének szükségességét hangsúlyozza, illetve pontosan azt az igényt fogalmazza meg, melyet Descartes maga elé tűzött: „hogymagam keressem a magam útját”.⁴⁰ Mesehősünk kijelentése ugyanakkor a ricoeuri „*megismerés-önazonosságteremtés*” kettősét is elének hozza, amikor is egy bizonyítás/tanúsítás (*attestation*) és egy megerősítés/állítás (*assertion*) magát a képességet: az „*azt hiszem, hogy képes vagyok*” nyelvi formulában igyekszik elhithetni mind az apával, mind az olvasóval/hallgatóval.⁴¹

Másik kérdésünk fölvetésében Jean-Luc Marion apa és fiú viszonyát faggató írása siet a segítségünkre: vajon a hős/gyermek, aki az apjától kapta a nevét, miután az apja elismerte a törvényes apaságát, méltó-e arra a névre, amit egyszerismind örökségül kapott?⁴² S az elnevezéssel együtt miféle történetek elmesélésén keresztül szerzi meg a hős/fiú az identitását?⁴³ A hős ő-magasága (*ipseité*) elérése során, a genetikai és szociokulturális azonosságuk ellenére az eltérő hívások/feladatok és a rájuk adandó eltérő feleletek/megoldások okán éppen a mássá, az apjától eltérő egzisztenciakarakterre válásán munkálkodik, hogy a különbözőségében és másságában az azonosságot, pontosabban az *őmagaságát* erősítse. A készenlétről bizonyágtétel és az önmegismerés (mint felelős, felelősséget ismerő lény) útjára lépés bejelentése kapcsán felmerül bennünk a gyanú, hogy az „*olyanná válás, mint te*” kinyilvánítása vajon nem csupáncsak kezdete az otthonról elköszedésnek, a világjáráshoz való engedélyszerzésnek? Bár a hős tanúságtételében és állítása megerősítésében elérkezettnek látja az időt, mivel önmagát is érettnek tartja az elindulásra (sőt kijelentése hátterében ott rejtezik az a szorongató szégyenkezés is, hogy ő már egy évvel lemaradt az apja vitézkedéséhez képest, tehát időbeli *késésben* van), apját nehezen győzi meg, mivel saját magáról: elérendő egzisztenciakarakteréről és eljövendő létéről nem rendelkezik biztos, meggyőző, minden kétséget és gyanakvást kizáró tudással. Inkább csak az apai példázat mint a múltból felködlő emlék és homályba vesző jövőbeni ígéret az, amely a képzeletét hadra fogja, és annak segítségével igyekszik le- és körülírni a folytonosságot megszakító, ám saját identitását megeremtő szándékát.

Újból megismétlem: ne tévesszen meg senkit az, hogy Erős János együgyű és aluszékony; a „lakhelyhez kötött léte” elnapolódás, haladékkapas, az idővel való szabadon rendelkezés.⁴⁴ Az otthoni létén töprengve egyre közelebb jut ahhoz, hogy a marquardi „inkluzív-ész” működését, a gondolkodás természetét megértse.⁴⁵ Noha Gurevicsnek (nem kizárt, hogy épp Kant nyomán, aki a lustaság, gyávaság és hamiság közül az elsőt tartja a „legmegvetendőbbnek”⁴⁶) ellenkező véleménye van a „henyélésről”, mint a fentebb idézett kutatóknak, a céltevékenységet feltételező munka lelket „tökéletesítő” szerepét maga is hangsúlyozza: „A henyélés a »lélek ellensége«, a bűn, az örök halál veszélyét rejt magában, a munka pedig megtartóztatja a testet, önfegyelemre és szorgalomra tanít. De csak akkor és annyiban igazolható a munka, csak úgy ismerhető el pedagógiai szükségessége, amennyiben ezeknek a céloknak az eléréséhez vezet, csak ha a lélek tökéletesedését segíti elő.”⁴⁷ Csakhogy mindazok, akik elfeledkeznek a mitikus hősök leszármazottjának tekinthető és „rettenetes erővel” született gyermek szabadságvágyáról, amely még a Bachelard említette szociális tiltásokat is nehezen fogadja el, saját vagy a kollektíva pillanatnyi érdekeit támasztják a gyermek vágyával szembe. Ennek lehetünk tanúi az egyik erdélyi szász mese, a *Vasjankó*⁴⁸ esetében is, amely köntörfalazás nélkül tárja eléink az a konfliktust, mely az otthon dologtalanul henyélő, folyton enni akaró fiú és a róla gondoskodni képtelen szülők között feszül, s melynek háttérében a megszólítás és útmutatás hiánya, az adott élethelyzet szóbeli értelmezésének elmulasztása áll: „Ahogy azonban növekedett, hamarosan kezdett terhükre válni, mert mindenüket felette, és mégsem lakott jól soha. Anyjának mindig hatalmas üstben kellett főznie. [...] Ezért aztán azt mondták neki, hogy most már elég nagy és erős ahhoz, hogy szolgálni menjen. Vasjankó megörült, hogy világot láthat. Fogta az ostarát, és útnak eredt.”⁴⁹ De a rettenetes erővel született gyermeknek mint a félistenek kései, pontosabban mesebéli ivadékának a „lustálkodását” más lehetséges szempontból vizsgálva feltehetjük a következő kérdést is: Vajon a házi tűzhely környéke, a kemencepadka nem éppen az a *profán tér*⁵⁰ (mint ami az isteneknek a szent templom), ahol a hős a nap minden órájában és meghitten időzik, ábrándozik, ahol folyamatosan táplálja őt az anyja tej- és kenyérral és szellemmel⁵¹ (míg az isteneknek véres áldozatot mutatnak be), és ahol ezen áldozatbemutatás: „tápláló élet” és szellemmel eltöltokezés révén növeli a „rettenetes” erejét, mellyel az emberek fölébe nő testi mérete és fizikai ereje révén? A tűzhely – ahogy erre Vernant felhívja a figyelmünket – az a hely, ahol az áldozati állatot levágják, s mikor kiszáll belőle az élet, egy rituális kiáltást hallat, mielőtt a halálba megy.⁵² Az a hely, ahol az agrártermelést mint a civilizált életformát szimbolizáló árpa- vagy rozsszemeket és a belőlük süttött kenyeret mutatják fel áldozatként, mivel az elmúlt évszázadokban a parasztok (akárcsak a régi görögök), a legtrikább alkalommal ettek húst.⁵³ Az áldozati tűz pedig (ne feledjük a parasztház nyitott tűzhelyét), mely az ég felé terjeszti a csontok és a haj illatát, az istenek és az áldozati rítusban résztvevő emberek között egy kommunikációs utat, mondhatni metakommunikációs lehetőséget nyit meg,⁵⁴ a plessneri testtel-bíró-lét (*I' avoir-un corps*) spirituális létezése felé.⁵⁵

Tanulságos ebből a szempontból egy másik erdélyi szász népmese: *A csodagyermek*, melyben a gyermektelen szülőknek egy öregember (aki, tudjuk jól Jung nyomán, az isten megnyilvánulása) fiút ígér, s miután megszületik, különös kéréssel fordul hozzájuk:

„– Tegyétek meg, amit mondok nektek – mondta az öreg –, és meglátjátok, szerencsétekre válik!

- Szívesen megtesszük, amit mondasz – ígérték mindketten.
- Akkor hát fűtsétek be jól a kemencét!

Mikor ez megtörtént, és az egész kemence izzott már, az apó rájuk kiáltott:

– Adjátok ide nekem a fiút!

A szülők elszörnyedtek, de mégis engedelmeskedtek, s az öregember fogta a fiút, bedugta a kemencébe, és rázárta az ajtót.

Egy idő múlva azt mondta:

– Most már elég lesz! – és azzal kinyitotta a kemence száját; hát akkor kilépett onnan egy nagy fiú pirosposzsgáson, egészségesen, a haja aranyosan csillogott, és olyan szép volt, mint a viruló nap. A szülei sírva fakadtak örömben [...].⁵⁶

Az újszülött fiúcska kemencében sütése/pörkölése a titokzatos öregember kérésére olyan szimbolikus-spirituális értelemképzést és mitikus párhuzamot von maga után, mely a *nóiség* attribútumait és az isteni *pártfogás* tényét egyaránt érinti. „[...] a kemence átalakító jellegével foglalkozhatunk, amelyben megjelenik a szent, életet átalakító edény – mint az anyaméh misztériuma. [...] Olyannyira magától értetődik az átalakítás, a kenyér születése, a táplálás és a Nóiség közötti összefüggés, hogy egy régi német mondás szerint: »A kemence az anya«. [...] A kemence és a Nóiség mély azonosságának másik jele az, hogy a kemencének »prófetikus« jelentőséget tulajdonítanak, és a sorsról és hasonló dolgokról szokták vallatni.»⁵⁷

A kemencében sütés, a tisztítótűzben fermentálás mint a magzati stádiumba visszatérés tehát nem más, mint a „kapott létét” igazoló, az adományozást és pártfogolást kijelölő égi szférába történő beavatás: ezért is hívják „*kétszer született*”-nek.⁵⁸ Mindemellett a transzcendens tudástól (Sorsistennők jövőlátásától vagy a Prométheusz-féle „*lumiére esprit*”-től) megvilágosodás, az anyagi világ romlandóságától, bűnietől való lelki megtisztulás⁵⁹ és fizikai megerősödés, aminek révén éppolyan „ártatlanná”, tisztává (újjászületetté) válik a hős, mint mesénkben a későbbi, neki „ajándékozott” neje, akit az ördöglelkületű vörös vadász képtelen rászédni: „[...] mert a királykisasszony maga volt a megtestesült ártatlanság, és az ilyenek védve vannak az ördög minden cselvetése ellen.»⁶⁰

3

Térjünk vissza még egy rövid kitérő erejéig a tűzhely melletti *ábrándozáshoz*. A magyar szólás: az ábrándozás az élet megrontója – az elemzés alá vont mesénk esetében igaz is, meg nem is. A szólás eredetileg a tétlenkedés, az elbizonytalanodás, a célnélküliség, a valamire visszarévedés vagy emlékezés állapotára utal, vagyis éppen arra a lefokozott tudatállapotra, melyben a hősünk leledzik. Aminek az oka egyfelől a tapasztalathiány (egyedül egyetlen ősi tiltás mint szociális tapasztalat⁶¹ birtokosa, hogy tudniillik a tűz megéget, fájdalmat okoz, ezért óvakodni kell tőle), másfelől másfajta szociális tapasztalatok deficitjéből fakadó céltalanság,⁶² tervtelenség. Bachelard egy helyütt azt állítja: „Az ábránd fenomenológiája magyarázatot adhat az emlékezet és a képzelet elegyére.”⁶³ Erős János (ellentétben a rendkívül gyorsan, napok alatt kifejlődő gyermekkel: Bors- vagy Babszem Jankóval) majdnem két évtizedet, a mese szellemében háromszor hét évet tölt a családi tűzhelyben (*foyer*). Ebből az életszakaszból minden kétséget kizáróan rendelkezik bizonyos emlékképekkel, mivelhogy lustaságban tetszeglése idején szemmel követi az anyja és mások hétköznapi tevékenységét s egyéb más külső eseményeket, melyeket részben képek formájában, részben nyelvi szinten (a kialakított képesség és az újjáértett referencia kettősében) memorizál s folytonos ismétlés révén pontosít. E képek felidézése egyfelől a feledhetetlen és a megtörtént/lezárult volta miatt „egységesnek”, bensőségesnek mutatkozó múltba fordulást, másfelől a képzeletet mint a vágyteljesülést biztosító „értelmet” mozgósítva a jövőbe invitálást segíti elő, ugyanakkor tagadhatatlanul az ismeretlenben (képzeletbeliben) vizitálást szolgálja. A múltban lakozó és onnan előhí-

vott emlékképek újjáértelmezése révén (mely a jelenbeli élethelyzetben mindig egy lehetséges másik intencióból és logikából történő összerendezés és jelenvalóvá tétel) és a megbízhatatlan emlékezést felügyelete alá vonó *gondolkodás* segítségével a „múlt-tapasztalat” ismét feltárhatóvá és másként megérthetővé válik.

Az *élet megrontásáról* (a szónak romlás, ártani akarás, malum/rosszság értelmében) nem igazán beszélhetünk, a Gurevics említette „henyélés” bünt és halált rejtő veszélye ellenére sem. Annál az egyszerű oknál fogva sem, hogy a felnőtt koráig a családi/házi tűzhely mellett vagy a falusi házak ékességének számító kemence padkáján lustálkodó gyermek cseppet sem elvetemültségre utaló gonoszságból, szándékos bosszantásból, intellektuális szembeni dacolásból nem végez semmiféle „házi munkát” (mint például a szövegekben jelzett favágás, kertészkedés, vízfordás stb.) vagy az életben maradásukat biztosító rurális jellegű munkát (földművelés, aratás). Sokkal inkább arról van szó, hogy a példaadó, az identitást és örökségül kapott családi és személynevet bizonyos történetek elmesélésével igazoló apa hiányában⁶⁴ a tértelenség és a céltalanság⁶⁵ mint a közösségben elfogadott és elvárt szociális tapasztalatnak híján levés, normarendszerben való járatlanság s nem utolsósorban az előtte álló utak közül a helyes megválasztásának a dilemmája akadályozza őt,⁶⁶ hogy végre/ időben felnőtt férfivá váljon.⁶⁷ Ez utóbbi kapcsán írja Starobinski: „[...] az utat bejáró hős olyan lelkiert fedett fel magában, amelyről nem tudott, s amelynek ezentúl birtokában van.”⁶⁸ Az erő és a lélek/ész összeszedettségének szükséges voltáról (amiről Kant írt a feladatot végrehajtani akaró, ám kellő erővel nem rendelkező hős kapcsán⁶⁹) a „tudáshiányban” szenvedő, másoktól/kívülről tanácsot/útmutatást kapó hős úton levése *közben* nyer bizonyos tanulságot a mesék tanulsága szerint: időnként saját kárán okulva. Nem véletlen, hogy a magyar nyelv a bizonyos léthelyzetben: az eltérő irányba nyíló utakhoz, kereszteződésekhez érkező és ott tanácsot/útmutatást adó hősnek szóló tanácsadás és útmutatás/irányjelölés között szoros nyelvi és logikai összefüggést mutat. Nyilvánvaló, hogy a helyes és követhető útra lépés egyszerre utal az időbeni és térbeni előrehaladásra: a célképzetből fakadó céltevékenységekre és a különböző élethelyzetekben hozott döntésekre, melyek az emlékezetből bármikor előhívhatók, megismételhetők. Ezek az előre elkövetett tevékenységek, elhatározott döntések mint jövőben realizálódó aktivitások a lehetséges sorsválasztásnak nyitnak utat. Mivel azonban az adott élethelyzetek eltérőek, és a választás mindig egy jövőbenire irányul, ezért az előrelátás, az erkölcsi követelmények szem előtt tartása, a mérlegelés és a lehetséges létfeltételek közötti helyes választás vezet el oda, hogy az életfolyamatokat kedvezően megváltoztassuk. Ezért is mondhatjuk, hogy a hős úton levése közben folyamatosan reflexív viszonyban áll a környezetével és másokkal (segítőivel és ellenségeivel, barátaival és a szörnyekkel), ekként sikerül megértenie önmagát: önmagáról mint megértett-létről beszélni. Erre mutat rá Hartmann: „Ha a szellem megérti önmagát, bizonyossá válik számára előrehaladásának iránya, az értelemdadás a történelemben. A megértés mértékében tárul fel előtte rendeltetése a világban. [...] És amilyen mértékben feltárul előtte a rendeltetése, úgy növekszik benne a belátás és erő is, amely a rendeltetés betöltésére irányul.”⁷⁰

Az utazásszimbólika a népmesében is a „tökéletes tudáshoz” vezető filozófiai előrehaladást (és lelki fejlődést) jelenti.⁷¹ Egyetérthetünk Deleuze-zel, aki szerint „az utazás a helyek, az álmok, a pillanatok sokféleségéhez tartozik”,⁷² és épp e sokféleség lételemfeltételei közül kell a hősnek megtalálnia a *saját* útját és *saját* nézőpontját (az apától örökségbe kapott „világnézeten” belül), ahonnan önmaga múltjának és jövőjének szemléltetőjévé is válik. A hallgató/olvasó mint az orális átadás során megszólított utitárs nyomon követi azt az utat, melyet a hős bejár a kezdeti „együgyűség” szakaszától⁷³ a céltevékenység meghatározása révén az eredményes feladatteljesítésig, mely feltételezi az erkölcsi követelmények megismerését és az előrelátáson, az ömagaságáról való biztos tudáson, az énismereten nyugvó aktivitást.

■ JEGYZETEK

1. A descartes-i *lumière* mint az értelem kifejezése pontosan utal a tűz, a fény és az értelem szoros fenomenológiai összefüggésére. René Descartes: *A módszerről*. (Ford. Alexander Bernát et al.) Kriterion, Kvár, 2002. 98.
2. Gaston Bachelard: *La psychanalyse du feu*. Gallimard, Paris, 1949. 32. »Le feu enfermé dans le foyer fut sans doute pour l'homme le premier sujet de rêverie, le symbole de repos, l'invitation au repos.« Bachelard visszatér Descartes-hoz, aki a *XXI cikkelyben* írja: „Ilyenek álmaink illúziói és az álmodozások is, melyeket gyakran folytatunk ébren, amikor gondolkodásunk hanyagul tévelyeg anélkül, hogy önmagától valamivel foglalkozna.” In: René Descartes: *A lélek szenvedélyei*. (Ford. Dékány András.) Ictus, Bp., 1994. 44.
3. Bachelard: i. m. 44.
4. „...la délibération qui précède le choix : le pré-féré, note Aristote, exprime le pré-délibéré.” Paul Ricoeur: *De l'action à l'agent*, In: Uő: *Soi-même comme un autre*. Seuil, Paris, 1990. 114. „a választást megelőző mérlegelés: az előbbre sorolás, jegyzi meg Arisztotelész, az előzetes mérlegelés kifejezése.”; »Ce rapport entre préféré et prédélibéré (*probébouleuménon*) sert de socle à une définition de la vertu [...]« Uo. 111. („Az előbbre sorolt és az előzetesen mérlegelt közötti kapcsolat lesz a kiindulópontja az erény meghatározásának ...”)
5. Uo.
6. Uo. 112.
7. Érdemes a tűz fenomenológiájának vizsgálatakor felidézni, amit Descartes a *Discours de la méthode* ötödik fejezetében a tűz természetéről mond. Vö. Descartes: i. m. 117. Eliade viszont azt emeli ki, hogy a sztoikusok épp a tűz okán tértek vissza Hérakleitosz világvége-ideájához, és Plátón az özönvíz általi világvég alternatívájaként a tüzet tételezi. A keresztények pedig tisztító jellegét hangsúlyozzák. És Krisztus eljövend és a tűz által tisztítja meg a bűnös világot. Mircea Eliade: *Mythes et rites de renouvellement. Aspects du mythe*. Gallimard, Paris, 1963. 83., 85.
8. Bachelard: i. m. 32.
9. Uo. 33.
10. Uo. Eliade arra is felhívja a figyelmünket, hogy a gnosztikusok szerint az emberek nem pusztán csak alszanak, de kifejezetten szeretnek is aludni. Uő: *Mythologies de la Mémoire et de l'Oubli*, i. m. 159.
11. Vagy amiként Bachelard írja: a tűzhely mellett megfontoltan ülő gyermek számára a tűz valóságos *gyönyörűség*: „Il est [le feu] plaisir pour l'enfant assis sagement près du foyer.” Bachelard: i. m. 19.
12. Eliade említi, hogy a fiatalember azért képes kezében tartani egy izzó vasat és megragadni egy mérges kigyót (Erős János mitikus vonatához tartozik mindkettő), mert ismeri a tűz és a kigyó eredetét, a tűzkészítés varázslatát (*le charme de la création du feu*). Mircea Eliade: *La structure des mythes*. In: Uő: i. m. 26.
13. Immanuel Kant: *Antropológiai írások*. (Ford. Mesterházi Miklós.) Osiris –Gond-Cura Alapítvány, Bp., 2005. 230.
14. A példabeszéd szerint lusta az, aki a szolgálai félelem miatt elásta az Istentől kapott talentumot (Mt 25,26), olvashatjuk a Magyar Katolikus Lexikonban.
15. „La paresse est une façon de dire la latence du héros, de tous ceux qui restent oisifs près du feu, qui sont plongés dans une inaction, voire une léthargie initiatiques. Ces héros sont non seulement contrefaits, d'apparence chétive ou faibles d'esprit, mais ils se complaisent souvent dans l'oisivité, voire l'inertie.” Nicole Belmont: *Le héros et son Odyssée*. In: Uő: *Poétique du conte*. 183.
16. „Le masque est une synthèse naïve de deux contraires très proches: la dissimulation et la simulation. [...] Une phénoménologie de la dissimulation doit remonter à la racine de la volonté d'être autre que l'on est.” Gaston Bachelard: *Le masque*. In: Uő: *Le droit de rêver*. Éd. PUF, Paris, 1970. 201–202.
17. Érdemes eltöprengeni e ponton Marquard állításán: „Az, hogy minden mulasztás közvetve tartsis is, nem találobb, mint az a másik tétel, hogy minden tett közvetve mulasztás; csak azért cselekedhetünk bármit is, mert a dolgokat jobbra békén hagyjuk [...]” Odo Marquard: *Szokás dolga*. In: Uő: *Az egyetemes történelem és más mesék*. (Ford. Miklós Tamás.) Atlantisz, Bp., 2001. 196. A mesehősünk mulasztása: a kint-létben való passzivitás (bensőségre visszavonulás), a másokkal nem beszélés (hallgatás), a konkrét álmok/célok meg nem határozása (az álmodozásban egy központosított tárgy negligálása, helyette a lét sokféle létlehetőség-feltételének elgondolása) csak látszólag, mások szemében/látásában mulasztás, evvel szemben egy másik dimenzióban: a bent-lét, a bensőség világában nagyon is aktív cselekvéssorozatok összessége.
18. Emmanuel Lévinas: *Teljesség és végtelen*. (Ford. Tarnay László.) Jelenkor, Pécs, 1999. 127.
19. Uo. 111.
20. Hartmann beszél erről: „A megértés mértékében táru fel előtte rendeltetése a világban. [...] és amilyen mértékben feltáru előtte a rendeltetése, úgy növekszik benne a belátás és erő is, amely a rendeltetés betöltésére irányul.” *Értelemadás és értelemteljesítés*. In: Nicolai Hartmann: *Lételeméleti vizsgálódások*. (Ford. Redl Károly.) Gondolat, Bp., 1972. 509.
21. Scheler teszi világossá, hogy „az ember mindaddig kiskorú, ameddig egyszerűen *elvégzi* környezete élményintencióit, *anélkül* hogy először megértené őket, ameddig a *terjedés*, az *együtt cselekvés* értelemben a *hagyomány* az átadásnak az a formája, amely megalapozza szellemi alapiszonyát másokhoz [...]. A személyhez [...] nemcsak az akarás tartozik, hanem az akarni képesség közvetlen tudata is.” Max Scheler: *A formalizmus az etikában*. (Ford. Berényi Gábor.) Gondolat, Bp., 1979. 717–719.
22. Descartes: *A módszerről* 71.
23. Heidegger jegyzi meg: „A felhívás megértéséről kiderül, hogy az nem más, mint *lelkismerettel-bírní-akarás*”, mely fenoménben benne rejlik az „elhatározottság” mint a létező választása. Lásd Martin Heidegger: *Lét és idő*. (Ford. Vajda Mihály et al.) Gondolat, Bp., 1989. 457. A mi hősünk felnötté válásának egyik jele éppen ebben az elhatározottságban érhető tetten.
24. „a felhívás csak a válaszban nyer értelmet, minthogy mint felhívás csak azáltal teljeseedik be, hogy fájdalom örömmel, elhatározással, vágyakozással, fölkiáltással stb. válaszolok rá.” „L' appel ne s'entend que dans la réponse, puisque c'est seulement quand je réponds à cet appel par ma douloureuse joie, par mon arrêt, par

- mon désir, par mon exclamation, etc., qu' il advient comme appel." Jean-Louis Chrétien: *Phénoménologie de la réponse*. In: Uő: *Répondre. Figures de la réponse et de la responsabilité*. Éd. PUF, Paris, 2007. 8.
25. „Így gondolták, hogy Jancsitú jó lösz mögyszabadulni, me Jancsi tönkretöszí az egész falut, ha mögokosodik egy kicsit.” (*Tombác János meséi*. Bálint Sándor gyűjtése. Akadémiai, Bp., 1975. 297.) Az együgyűség látszata és a „kicsit megokosodás” egyaránt többet és mást mond, mint amit az első olvasatban érteni vélünk; az együgyűség fenomenológiájáról már írtam (Bálint Péter: *Az együgyűség fenomenológiája – Jakab István cigány mesemondó Erős János típusú meséiben*. Forrás 2012. 10. sz. 62–74.). Ellenben a „megokosodik” kifejezés egyaránt utal arra, hogy eléri azt a szellemi nívót, melynek segítségével alkalmazkodni képes a közösség elváráshorizontjához, s képessé válik az „észhasználatra”, mely az értelem és az erő használhatóságától tesz tanúbizonyságot.
26. Mircea Eliade: *Le Temps peut être maîtrisé*. In: Uő: *Aspects du mythe*. i. m. 101.
27. „la justice royale garantit pour le groupe une prospérité collective, la richesse que le travail assure à chacun est au contraire une faveur divine individuelle.” Jean-Pierre Vernant: *Mythe et pensée chez les Grecs*. Éd. La Découverte/Poche, Paris, 1996. 269.
28. A magyar nyelvben az *ábrándozik* talán találóbb kifejezés, mert rögtön az első pillantásra érezteti a különbséget az álom és ábránd között; az ábránd a latin *illúzió* kifejezésre utal mely egyszerre idézi elének az érzéki csatlódások és a látszatok világában elmerülést és az ideakergetést s nem utolsósorban a képiséget. Az ábránd kifejezés tövében megtaláljuk a geometriai *ábura* kifejezést, ez olyan jelként viselkedik, kiváltképpen is más vagy egyszerre több más ábrával összefüggésben, mely egy sajátlagos világot *ábrá*-zol előttünk, s ennek értőivé és megértőivé csupán akkor válunk, ha a sajátlagos (s nem is mindig szubjektív, hanem az azt felülíró kollektív) jelrendszer ábra-jeleit adekvát módon tudjuk „olvasni”. Valéry írja az egyik fragmentumában: „Kiléptünk az ábrázolásból. – Beléptünk a nyelv világába.” (262.) Uő: *Füzetek*. (Ford. Somlyó György.) Európa, Bp., 1997. 52.
29. „L' homme est une création du désir, non pas une création du besoin.” Bachelard: i. m. 34.
30. Bachelard: *L'espace onirique*. In: Uő: *Le droit de rêver*. Éd. PUF, Paris, 1970. 198.
31. Michel Foucault: *Bevezetés Binswanger Álom és egzisztencia* című művéhez. (Ford. Suttyák Tibor.) In: Uő: *Nyelv a végtelenhez*. Latin betűk, Debrecen, 1999. 35.
32. Lévinas: i. m. 119.
33. „Nevelték a gyereket. Öleg erőssen is nevelődött, hatalmas gyerek nevelődött belüle. De amilyen hatalmas erős, mög szép is vót, dэрék is vót, de olyan hanyag, lusta vót. Szögény szülei nem vötték annak sэмmi hasznát sө. Övött, ivott, hevert. Ha levelet kapott a szájára, avva pikulázott, fütüörészött vele. Fűzfasipokat csinált, ilyesmivel tötötte az idejét. Kimönt az erdőbe madarászni, madártojást önni.” (*A lusta gyerek*. In: Tombác János meséi 504.) A játék Krisna gyermekkori változatának lényegét képezi; a gyermekkorban összekapcsolódik a rombolás öröme a felfedezésével, írja Claudine Leblanc *Héros épique, enfance divine* című tanulmányában. In: *L' enfance des héros (L'enfance dans les épopées et les traditions orales en Afrique et en Europe)*. Éd. Artois Presses Université, 2008. 38.
34. Az ungi népmeseváltozat, a *Kilenc* szerint: „Ugyhogy hát a fia meg alig jó, derik fiú vót, de napról napra nem dógozott semmit, csak a tüzhejnél az egyik morkából a másik morkába öntögette a hamut. Eccer a szegény asszony megszólította. Azt mondta neki: – Fiam, mán ahogy látom, elég derik fiú vagy. Elmehténel valamere dógozni. De bizony a fiú azt se mondta az anyjának, hogy megyen, vagy pediglen nem megyen. Nem teccett neki egyáltalán menni munka után. [...] Elment a fiú, és egy pillantás alatt már fel is pattantotta a gerendát a tetőre. Amikor meglátták az emberek, szemök-szájok tátva maradt, hogy a fiú milyen erős. Így aztán ettől fogvást a fiúnak meg is teccett a munka, és ahol kellett ijen erős munkás, hát csak a fiút szólították.” *Ungi népmesék és mondák*. (Gyűjtötte Gécz Lajos.) Akadémiai–Madách, Bp., 1989. 351–352.
35. A tanulmány későbbi pontján még jelentőséget nyerő Félelem nélküli János (*A félszkereső* AaTh 326) típusú mesék egyik variánsában, a kakasdi *Pihár*-ban a lustaság és a félelemnélküliség szoros összetartozását láthatjuk:
„Vót éccer égyy embэр s égyy asszon, azoknak vót égy jó kamasz fíjjk. Csak oan lusta vót, hogy sэмmit nem akart dógozni, segíteni az apjáéknak. Egy napon szondja az apja:
– Fiam, ma elményünk a mezőre anyáddal dógozni, s te ithon maradsz. Tэgyél tüzet, s tégy fél vizet, s fözz vacsorát nekünk, mert legalább te és ennyit csináj!
Elmentek a mezőre, s a legén otthon maradt. Az elmэnt ki régvél, s estig játszódt, sэмmit se csinát. [...]. Mэgtaláta a falu végén. Ott játszódtak a többi pajtasokval. A legэnt úgy lították, hogy Piári. Na, hazavisz a legэnt, előfogta, s úgy elverte, hogy ni, a fejit és mind ésszehasogatta az apja. S amikor ütте, örkкé mondta neki:
– Szót fogadsz-э, Piári? Fész-э tülem, Piári?
Aszonta az apjának:
– Эдэsapám, se nem félek, se szót nem fogadok.” In: Dégh Linda: *Kakasdi népmesék*. II. Akadémiai, Bp., 1960. 28.
36. Eliade: *Eschatologie et cosmogonie*. i. m. 92.
37. Jakab István: *Babszem Jankó I*. In: Nagy Olga – Vőő Gabriella: *Havasok mesemondója. Jakab István meséi*. Akadémiai, Bp., 2002. 135.
38. Paul Ricoeur: *Metafora és történetmondás*. (Ford. Jeney Éva.) In: Uő: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris, Bp., 1999. 234.
39. Lévinas: *Teljesség* 229.
40. Descartes: *A módszerről* 86.
41. Paul Ricoeur: *Une phénoménologie de l'homme capable*. In: Uő: *Parcours de la reconnaissance*. Gallimard, Paris, 2004. 152–153.
42. „Ekként intéz a gyermek az apjához anonim felhívást; amikor tehát az apa odáig megy apasága elismerésében, hogy a gyermeket sajátjának ismeri el, a nevé adja neki, e névadással csupán annyit tesz, hogy a fel-

hívásra rituális választ ad. A név, mely a gyermeket nevének nevezi, nem más, mint az apa szertartásos válasza az anonim felhívásra. „L' enfant exerce ainsi un appel anonyme sur le père; donc, quand le père se reconnaît père au point de reconnaître ensuite l' enfant comme sien, jusqu' à lui donner son nom, il se borne, en l' appelant ainsi, à rendre un répons pour un appel. Le nom qui appelle l' enfant n' est que le répons du père à un appel sans nom.” Jean-Luc Marion: *État donné*. Éd. PUF, Paris, 2005. 415.

43. „Ez a megnevezés egy történet mentén bontja ki magát: először az apa a saját (családi) nevét adja, majd a keresztnévet (*christian name*): mindkettőt átvétel; azután adja meg – élőszóban, nyelvi eszközökkel, majd a közösség, a vallás, a »világnézet«, stb. révén – a valódi identitást; s miközben az apa szünös-szüntelen nevet ad neki rituális válaszainak sorával, a gyermek eredeti felhívásának névtelenségét mindazonáltal sohasem szünteti meg; épp ellenkezőleg: kiemeli, mivelhogy ezeknek az identitásoknak mindegyikét a név eredendő hiányának örvényében süllyeszti el.” Uo.; „Cette nomination se déploiera selon une histoire: d'abord le père donne son propre nom (patronymique), puis le prénom (*christian name*) , tous deux d' emprunt ; ensuite il donnera l' identité réelle, par la parole, la langue et le langage, puis par la communauté, la religion, la »vision du monde«, etc. ; en ne cessant de lui donner un nom par la succession indéfinie de ses répons, le père n' annulera pourtant jamais l' anonymat de l' appel initial exercé par l' enfant; au contraire, il ne fera que le souligner, puisqu' il engloutira toutes ces identités dans le gouffre de l' absence originelle du nom.”

44. Lévinas: i. m. 136.

45. Tombácz János meséje, *A félelemkereső János* tanulságos abból a szempontból, hogy a gyermeki gondviselés és nevelés kérdésében egészen másfajta vélemény fogalmazódik meg (nyilván a paraszti tapasztalatra alapozva), mint amit az Erős János-típusban a dologkerülő/lusta fiúval szembeni közösségi elvárásról gondolunk. „Tudjuk, a régebbi világba nem vót a gyerekre olyan nagy gond, mint mostan. Mindégy vót, hogy adtak neki égy kis önnivalót. Dógozni köllött neki, pásztorkonni. Abba az üdőbe mán pásztorkodott, amikó tudták használni. Nagyon sokat nem tanult a gazdátú, me a jószágokná köllött neki lönni. Még éccakára is kinn aludt az istállóba. Akármí is történt, akármít hallott, bizon figyelömbe sē vótte. Nem tudta, hogy mi az a félelöm, vagy hogy félni kéne.” Bálint Sándor: Tombácz. i. m. 504.

46. „A semmittevés hajlama, feledve a munkát, amely a megnyugvás állapotát megelőzné, *Iustaság*.” Kant: i. m. 230.

47. Aron Gurevics: *A középkori ember világképe*. (Ford. Előd Nóra.) Kossuth, Bp., 1974. 230.

48. Ez a *vase* más népeknél is ismert hős, Öveng Ndoumou Obama is ilyen, aki „kettős lény” egyetlen testbe zárva. „à l' instigation de son aïeul, ses organes, à la réserve des muscles et de la peau, sont remplacés par du fer, faisant ainsi de lui, un homme de chair certes, mais cependant en fer, »un homme double dans un même corps.«” Emmanuel Matateyou: *L'enfant dans le MVett de Tsira Ndong Ndoutoume*. In: *L'enfance des héros*. i. m. 44.

49. *A csodálatos fa*. Erdélyi szász népmesék. Josef Haltrich gyűjtése. (Ford. Üveges Ferenc.) Európa, Bp., 1979. 37.

50. „Le feu est flamme purificatrice, mais aussi centre génital du foyer patriarcal.” Gilbert Durand: *Les structures anthropologiques de l'imaginaire*. Éd. Dunod, Paris, 1992. 196.

51. Neumann az anyai szívéről szólva mondja: „amely az érzés szellemet tápláló »központi« bölcsességét, nem pedig a fej »magasabb« bölcsességét árasztja magából.” Erich Neumann: *A Nagy Anya*. (Ford. Turóczi Attila.) Ursus Libri, Bp., 2005. 341. Az anya Szophiává válik, „szellemi ereje élő és megmentő: túláradó szíve egyszerre bölcsesség és táplálék. Az általa közvetített tápláló élet a szellemmel áthatott és átváltozó élet, nem pedig földhözragadt, anyagi élet.” i. m. 342.

52. Jean-Pierre Vernant: *Mythe et religion en Grèce ancienne*. Éd. Seuil, Paris, 1990. 74.

53. Uo. 84.

54. Uo. 78. Durand is utal arra, hogy az indián hagyományban a levegő szoros kapcsolatban áll a beszéddel. „dans la tradition indienne l'air est étroitement associé à la parole.” Durand: i. m. 199.

55. Vernant a transzcendensbe nyúló *kommunikációs lehetőség* mellett a vertikális tengelyen való le és fel „közlekedési” utakat is említi: „Pour les membres de l'oïkos, le foyer, centre de la maison, marque aussi la route des échanges avec les dieux d'en-bas et les dieux d'en-haut, l'axe qui fait d'un bout à l'autre communiquer toutes les parties de l'univers. Aussi le foyer pourra-t-il susciter l'image du mât qui s'enracine profondément dans le pont pour se dresser droit vers le ciel.” Vernant: *Mythe et pensée chez les Grecs* 199.

56. *A csodálatos fa* 93.

57. Neumann: i. m. 299–300.

58. „Le motif de la gestation et de la reconnaissance y est nettement exprimé: il y est dit que le précepteur transforma le garçon en un embryon et le garde trois nuits dans son ventre. Celui qui a effectué l' upanayama est »deux fois né.«” Eliade: *Le temps peut être maîtrisé*. 101.

59. Az ungi mesében (*Borsszem Jankó vitézkedése*): a szegény asszony gyönyörű lányát meggondolatlan kívánsága miatt elcsábítja az ördög/halál a temetőbe, ahol egy halottas házban bújik el, „Erre a kakas megszólalt, fogta az a halott, kulimáznak váltott, és a jány kijött a kemencéből. Reggel jönnek, a níp megy a virrasztóba, megjídedtek tőle, hogy ki az. – Nem – azt mondí Bátorí Zsuzsi – én, ojan tisztá vagyok, mint magok.” In: Géczí Lajos: *Ungi népmesék és mondák* 123. Durand kitér arra, hogy a tűz az újjászületés mítoszához is kötődik: „l' élément feu [...] est intimement lié aux mythes de la résurrection.” Durand: i. m. 197.

60. *A csodagyermek*, In: *A csodálatos fa* 96.

61. Bachelard: *La psychanalyse du feu* 23–24.

62. Tombácz meséjének lusta gyerekére mindkét tapasztalathiány jellemző; az ismeretlen/idegen világ láttán a descartes-i rácsodálkozás értelmében *elbáméskodik*: „Ahogy ballag a faluba, sosē látott az életibe még anyni embört, népet, mint ott. Mç addig csak úgy ötöt-hatott látott életibe, ára kint a pusztaságon, az őserdők között.” (296.) A házasodásról, mint a másik szociális tapasztalatról is csak hallomásból értesült: „Nem olyan pipogya mög buta vót ű, csak mint parasztyerök nem városba nevelődött. Beszéltek neki az apjáék, hogy fiam, majd

mög köll ám neköd nősulni is. Hát neköd embörössen köll mán viselkönnöd, nem ilyen gyerökössen mindég.” (306.)

63. Gaston Bachelard: *A tér poétikája*. (Ford: Bereczki Péter.) Kijárat, Bp., 2011. 43.

64. E ponton válik igazán hangsúlyossá valamennyi változatban, hogy az apa korán: a gyermek születése előtt vagy nem sokkal azt követően elhalt. A kivételek ritkaságszámba mennek, ilyen a Kovács Károly *Nagyerejű Jancsi* meséje, melyben a fiúnak öreg apja van.

65. Montaigne is arra figyelmeztet *A tétlenségről* című esszéjében, hogy „Kitűzött cél híján eltéved a lélek: hiszen, mint mondják, mindenütt lenni annyi, mint sehol sem lenni.” In: Montaigne: *Esszék*. I. (Ford. Bajcsa András et al.) Jelenkor, Pécs, 2001. 49.

66. Érdemes utalni Hartmann „szituáció” fogalmának értelmezésére, mely a cselekvés és indíték együtteséből indul ki: szerinte a szituációt nem megválasztjuk, hanem „belekerülünk”, és meglep bennünket, ha belekerültünk, nem tudunk kitérni előle, cselekednünk kell benne és döntést hoznunk, a döntés mineműségét ránk bízva, szabadságunk a „miképpen” döntés módzataiban rejlik. Nicolai Hartmann: *Az erkölcsi követelmények lényegéről*. In: Uő: *Lételeméleti vizsgálódások* 518–519.

67. „Nous proposons donc de ranger sous le nom de *complexe de Prométhée* toutes les tendances qui nous poussent à *savoir* autant que nos pères, plus que nos pères.” Bachelard: *La psychanalyse du feu* 26.

68. Jean Starobinski: *A varázslónők*. (Ford. Lőrinszky Ildikó.) Európa, Bp., 2009. 234.

69. Kant: *Az indulatokról közelebbről*. i. m. 203.

70. Hartmann: *Értelemadás és értelemteljesülés*. i. m. 509.

71. Starobinski: i. m. 235.

72. Gilles Deleuze: *Proust* (Ford. John Éva.) Atlantisz, Bp., 2002. 125.

73. Mely a gyermekkor ösztönszintjét, én-előttiségét jelenti, amikor is az anya közvetlen közelében, szoknyája mellett a természet adta örömeket, a legkülönfélébb vágyakat azonnal akarja kielégíteni és élvezni, s mivel nem ismeri, hogyan kell a vágyait elfojtani, „hangot ad” nekik.

NEMZETRŐL, NEMZETEKRŐL (20–21. SZÁZAD)

RIGÁN LÓRÁND

Esetlegesség, írónia, nacionalizmus

*„Ki tesz téged másnál különbbé? Mid van, amit nem kaptál?
Ha pedig kaptad, mit dicsekszel, mintha nem kaptad volna?”*

(1 KOR. 4,7)

■ Magyarságomról a kisebbségben élő magyarok hazátlannak gúnyolása jut eszembe. Amúgy intellektuálisan ez is már *passé*, lejáratott dolog, ahogyan a román, a magyar vagy bármilyen más nemzeti büszkeség, nacionalizmus. Hazátlanság: sohasem zavart maga ez a szó (a becstelen szándéktól eltekintve), mintha legalábbis természetes dolog lenne valahol otthon lenni. Óvodáskoromtól tudtam, hogy a Föld kerek, és nemsokára rájöttem arra is, miért: hogy ne legyenek rajta kitérített helyek. Román kifejezéssel, hogy ne legyen köldöke. (Még Kolozsvár sem az.) Se szakrális Delphoi, se Omphalosz. Korollárium: nem honfoglalhatnak, „szimbolikusan térfoglalhatnak”, különülhetnek el rajta egymástól a végtelenségig az emberek, hanem mint a kozmopolita és felvilágosult Immanuel Kant írja *Az örök békében*, „végre is egymást mégiscsak meg kell tűrniök egymás mellett. És eredetileg senkinek sincs a Föld valamely helyén lenni több joga, mint másnak.” Csakis természetes tehát az esetlegesség és a sehonnanság, amelybe mindössze azért borzadunk bele a világmindenség egy esetleges pontján, mert a saját személyünket valahogyan fontosnak, szükségszerűnek szeretnénk látni a dolgok menetében, meglehetősen narcisztikusan és szolipszistán. „Sehonnai bitang az ember”, írhatta volna Petőfi Sándor, és ez a töredék így tragikusabb és talán költőibb lehetne az ember általános létállapotának metaforájaként.

Az ember identitása, különlegessége tehát, ha jobban megnézzük, semmi különös. Mindenkinek van is belőle épp elég, hiszen – akárcsak a kartézianus józan ész esetében – senki sem panaszkodik azért, hogy amikor osztották, neki nem jutott. Kérdéses persze, hogy ezt egyáltalán bárki (isten, történelem, sors stb.) bármilyen alapon „osztaná”. Egyazon okból születik ugyanis valaki magyarnak, mint zsidónak, franciának, cigánynak, és ugyanígy kereszténynek, mint hindunak. Ok nélkül. Pontosabban szólva, mivel senki sem *születik* (nem ez a helyes szó) zsidónak, franciának, cigánynak, kereszténynek vagy hindunak, hanem csak azzá nevelik őt mások, akiket ismét mások hasonlóan jó vagy rossz okokból ugyanígy neveltek, azonos ok-

ból és alapon lesz keresztény, mint hindu stb. Vagy hát mi az ok? Mondjunk csak egy okot, ami valakit éppen magyarrá tett, de nem tehetette volna ezzel az erővel például románná, és viszont. Sőt, ugyanazon okból születik valamely egyén egyáltalán a nemzeteszme kitalálása utáni korban, az utóbbi kétszázötven évben, mint előtte, kétszázötven évezreden át, amióta ember él a Földön. A kitüntetettség, kiválasztottság és különlegesség tudata a legközönségesebb emberi illúziónk.

Nem tagadom persze, hogy a nemzet realitás. Mégpedig ugyanúgy realitás, mint a tündér és az unikornis: egy darab agytekervény, valamilyen szépséges jelentés. Ugyanígy valóságok ma a múlt eseményei, a (nemzeti) történelem, kultúra, hagyomány: egyaránt jelentések, és ilyenekként – jó és rossz értelemben – messzemenően fontosak. Morálisan azonban nincsenek következményeik az egyén szempontjából, mert nem a saját döntésén alapulnak, és így nem is kötelezhetik őt semmire. Az atyák érdemeit és vétkeit nem morális „harmad- és negyedíziglen” dicsérni vagy büntetni a fiakban, akiknek a létezését csupán a nyakukba varrták. Vitatom tehát azt a hagyománynak tulajdonított szerepet, amelyben az mindenkinek cédán felkínálkozik, vagy inkább erkölcstelenül (mert reflexió nélkül) felkínálják, hogy létét gyámolítsa, meghatározza vagy megalapozza mint legelső, átgondolatlan válasz, zsigeri reakció az egyéni létezés kihívására. A hagyománytörténet, ahonnan állítólag nem is lehetünk képesek kiabsztrahálni, elvonatkoztatni magunkat, mert úgymond eleve benne állunk. Ha sohasem lehetnénk képesek elvonatkoztatni, úgy lehetetlen volna tudatosan és indokoltan, érvek alapján vállalni bármit is.

A tények szintjén nincs igaza annak az embernek, aki képtelen önmagától elvonatkoztatni, decentralálni, és úgy véli, hogy saját maga, szülővárosa, vallása, nemzete, hagyományai bármilyen szempontból különlegesek és kitüntetettek mások szülővárosához, vallásához, nemzetéhez és egyéb identitáselemeihez képest. Az ilyesmi gyerekes önzés, öncsalás. Az egyéni tudat első illúziója, hogy a világ közepe. Csak-hogy minden egyes partikuláris tudat ugyanúgy az. Ehhez az egoillúzióinkhoz tehát aligha ragaszkodhatunk intellektuálisan tiszta lelkiismerettel.

Mindamellettt megengedhetőnek tartok bizonyos (ön)ironikus nacionalizmust. Valami hasonlót szeretnék ezzel mondani ahhoz, ahogyan Sam Harris kortárs amerikai filozófus a lánya iránti szeretetéről beszél. Bizonyos értelemben majdnem mindenki úgy gondolja, pontosabban érzi, hogy a saját kislánya, kisfia, városa, hazája valahogyan a legszebb. Ez a leírás azonban nem a külső referenciáról, a jelölettről szól, hogy tehát az a konkrét ember, szülőváros vagy nemzet a tények szintjén, *a valóságban is* mindennél messze különb lenne. Az ilyen (igaz) leírás arra a nagyon is emberi hitére utal csupán, hogy ő a saját dolgaihoz, kutyájához-macskájához, családjához és nemzetéhez valamilyen *különleges és kitüntetett ragaszkodást érez*, és ennél az érzésénél fogva mindezt a valóságban is különlegesnek és kitüntetettnek látja, tapasztalja. Akkor is, ha tudja, hogy ez a valóságban nincs így, nem lehet így, mert túl kicsi az esély rá, vagy inkább mert objektív szinten, reflektáltan ez az egész kérdéskör, identitás és nemzet értelmezhetetlen. Az emberi jelentésről és a hozzá való viszonyról szól tehát, nem a valóságról, hanem a *számára* mint esetleges és véges lény számára valóról.

Mikor, meddig, miért magyar?

■ Aradon beszélgetünk az egyik elit líceumban: négy (potenciálisan: családneve szerint) magyar fiatal és jómagam. A beszélgetés románul folyik, feszélyezetten indul, a tanulók alig akarnak megszólalni.

Azt kértem az iskola vezetőségétől, hogy románul tanuló magyar gyermekekkel beszélgethessek. Így állt össze a két lányból és két fiúból álló csapat: egyikük mindkét szüleje magyar, és a családi nyelv otthon a magyar, egy másik családban a magyar szülők döntően románul beszélnek otthon, a harmadik vegyes család – volt, amíg a román apa ott nem hagyta feleségét és lányát, a negyedik pedig szlovák–magyar–román vegyes felmenőkkel rendelkezik. Hárman otthon is döntően románul beszélnek, csak a nagyszülőkkel, esetleg más rokonokkal fordul olykor magyarra a szó.

Mind a négyük számára a nyelvek rangsorában az első a román. Nem olvasnak magyarul. Nem járnak magyar társaságba. Eszükbe sem jut(ott), hogy magyar fakultatív órákra járhatnának. A vallásórákra a román ortodoxokkal együtt járnak.

Magyar a négy fiatal? Identitásában semmiképpen. Származástudatuk lehet magyar – bizonyos kontextusban talán vállalják.

Még az sem tekinthető „igazi” magyarnak, akinél otthon a családban magyarul beszélnek. Kifejezte: ő is jobban és szívesebben beszél románul. Kérdésemre elmondta: soha, egyetlen magyar könyvet nem olvasott. Nem olvasta az *Egri csillagok*-kat. Nem hallott Móricz *Erdély-trilógiájáról*. Számára nem létezik magyar irodalom. A többiek esetében még kevésbé. Amit a magyarokról kulturálisan és mint közösségről tud/tudnak, azt kívülről, külső – román – tükörből, olykor ellenséges, máskor közbős közegegen átszűrve kapja/kapják. Ez pedig nem olyan forrás, amely hozzájárul a nemzeti önbecsülés kialakulásához, amikor az egyént büszkeséggel töltheti el a valahova tartozás érzése.

Különben abban sem lehetünk biztosak, hogy a másik, a román oldalon nem tekintik őket idegeneknek, önmagukat keresőknek, sehova nem tartozóknak. Ismerős kifejezés a bozgor (hontalan magyar) – használata nem tűnt el az iskolák világából (sem), a vonatkozó aradi líceumban is jött erre vonatkozó jelzés. A valahova tartozás nem egy személyes döntés – mert ott van a befogadó (mikor-mennyire befogadó?) oldal is.

Igen: valahova tartozás. Ember voltunk alapja. Soktényezőző állapot. Nyelvismeret – igen. Kultúra – igen. De: nem elég. Még nem elég. Ezeken túli, lényegi összetevő a valahova tartozás. Az értékek, hagyományok, közösség vállalása. Kölcsönösen, oda-vissza alapon.

Tudják-e ezt tizenéves beszélgetőtársaim? Ahogyan a beszélgetés zajlik – nem merem megkérdezni. Ki és mit mond nekik a nemzeti hovatarozásról? Fiatalok sokszor úgy viszonyulnak ilyen kérdésekhez, és – olykor – döntenek, hogy nem értik a helyzetet, nem látják a folyamatot, nincsenek igazi értékválasztásai.

Sodródnak.

Mit vállalnak aradi beszélgetőtársaim? Milyen értékekről tudnak? A beszélgetésünk kezdetekor beállt feszültség forrását ebben látom: jön az iskolába egy magyar ember, és őket magyarként keresi meg. Mit akarhat tőlük egy olyan magyar kutató, aki magyar (származású) tanulókkal kíván beszélgetni? Olyasmiről, ami mögöttük van – amin túlléptek vagy maguk mögé utasítanak.

A nyelvhatár, a szórvány legkeményebb kérdése: megadatik-e a lehetőség azzal a kultúrával pozitívan azonosulni, amelybe beleszületünk? Többnyire nem. A kivételről most eltekintek. Ugyanis ha a válasz igen volna, akkor Arad megyében a ma-

gyar iskolát választó magyar tanulók részaránya nem a 40% körüli volna. Hallom a megjegyzést: ne általánosítsunk. Temes megyében az arány még rosszabb, s a Temes megyeinél jobb, de Aradnál rosszabb a máramarosi. Tehát nem véletlen.

Minél nagyobb az etnikai szórás, minél erősebb a többségi kultúra dominanciája, annál kisebb a kisebbségi/magyar kultúrával való pozitív azonosulás esélye.

Magyar pedagógus mondja, akinek felmenői két generációra visszamenően Arad magyar oktatásában meghatározó szerepet játszottak: ő „exportra” készíti fel a gyermekeit, hogy bárhol a világon érvényesüljenek – angolul. Nyugodtan mondja, megfontoltan, sokszor végiggondolták. Szerintük a szórvány magyar iskolája nem nyújt minőséget, és helyben nincs választási lehetőség – ha valahol, valakik között feszültség alakul ki.

Mit lehet erre mondani, miként kellene erre reagálni?

Identitás – nemzeti identitás. Reflektált: a másikkal való kontaktusok során észlelt, tudatosodott és vállalt különbözőség az alapja. Etnikai-kulturális csoporttal való közösség vállalása. De: vállal-e az egyén olyan kötetmet, amelynek számára nincs pozitív hozadéka? Vállalhat – ha a csoport-hovatartozás határai korábban már kialakultak, az egyén belenő egy helyzetbe.

Határ, nyelvhatár. Határok – határepítés. Minden identitás alfája és omegája. A kulturális határok szórványban illuzórikussá válnak. A többségi nyelv magas fokú ismerete általános. Az anyanyelvé nem. Mi, etnikai kisebbség gyengék vagyunk. Kevés az iskolánk, a többség nem érti, mit akarunk. A többség különben „rendes, elnéző, elfogadó – befogadó”... És erős: védi az állam. Akkor oda kell tartozni közéjük – és korunk globalitása segít leépíteni a habozó átlépő dilemmáit.

Észre sem veszi, hogy valami végképp elvész: a biztos, visszaigazolt valahova tartozás. Amiről nem beszélünk. Valamikor, talán a 18. században, ha az egyén kilépett vallási közösségből, volt hittársai felé magyarázattal tartozott.

Miért nem kell annak nyilvánosan beszámolni tetteinek indokairól, aki úgy lép át egy új közösségbe, ahogyan egyesek cipőt cserélnek? Miért nem kérdezzük meg a szomszédot, aki szülei magyarja helyett románul szólít meg: miért teszi, miközben a szüleivel a magyar volt a természetes szó? Nem ellenségesen, de igazi érdeklődéssel. Miért mindegy nekünk, ha a másik átlép egy új kultúrába?

Erdélyben magyarokként jövőnk attól függ, beszélünk-e ezekről a kérdésekről. Nem a magas szintű elméletről, hanem a helyi közösségek szintjén. Jövőnk függ attól, hogy ki tudjuk-e vinni a közbeszédbe, el tudjuk-e fogadtatni józan önmagunkkal, hogy a kulturális határok nélkül elfogyunk, beolvadunk. Ha ki merjük mondani, és az elméleti értelmezések világából leereszkedve a közpolitikai projektek szintjén tudunk arról szólni, mit jelentenek a kulturális határok – akkor van esélyünk, akkor lehet jövőnk a szórványban is.

A *lehet* és a *lesz* közötti lépés annak is függvénye, hogy a többség számára, a román elitek számára érthetően elmondjuk: a kulturális határ a társadalmi nyugalom és biztonság előfeltétele. Elsőre nem hiszik – de látni fogják. Ugyanis az a bizonyos beolvadás nem olyan folyamat, amely pár év alatt és főleg véglegesen megtörténik. Jöhetnek és olykor jönnek egyének és kisebb csoportok, akik és amelyek erre feljajdulnak. Akik erre intoleranciát, diszkriminációt kiáltanak. Minél nyitottabb az ország, annál inkább.

Ha ilyenkor jól nevelten elfordítjuk a fejünket – ne csodálkozzunk.

Mind többen állnak ki szerte a világban a kulturális határok léte/megőrzése mellett.

Mi csendben tesszük, ha tesszük.

Vallom: csendben is lehet az ember határozott...

Magyar lazac

■ Valami ütős első mondat kellene, amitől a nyájas olvasó fölkapja a fejét: „Na ez az! Erre vártam!” Mire is? Ütős első mondatra, semmi másra, és többre sem, az odamondás kéjére, mindegy, hogy hova. Az ütős első mondat, ü.e.m., ha most magamba nézek, a biztonságos fogyasztás tárgyává teszi az írást, ü.e.m. *registered trademark*, készülünk a *jouissance*-ra, ön- és kielégítetlenül. Ami – az ü.e.m. – például abból az elhatározásból születhetne, hogy nem írjuk le (még a Korunk-ankét kedvéért sem) a nemzet szót – leírtuk! –, de nem hallgatjuk el mégsem. A pusztá szó égő hiánya miatt ugyanis valahogy mindig a nemzetre kellene gondolnunk mégis (és nem csak a szóra), szabadon lehetne nevetnünk vagy sírnunk, gátlások híján, egyetlen pillanatra sem feledve, hogy a múlt században bizony alaposan gyanúba keveredett nyelvi képződménnyel és származékaival van dolgunk. Pillanatig sem gondolva arra például, hogy valaki figyel és befúj bennünket (a szomszéd falu református lelkésze volt az, tudjuk, falujában a legnagyobb magyar) (az egyik a sokvallású, ideértve az ateistákat is, és soknemzetiségű besúgó közül) (vegytiszta ökumené, azóta sem tapasztalhatni ilyet) (meg internacionálé), amikor a testünk, a legközelebbi mimagunk cenzúramentesen nyilvánul meg. Holott pedig a szó nem súlyos, hanem jelentés nélküli, annak a *registered trademark*-ja, aki a szájára veszi éppen, márpedig jelentés nélküli szó sem a felszabadult nevetés, sem pedig a felszabadult sírás forrása nem lehet. Viszont ütősnek ütős: a megbélyegzés eszköze. Alkalmasint fegyver.

Sírni, nevetni: nos ez az, amit nem lehet magányosan, elzártan, csak úgy önmagunkra szabottan megélni. Hallom B. lépteit a foghíjas, ide-oda csúszkáló akácfalépcsőn, amint rohan fel hozzám (az ő szobája az enyém alatt van éppen), hogy bemutassa új nyelvi szerzeményét, mint valami tűzforró, gazdagon illatozó gesztenyét.

A nemzet mint *inside joke*: amit csak kevesek, mások meg eleve nem érthetnek. Bennünket nem értenek Európában – ez az állítás valóban vicc. De nem nekünk, nekünk a legkevésbé az, hanem azoknak, akikről azt állítjuk, hogy nem. Értenek ők bennünket, nagyon is érthető, jaj.

Ezek az anekdoták a nemzetről: az identitásnak miféle kétségei kényszerítenek bele ebbe az öndefiníció-neurózisba és elfogyás-rémületbe? Fölmerült bennem, hogy eddigi írásaimból állítsak össze egy tetszetős mondatgyűjteményt, szerény kis önantológiát, hogy jelezzem a Nemzetnek, milyen örökérvényű, igen, ne kerüljünk a szót, igazgyöngyök mellett megy el konokul, anélkül hogy megjobbítaná az ő útját. Mert az írás erre való, írja Pál (akit mostanában a legtöbbit olvasok) (Alain Badiou-nak hála), „hasznos a tanításra, a feddésre, a megjobbításra, az igazságban való nevelésre”. Igaz persze, ne hallgassuk el, csak a tetszetős végét fogva meg... minek is... a szónak, hogy ő a „teljes írásra” gondolt (csak ilyenkor mondhatjuk igazán, hogy van Szöveg) (Barthes), ámde ezt, „teljes”, kínos egyszerűséggel mondja, nem hiszek a szememnek; van is nagy tipródás a páli, nyilván bátor, mondat fordítása körül.

Önantológia: „Nemdé röttenetes éktelen mestersége-é az ördögnek. De rakva huzugsággal is, veszedelemmel is” – írja, ha nem is éppen erről a fajta megkísértettségről, de valami hasonlóról Bornemisza Péter.

(Közben megnézem több fordításban Pál mondatát az írásról, és arra jutok, hogy a páli bátorságon felbátorodottak bátran mellérendelnek, a megfontoltak és – talán – a mondat jelentését kontrollálni akarók meg görcsösen alá.)

Nemzet, súlyos szó: igen, valóban az, de csak annak, aki fél tőle. Vagy azért, mert, szorongásait elfojtva, vallási érzülettel átítatott fétisszóként használja, vagy azért, mert fölismert jelentésnélkülisége (értsd: reménytelen kisajátíttósága) fölmenti at-tól, hogy valódi jelentést tulajdonítson neki. És vannak még azok, akik következetesen úgy használják, hogy nincs benne köszönet (a szóban) (meg a szóhasználatban), sem a nemzet-fetisiszták, sem a nemzetszkeptikusok, sem pedig a nemzetjózának előtt: ők azok, akiket a nemzettest purifikálása nevében szépen összetereletek és megölték. Azokat is megölték, ne tévedjünk, akik túléltek. És akik nyelvén a szó mindig a maga leplezetlen bestialitásában mutatkozik meg. Azok hangját is visszhangoztatva, akik nem maradtak életben. Ennek a szóhasználatnak a jogát ők a saját életük árán szerezték meg, mindenestől fogva az ő tulajdonuk. Ilyen, egyszerre éles és masszív, a nyelv újraalkotása terhét cipelő mondatok az embermészárszékében fognak, ahol csak tettesek vannak és áldozatok, független megfigyelők és semlegesek sohasem. A legszentebb szellemi magántulajdonok közül való nyelv(használat) ez. Amit leginkább azoknak kell óvniuk, akiknek a kifinomult, kényes hallását és „galamb-lelkiismeretét” (Kertész Imre szava) sértik ezek az örök száműzetésben élő írók és gondolkodók megszólalásai. Hóseás az ő védőszentjük, senki más, ez az elszánt és kellemetlen próféta (mellesleg meg a legnagyobb költők közül való bibliai szerző), aki az Isten parancsára feleségül vett prostituálttól (Gómer a neve) született lányának a Nincs-kegyelem, fiának pedig a Nem-vagy-népem nevet adja. Borzalmak borzalma, elég egyetlen pillanatra belegondolni. De kinek? Legfőképpen neki magának és gyermekeinek az, és legkevésbé sem azoknak, akiknek az üzenet szól, mert hát, amint komolyan kellene venni, amit Hóseás mond, a közveszélyes bolondok közé sorolják: deviáns férfiú, marginális jelenség, népellenesség. A kategorizálás fölment az önreflexiótól, magától a gondolkodás feladatától.

A hóseási tüneményes írást annak az írónak a történeteként is olvashatjuk, aki Isten és/vagy a saját lelkiismerete parancsára összeházasodik egy mindenestől fogva prostituálódott nyelvvél. Kettőjük házasságából kérlelhetetlen és jégforró írások születnek, ilyenek hogy „nincs-kegyelem” meg „nem-népem”.

(Hervasztó látni, hogy ún. szavahihető [egyházi] lexikonok Hóseás gyermekeit, „feltehetően” mint mondják, Gómer hűtlensége gyümölcsének tekintik, és nem a Hóseással kötött házasságából valónak. Mindig ez a lepuhítása és a pletykák színvonalára leszállított fogyaszthatóvá tétele az igazán erős és tragikus történetnek. Hogy Hóseás nem a saját gyermekeinek adja azokat a rettenetes neveket, hanem a máséknak. Ami persze teljességgel idegen a történet és Hóseás könyve szellemétől.)

A hozzám legközelebb állók társaságában a minap arról beszélgettünk, meg persze vitatkoztunk, hogy mi volna számunkra a nemzet szónak a valódi tartalma. És hogy vajon miért külön karámokban ünnepeljük, tehát nem ünneplünk, hanem acsarokodunk és vicсорitunk. Én provokáltam őket, be is ismertem hamar, hogy a Korunkankét miatt teszem, amire legjobb volna nem válaszolni, de erős nyomás nehezedik rám, nemcsak szerkesztői (ami nem lenne baj, ha nem volna baráti is egyszersmind), hanem bizony valami belső, szerencsére csak egészen ritkán érzett nyugtalanság. Érdekes, olykor meg persze ijesztő volt megtapasztalni, hogy a valóban összeszokottnak mondható (értsd: a másíkról jót gondoló) társaság, értelmiségiek mind, majd hogy-

nem azonnal a háborgó – magyar! – tengeren találta magát, szinte mindannyian magabízón a vízen jártunk (a másik fejen lépkedve), rikoltozva egyensúlyoztunk a fodros hullámtaréjokon. És ami a legnagyobb meglepetést okozta, hogy, igaz nem ott és akkor, hanem másnap vagy harmadnap, de a vita folytatásaként, előkerült a baloldaliság/jobboldaliság mint magyarázó elv: te azért mondod ezt, vagy azért mondod így, mert baloldali/jobboldali vagy. Iszonyatos kalamitás: a rendszerváltás óta, leszámítva a rövid, de nem jelentéktelen eufóriát, az egész magyar kultúra a semmitmondó és valódi tartalom nélküli politikai kategóriák hasadtságában vergődik, Magyarország pedig a szemünk előtt egy újabb Trianont él meg, egy belsőt ezúttal, aminek az elhárításán senki, de legalábbis nagyon kevesen dolgoznak. És amiért majd a nagyhatalmak, a bankok, „Európa” meg Isten tudja, kik, egyszóval ugyanazok lesznek a felelősök, de hogy nem mi magunk, az teljes biztonsággal állítható.

Háborgók. Magyar tenger nincs, csak magyar háborgás: a kettő biztosan összefügg egymással. Magyarország partjait egykor három tenger mosta, most viszont végtelen számú háborgás. Valamiféle nyomasztó távlattalanság és a boldogságra való képtelenség nyomorúsága. Vagy fordítva: a boldogságra való képtelenség nyomorúsága és a nyomasztó távlattalanság; plusz: valamiféle.

Az eszement kategorizálás mégsem semmitmondó, dehogyan: nem lehet semmit mondani, a semlegesség arisztokratizmusától már régen megfosztattunk. Nem semmitmondó, hanem pusztító, mert „megspórolja a gondolkodás ésszerűtlen szenvedélyeit” (Badiou).

A kategóriák igen, meg a kategorizálás: a magyar lazac. (A lazac, emlékszünk, aminek a mértéktelen fogyasztását Koppenhágában egykor a törvény erejével megtiltották.) (Kierkegaard meg ennek mintájára a szentimentalizmus elharapózásának vett volna gátat hatóságilag.) Mi a magyar lazac? „Jobboldali, mi mást is mondhatna?” „De hiszen baloldali: ismerjük a véleményét.” Ezek a kategóriák, illetve ezeknek a kategóriáknak az idiotizmusig való fogyasztása, családon belül is: ezt kellene szigorú törvényekkel szabályozni.

Sem a baloldalnak, sem a jobboldalnak nincs megnyugtató jelentése – megnyugtató, hangsúlyozom! –, hanem csak az ellenség identifikálásából fakadó sötét képzettársítások forrása. Először is a mai Magyarországon sajnos nincs, de legalábbis alig van baloldal, és sajnos nincs, de legalábbis alig van konzervatív kereszténység. Jobboldali kereszténység van, ők azok, akik a nemzet gondolatát fölrendelik a keresztény gondolatnak, és a keresztény *katolikét* jórészt brüsszeli suskusnak tartják (hogy finom legyek). Egy valódi konzervatív keresztény ezt egyszerűen, a magától értetődő és bizony rendszerint árnyalt teológiai műveltsége alapján bálványimádásnak tekinti, mindenfajta szenvedélyesség nélkül, egyszerűen csak a hitéből fakadó tény- és történelemértelmezés talaján. Konzervatív keresztények a nyugati kultúrkörben található (az egykori kelet-európai országokban csak elvétve) (nálunkfelé ők a történelmi, ún. népegyházakból következetesen kirekesztett kisebbség), és többek között onnan ismerhetők fel, hogy gondolkodásra és beszélgetésre készek. (Valamint onnan is, hogy a második világháború után az elkövetők és tettesek oldalán ismerték fel magukat, és végérvényesen kigyógyultak az antiszemitizmusukból.) (Meg onnan, hogy nem voltak hajlandók még az egyházuk meg a nép megmentése nevében sem kollaborálni a kommunista diktatúrával.) (Meg a kommunista diktatúrával kollaboráló egyházi főhatósággal.) A valódi konzervatív keresztények nem antimodernisták, ahogyan sokan vélik, iszonyodnak például a koppányos újpogányságtól,

és eszükbe sincs elnézően viszonyulni az olykor egyházi áldást élvező sámánkodásokhoz. Negatív megítélésüket tekintve érdekes módon a történelmi Magyarországon majdhogynem teljes a konszenzus: a jobboldali retorika a nemzeti kérdésekben tanúsított önkritikus hangjuk miatt árulóknak, sőt rosszmagyaroknak tekinti őket (ami miatt nincs is igazán hallható hangjuk), a baloldali meg ideológiai ellenségnek. Íme, drága jobb- és baloldaliak, egy kéznél levő ok (lesz még) az összeborulásra és egymás ünneplésére – nem kellene kihagyni.

Teljességgel irreleváns ez a jobboldalizás és baloldalizás, következésképpen határozatosan trianonizálja az országot, szakítja szét a közösségeket és a családokat. Azzal a különbséggel, hogy egy fedél alatt, ugyanabban a lépcsőházban, az egyetlen Magyarországon kell élni, minden pillanatban érzékeltetve a másikkal, hogy ez nem a te országod, hanem az enyém és a magamfajtaé. A magamfajta persze egyetlen emberre redukálódik majd, akivel egyetérték, végül aztán vele sem: az elme csakhamar elsötétül. Ehhez a kétosztatúsághoz először is tudni kellene, mikortól érvényes a politikai pedigre. Vajon beleszámítjuk-e azt az időszakot, amikor jeles jobboldaliak és baloldaliak ajkán az egykori, Miklós névre hallgató miniszterelnök per Micuként funkcionált? A micuzás mint konszenzusalap. (Összeborulás 2.) Vagy: milyen oldalról súgott be a ma prominens, erkölcsbajnok politikai személyiség, aki a feljelentés intézményét csakis az általa földobott célszemélyek védelmében szolgálta: jobbról vagy balról? (Összeborulás 3.) És egy másik konszenzus: ne bolygassuk a közelmúltat, mert az senkinek sem jó. Ez a „senkinek” a politika nyelvén azt jelenti, hogy mindenkinek jó, kizárólag a politikusoknak és az érdekszövetségeikbe tartozóknak nem, mindenki másnak igen. (Politikusok összeborulása.)

Egy ország összeborul.

Sokáig azt hittem, kisebbségiekre jellemző naivsággal és a köztudomású, álmodozásra való hajlammal, hogy 1956 a Harmadik Köztársaság közös narratívájaként fog megjelenni, és a köré felépülő konszenzus magától értetődő módon mediálja majd a közbeszédet. Amíg el nem mentem egy konferenciára, ahol a „mi 56-unk” és az „ők 56-uk” nyelvi leleményeivel nem találkoztam. A „mi” is meg az „ők” is ellenállók voltak persze, ezt ott senki nem tagadta, hanem csak a másik hiteles ellenállói jogosultságát vitatta szenvedélyesen. Meg hogy 56 baloldali forradalom volt-e, vagy jobboldali: jobboldali mártírok vs. baloldali mártírok; jobboldali halottak vs. baloldali halottak; listák, összevetések, excel táblázatok. Aztán meg jött, jődögélt az Európa Ház meg a révült európázások kora, hogy tudniillik, kérem tisztelettel, odatartoznánk mi is, kifejezetten szervesen, nem másként, dehogy, meg hogy hozzájárultunk a magunk módján ehhez a kulturális sokféleséghez, kivettük belőle a részünket stb., stb.: mostanra meg Európa szitokszó lett, miközben kivesszük belőle (Európából) a részünket.

Közös narratíva nincs a láthatáron (vége van még a lehetőségének is egy ideig) (beláthatatlanul sokáig), arra ugyanis mégsem lehet élhető társadalmat felépíteni, hogy bennünket néhányunkat az jellemez, hogy gyűlölünk titeket, titeket meg az, hogy gyűlöltök bennünket, de mi jobban gyűlölünk titeket, ti meg sokkal jobban, sőt stb. Hitted volna, kedves Olvasó, bárki lennél is, hogy a gyűlölni ige fokozása legyen a harmadik évezred legfőbb virtusa Magyarországon? Ez a beszédmód a szabad civilség kétségbeesett feladása és önkéntes belépés az egymás teljes kiszorítására és megsemmisítésére létrehozott hadrendekbe, amelyek ugyan szemben állnak, de mégsem különböznek egymástól. Aminek, a kiszorításnak és megsemmisítésnek,

nincs vége, mert végünk csak nekünk van, nekem meg neked, a kettőnk gyűlöletbe fojtott életének.

Csapataink harcban állnak, semmi nincs a helyén. Ennyi maradt mára 56-ból.

Azzal ne érveljenek nekem, hogy a nyilvánosság előtt szóba hozni a gyűlöletet, amit a másik csoport iránt érzek (én) (a személy), az őszinteség kérdése és a szabad sajtó kínálta lehetőség. A szabad sajtó nem a gyűlöletbeszéd magas szintű művelésének a terepe (leülhetsz, fiam, kettes). Amennyiben gyűlöletet érzek, és persze érzek gyűlöletet, úgy menjek el és gyónjam meg, ha hívő katolikus vagy ortodox vagyok, valljam meg, ha protestáns, kérjek bocsánatot tehát, ha hívő vagyok, bárhova tartoznék is. (Nem elég kereszténynek lenni a keresztény Magyarországon, hinni sem árt, hogy a bocsánat aktusában, a bocsánatkérésben és a megbocsátás elfogadásában óriási energiák szabadulnak fel.) Ha meg nem vagyok hívő, menjek el egy pszichoterapeutához, vagy vegyek részt egy pszichodráma csoportban, – de kezdjek magammal valamit, még mielőtt mások gyilkosa lennék, szóval vagy fegyverrel. A nyilvánosság előtt gyűlölni nem virtus és nem bátorság, még ha a megcselekvése után mások szeretete elől kell is bújkálnom mint a gyűlölködés új celebje (iszonyat); ugyanúgy a gyermekeink megrontásának tette, mint mondjuk a pedofília.

A nyilvánosság előtt a gyűlöletről csak mint múlt idejű addikcióról, személyes rabságról érdemes (és szükséges) beszélni, akkor ugyanis nem a gyűlöletre, hanem a szabadítás-eseményre esik a hangsúly: megszabadultam a gyűlölet átkától; szabad nekem nem gyűlölni. És ez nem egy „mi”, hanem egy „én”.

Honfitársaim veszedelmes amnéziája, hogy Európa már mit sem számít itt nekünk, bizony felfoghatatlan fejlemény. Szabad mozgásunkat a világban például Románia uniós csatlakozása tette lehetővé, nem mellesleg Magyarország hathatós támogatásával. Mi van? Ki csapott itt be kit? Az Európától való elfordulás újabb kori divatja olyannyira provinciálissá tesz bennünket, feleim, mint a tavalyi hó. Egyelőre most azt látjuk, hogy minél több bajunk van Európával, annál többen hagyják el az országot és költöznek Európába. Vagy még tovább.

Fogyunk: magyar lazac, a másik. Az persze tény, hogy fogyunk, a statisztikai adatok viszont választási kampánytémává lettek, kiléptek tehát a tisztelhető tények birodalmából. Azon gondolkozom, hogyan lehetne a demográfiai kollapszushoz egyszerre felelősen és nem sötét arccal, hanem, ellenkezőleg, boldogan viszonyulni. Nem örülni neki, nem erről beszélek: hogyan lehetne jó mondatokat mondani, és nem egyszerűen ütőseket, elkerülve azokat a helyzeteket, amelyekben a prominens magyar az ittmaradás imperatívuszát zengi, de ő már a gyermekeit a nyolcvanas években kiközvetítte az országból? Vagy nem belekeveredni azokba a papi és püspöki ünnepi szövegekbe, amelyek megalkották a „magyar anya” szószéki céltárgyat, hogy aztán hosszú sorozatokban lövéseket adjanak le rá, mindegyre szapulhassák, bűnösnek kiáltás ki, megvessék, pellengére állítsák, megalázzák fényes fejű férfiak társaságában. (A szexuálpatólogiai konnotációkat Freudra hagyom.) (Meg, rendben, Lacanra.) Nos arra jutottam, hogy a megmaradás-bálvány visszaveszi a jelent egy virtuális dicsőséges jövő nevében, amelyhez én magam áldozatként, tehát a saját ittlétem feláldozása árán járulhatok hozzá. Az áldozatot viszont senki mástól nem várhatom el, hanem csak önmagamtól, erről tehát hallgatnom kell, de hát leginkább mástól várom el, a nőtől jelesül, aki, tudjuk, minden bajok kútfeje. A megmaradás

mint bálvány eltöröl, felszámol, megaláz, tárgyiasít. Megmaradni azok tudnak, akik vannak. Nekünk meg nem a jövőnk, hanem a jelenünk van veszélyben.

Előbb van az én, azután a mi, olvasom; megállok. Mert én nélkül nincsen mi, olvasom tovább; állj. Magyar lazac? Csakhogy a problémát, ha van, márpedig mintha lenne, az okozza, hogy a mondatnak fordítva is van értelme: Előbb van a mi, azután az én; mert mi nélkül nincsen én. Kinek van igaza: annak, aki az „én”-t, vagy annak, aki a „mi”-t helyezi az origópontba. A legsúlyosabb következménye a két mondatnak az, hogy kibékíthetetlenül merednek egymásra. Nem kell nekünk mindenben egyet-értenünk, hallom az érvelést, abban viszont mégis igen, érvelek, hogy az első mondatot is ember, a másodikat is ember mondja ki. (Ne higgyük, hogy ez könnyű feladat volna.) (Mármost a másik emberségének, emberi mivoltának az elismerése.) Két állítás, amely nálunkfelé tulajdonképpen rikoitozásszámba megy, nemde: én! mi! Mely ponton nem igazak az állítások? Hát ott, hogy „előbb”. Erről az „előbbről” ugyanis nincs igazi tudásunk (sőt semmilyen nincs), mert az az „én”, aki beszél, a másokban talált önmagára, s nem a semmiből lett „én”-né; a mi meg az „én” hangján szól... Az „előbb”, ha tudnánk is, miről beszélünk, akkor sem lehetne értékhierarchikus, tehát valódi, ideológiaképző jelentéssel bíró értesülés. Hogy a férfi, mondja magáról a férfi (naná!) azért értékesebb anyag („erőforrás”, „emberi erőforrás” – iszonyú!) (a *human resource* sem jobb) (nyersanyagember) (újrabszolgaság), mert előbb teremtett. Ezen a „mi” meg „én” dolgon Isten is fennakadt, nem csak a magyar közbeszéd, és már a legelején (ami az „előbb” előtt van) (tréfa!), amikor, megteremtve az egyetlen embert, be kellett látnia, hogy ez így „nem jó”. (Isten önkritikát gyakorol, nos ez számomra egyszerre humoros és lenyűgöző.) Ez a „nem jó” azt is jelenti, hogy nem szép, nincs benne öröm stb. Tehát az, aki elsőként megjelent előtte, az az „én”, miután a teremtéskorrekció után az embertárs is világra jött, belepillantott a „te” tükrébe, a másik létével szembesült és önmagával a másokban, és behelyeződött a „mi”-be, amitől kezdve az „én”-nek értelme lett, és kimondhatóvá vált. Az „én” léte nem gondolható el a „mi” léte nélkül: ebbe Isten is megbotlott, nem nagyon érdemes megismételni a hibát, egyszerűen csak azért nem, mert nem áll módunkban kijavítani, mint neki, akkor, a legelején. Amiből persze rosszul jött ki (az isten foglalkozású személy), de hát éppen erről beszélünk: nem kell mindenáron jól kijönni, győzni, legyőzni és megsemmisíteni a másikat, feketelistára tenni és elvonni tőle minden anyagi támogatást, végül pedig fáradhatatlanul kezünk ügyében tartani a kanál vizet stb. És a „mi” sem gondolható el az „én” léte nélkül, aki elgondolja. Az Én-Te alapszó (nem én mondom) (tudjuk, Buber) egyetlen szó, egyszó.

A „mi”-t visszhangozza (értsd: védelmezi) az „én”, amint kimondtam. Az „én”-t védelmezi a „mi”, amint kimondódott.

Jön B., hallom sietős lépteit, valami felolvasás lesz, alig várom. Mikor belép, éppen a minapi püspöki szöveget olvasom, hogy „magyar anyák” meg „áldozatvállalás”. Nézem okos fejét, hallgatom a felolvasást, és sok minden eszembe jut róla, rólam meg az anyjáról, az apámról meg az anyámról, szerelemekről és a beteljesülésről, a dolgok nagyszabású kiszámíthatatlanságáról, arról a tiszta van-ról, amely megjelenik benne a ködös, depresszió verte dolgozószobámban. Csak az áldozatvállalás nem, az soha. Lemegeyek, megkérdem az anyját, vajon neki eszébe jut az áldozatvállalás, ha a gyermekei arcába néz. Nem is válaszol, csak rám villan a szeme, értem, beszéljünk valami értelmesebről, helyes.

Miért visszük vásárra a saját bőrünket?

■ Amikor a bőrünket félttem, nem a regénybeli Keller család (*Kolozsvári milliomosok*) egykor Monarchia-szerte híres tímáripári termékeire gondolok, s azt sem ómódi Habsburg-nosztalgiaik foglyaként mondom, hogy a Monarchia a normalitásnak sokkal több lényegi jegyét hordozta, mint az utódállamok. Mi magyarok (mi a magyar ma?)¹ azóta sem vagyunk túlzottan jó bőrben. Pedig most már, a 21. század elején – Európa, sőt a világ valamennyi nehézsége, változása közepette is – sokkal jobban is érezhetnénk magunkat a saját bőrünkben. De mi mégis minduntalan a vásárra visszük. Ez csak szólásmondás, hiszen nem veszi meg senki (pedig lehet, hogy mégiscsak vennék és vinnék, hiszen ugye, ha már nem viseljük, mi is eltűntünk).² Egy biztos: nem óvjuk, és sehogy sem nyerünk, sőt, mivel magunk pusztítjuk, folyton csak veszítünk, de hát kockázat nélkül nincsen veszteség. Lehetnek különféle akadémiák, a modern és a hagyományos nemzeti tudomány, kultúra, műveltség azonban befektetés, támogatás, elismerés nélkül félrelökdösve vergődik, ha pedig vergődik, gyengül, az a fölmérhetetlen veszteség. Pedig nagy a tét. Olyan nagy, hogy nincs is ennél nagyobb, sőt ez ügyben nem is szabad tétről beszélni. Nagyban rizikózni bódult szerencsejátékosok szoktak, ez pedig nem tét-, hanem létkérdés. Igaz, nehezebben felfogható, mint a gyorsan besöpörhető nyeremény.

A magyar nemzeti közösség fennmaradásáról beszélek. Arról, hogy mennyivel jelent többet fennmaradni nemzetként („közös vállalkozásként”), mint néhány röpké ember nyom (nemzedék; reformkori szó) biológiai időtartamára létezni. Továbbá és főként arról, mi rongálja mégis, pedig támogathatná, kiknek kéne támogatniuk a közösség fennmaradását. Mert az „alaphelyzet” már régen nem bőrbe, hanem húsba vág, vére megy, hiszen a magyarok nemzeti önismerete jobbára hamis, öncsaló, sékélyes és frusztrált, eltorzult, sőt néha úgy látszik, voltaképpen szinte teljesen hiányzik. Hol van már a *Magunk revíziója*? Nyolcvanévnnyi távolban, a Makkairól szóló tudományos feldolgozásokban; igaz, hogy a *Harc a szobor ellen* ma is folyamatos. Természetesen ma is él kultúr- „nemzet e’ hazán” – Vörösmarty óta számos szomszéd államnemzet országaiban is –, mégis vannak, akik szerint a nemzeti összetartozás tudatának (a közösségi fennmaradás másik alapfeltételének) nem elégséges bizonyítéka, hogy ha jön az árvíz, a magyarok is megvédik a gátat. Az már talán inkább, hogy miközben rakják a zsákokat, magyarul beszélnek, mert köztük (is) az anyanyelv az egyik, ha nem épp a legerősebb (többek szerint a vérrokonság mellett ma már az egyetlen) összetartó kapocs.

Amikor még több mint harminc évvel ezelőtt valóságos szellemi (voltaképpen persze politikai) viták is folytak Magyarországon, és a küzdő felek a „nemzetközpon-tú értéktudat” és az „értékközpon-tú nemzettudat” bozótjaiból támadták egymást, az egyik vitázó, Szörényi László világosan kimondta: nemzeti közösségként fennmaradni annyi, mint kultúrát teremteni, műveltséget alkotni, és a nemzeti lét, annak átélése nem gátja, hanem feltétele az ember voltunkról szereshető tudásnak. Megmaradni tehát, tesztem hozzá ma (Páskándinak a teljesítményemberről írott esszéjére is gondolva), nem nemzeti hangoskodással, hanem nemzeti teljesítmények létrehozásával lehet. Úgy igaz ez ma is, ahogyan akkor volt. Írásának Szörényi ezt a címet adta: *Nemzet és lakosság*. És ma hogyan állunk ezzel? Nemzet vagyunk, ráadásul erős,

magabiztos, vagy pedig csak adott területen élő lakosság? Lehetséges, hogy nemzetnek csak mondjuk magunkat, és csupán egy hangtanilag, grammatikailag közös nyelven érintkező populáció vagyunk? Nemzeti közösség vagy csupán közönség? Pedig a nemzet több a lakosságnál, melytől, amióta „etetik”, állítólag nem követelnek „lihegő üdvtörténeti azonosulást [...] Az idő a nemzetnek történelem, a lakosságnak puszta tartam.”³ Megállt az idő?

És hát hogyan lesz a művek sorából magyar műveltség? Létrejön-e a műveltség azzal, hogy valakik műveket alkotnak? Nyilvánvalóan nem. S hogyan lesz majd a ma már gyakorlatilag nem létező alpműveltségből reálisabb önismeret és a magyar múltból közös emlékezet? Lehet ravaszul, álnaívan csavarintani a dolgot, a válasz az, hogy sajnos sehogy sem. Mert a művészet és a humán tudományok szelektív, de módszeres kivéreztetéséből, hátráltatásából, lebecsüléséből, sőt megalázásából nem lesz korszerű magyar műveltség. Semmilyen központú semmilyen tudat sem lesz belőle, s közben még a folyamatosság is megszakad. A világ megrengetése holnapra, de lehetőleg mára nem ismeretlen dolog számunkra, átestünk már rajta néhányszor, volt, hogy származási, volt, hogy osztály-, majd ideológiai alapon. A sok évtizedes károk alig megkezdett, hamisító reparálásánál nem jutottunk tovább. Olyan azonban még nem volt, hogy a nemzeti kultúrát fenntartó művészeteket, a nemzeti humán tudományt mint „nem értéktermelőt” magunk szorítsuk ki stagnáló anyagi létünk perifériájára.

Nyolcvan évvel ezelőtt László Dezső írta: „Mi és mások is látjuk a mai magyar politikai élet kátyúba jutását, általánosítani azonban itt sem szabad. A szidásnak csak olyan mértékben van jogosultsága, amilyen mértékben jobb, egészségesebb politikai szervezetet és tényleges érdekvédelmet adok.”⁴ Én semmilyen szervezetet nem kínálhatok senkinek, ám ha Tamási szerint az erdélyi szellem hivatása a magyar műveltség új formáinak kialakítása,⁵ hozzá hasonlóan hadd legyek egy percre én is vakmerő, csak amíg megnézem, mit kínál ma nekünk az újabb erdélyi szellemi hagyomány. Kós a bénult passzivitás helyett cselekvést hirdetett. Jakabffy úgy vélte, hogy a Magyar Párt csakis azért folytat politikai küzdelmet, „azért nyúl bele a választások mocsarába is, hogy nemzeti kultúránk fennmaradását és fejlődését biztosítsa, amelyet át kell mentenünk a messze jövő századaira is”,⁶ hiszen „nemzetet igazán értékessé sohasem politikája, mindig csak kultúrája tehet”.⁷

A *Magyar Kisebbség* című nemzetpolitikai szemle a mai Európai Unió egyik fontos „szakterületét”, a nemzetkisebbségek nemzetközi, emberi jogi alapokon álló (ám azóta sem hatékony) védelmét alapozta meg, az Erdélyi Fiatalok a reális helyzetükhöz kimunkálásával kezdték működésüket. Reményik a templomot és az iskolát vette védelmébe, s miközben a *Korunk* a világra nyitott, az Erdélyi Helikon az emberi-nemzeti értéket kutató transzszilvanizmust, a *Hitel* a valóság tudományos megismerését hirdette. Az *Erdélyi Múzeum* a múltat kutatta, az időt, mely történelem a nemzet számára, és ezt a gazdag egészet a kisebbségi élet első huszonkét évének végén máig ható tanulsággal Ligeti és Mikó foglalta össze. A nemzeti közösség fennmaradásáért, a magyar műveltség fenntartásáért vívott küzdelmet Szabédi és társai folytatták a tudomány, az irodalom, a művészet nagyjaival és kicsinyeivel, évtizedes viharokon keresztül máig. És a magyar egyházak mellett könyvkiadók, lapok, folyóiratok, színházak, művészeti szövetségek, múzeumok, könyvtárak, tánccsoportok, falukutatók, a Bolyai Egyetem, amíg volt, és a teljes magyar „tanügyi vertikum”. Talán ez az, amit nemzetpolitikának szoktunk mondani.

Ha nem akarjuk, hogy képletes bőrünk valóságosan is Balzac összezsugorodó számbőrének sorsára jusson, a magyar kultúrát, amely fenntartja a nemzetet (sokkal együtt én is ezt állítom, lehet vitatni), folyamatosan kell alkotni, ápolni. Sőt, ha kell, olykor még védelmezni is saját rövidlátásunkkal, rossz reflexeinkkel, nemegy-

szer műveletlenségünkkel szemben. Nem gyöngíteni kell, hanem megerősíteni. Nem baj, ha ezt újra meg újra sokan elmondjuk, elmondják, hiszen egyszer talán majd a magyar tengerészeti minisztérium is tengerjáró hajókat ácsoltat. A hajózási, népi megfigyelési, indián és egyéb metaforák között ugyanis el kell döntení, hogy most akkor navigare necesse est a magyar nemzeti műveltség felé, vagy nem necesse, sőt non possumus, nem célszerű, mivel nem éri meg.

Lassan kilencven éve, hogy Asztalos Miklós leírta: „Erdélynek nincs mit keresnie a magyar belpolitikai harcokban, az erdélyi magyarságnak erdélyi politikai kérdések szerint kell tömörülnie. Erdély azt izente egykor Ferdinándnak, hogy ha segíteni nem tud, engedje őt bár a maga útján haladni, ma Magyarországnak izeni, hogy »engedje az erdélyi politikát az öntudatra ébredt erdélyi magyarságnak.«”⁸ Különösen akkor, hogyha az a magyar politika, amelyik Erdélyben, helyben, Bukarestben, Brüsszelben és Strasbourgban vagy másutt mikor csöndesebben, máskor nagyon is hangosan zajlik, nemcsak képvisel, hanem megvédi a magyar kultúra fejlődését is – tekintve, hogy Erdélyben nem Bethlen Gábor óta tudják, mi tartja fenn a nemzetet. Volna tehát Erdélynek néhány új és legújabb tanulsága is Magyarország számára, nemcsak a Szekfü leírta régiek. Az egyik, hogy jobban kéne vigyázni a saját (közös) bőrünkre. Az arcunkra és egész testünkre.

■ **JEGYZETEK**

1. *Mi a magyar most?* Összeáll. és szerk. Sándor Iván. Kalligram, Pozsony, 2011.
2. *Magyarország le is út – fel is út.* Mi lenne, ha máról holnapra eltűnne? Szerk. Hankiss Elemér, Heltai Péter. Médiavilág Kft. Bp., 2008.
3. In: „*Multaddal valamit kezdeni...*”. Tanulmányok. Szerk. Csapody Miklós. JAK füzetek 45. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1989. 17–19.
4. *Falvak népe.* Erdélyi Fialatok 1932. nov. 3. évf. 6. sz. 110.
5. *Nemzetről, nemzetekről (20–21. század).* Korunk . 6. sz. 66.
6. *Gandhi példaadása.* Magyar Kisebbség 1931. 1. sz. 25–27.
7. *Az első Magyar Ház.* In: *Ünneplő beszédek* 1. k. Husvéth és Hoffer könyvnyomdája. Lugos, 1931. 49.
8. *Az erdélyi magyar öntudat kialakulása.* Magyar Kisebbség 1926. 2. sz. 61.

FAZAKAS LÁSZLÓ

POLGÁRI KASZINÓK KOLOZSVÁRON

A kaszinók kialakulása Magyarországon és Erdélyben

■ A 19. század a magyarországi és az erdélyi magyarság társadalmi és kulturális intézményei virágkorának tekinthető. A magyar társadalom a század első felében a reformkornak köszönhetően gyökeres átalakulásokat tudhat maga mögött; ekkor már nem pusztán a kulturális élet fellendülésének lehetünk tanúi. A modern nemzetteremtést célzó erőfeszítések és a korszerű alkotmányos állam iránti igények maguk után vonták a kulturális élet centralizációját.¹ A polgárság, amely mindaddig politikailag, önszervezésileg a nemesség árnyékába kényszerült, az 1830–40-es évekre egyre erőteljesebben kezdte éreztetni igényeit. Olyan eszmék érintették meg a magyar társadalmat, melyeknek fő jelszavai a jobbágyfelszabadítás, közteherviselés és népképviselhet voltak. Ezeknek a hatására a városi polgárság egységbe tömörült, és társadalmilag elzárkózott az arisztokráciától.²

Az arisztokrácia ekkoriban már megoszottá vált – nemcsak társadalmilag, de politikailag is –, egy része Bécsben élt vagy az év jelentős részét ott töltötte, értekezési-értekezési nyelvként pedig a németet használta. Tagjai többnyire hivatali funkciót viseltek, nagy hányaduk ugyanakkor Habsburg-párti és konzervatív volt. Másik része nemzeti érzelmeket táplált, és a haza szellemi-gazdasági fellendülését kívánta, a liberális eszmék is egyre inkább hódítottak köreikben. Közülük többen külföldi tanulmányutakon mélyítették el tudásukat. Az arisztokrácia e része külföldi útjairól visszatérve, számottevő új tapasztalat birtokában a szellemi-gazdasági élet fellendítését tűzte ki célul. Ennek az elhatározottságnak lettek az eredményei a kaszinók, olvasóegyletek, klubok és egyéb (esetenként gazdasági) egyesületek.

A reformkorban az erdélyi magyar kulturális életnek megnőtt a tömegbázisa, új erőként jelentkezett a fiatal értelmiségiek csoportja, amely jelentős változásokat célzott meg, sorsa jobbra fordulását a polgári-nemzeti átalakulástól várta.³ Így a 19. századi Erdély igen sokszínű társadalmi képet mutat, melyben az egyesületi élet kibontakozása új szintet hozott.

Az első kaszinók megalakulása

■ Az egyesületek a modern (19. századi) polgári társadalom szülöttei. Az egyesület szabad és önkéntes polgárok olyan társasági szerveződése, amely során közösen kialakítanak egy alkotmányos szabályrendszert, vezetőket választanak, közgyűléseket tartanak, és a társaság működését folyamatosan ellenőrzik. Az abszolutizmus teljes mértékben tiltotta a titkos társaságok és egyesületek létrehozását/működtetését. A központi hatalom magának vindikálta a döntés jogát arra vonatkozóan, hogy egy egyesület létrejöhet-e, illetve milyen célt szolgálhat. Az egyesületek jórészt 1815 után jelentek meg, mivel a bécsi vezetés úgy gondolta, hogy a szociális konfliktusok enyhítésére, a mezőgazdaság, az ipar, a tudományok és művészetek fejlesztése terén hasznosak lehetnek. Magyarországon 1848 előtt 500 egylet működött, míg Erdélyben 100 – itt az egyesületeknek a fejlődése amúgy is valamivel később bontakozott ki. A legtöbb modern társadalmi intézményt Budán és Pesten (1873 után Budapesten) hozták létre, összesen nyolcvanhat (ez kiugróan magas szám a többi város hasonló adataihoz viszonyítva).⁴

A kaszinóalapítási mozgalom Erdélyt is elérte, ahol a polgárság és a nemesség szintén több városban alapított magának kaszinót. Kolozsvár a maga négy kaszinójával (Kolozsvári Casino, Polgári Társalkodó, Kolozsvári Kör, Nemzeti Kaszinó) és sok más olvasó- és jótékony egyletével kiemelkedik a többi város közül.

Az egyesületi élet kezdetei Kolozsváron

■ A 19. század első felében Kolozsvárt a városfalakon belül zajló pezsgő társadalmi-kulturális élet emelte ki a többi város közül. Már az 1830-as években léteztek különféle zártkörű vagy magánjellegű olvasóegyletek, könyvkereskedések, könyvkölcsönzők,⁵ amelyek mind a szellemi élet utáni vágyakozást elégitették ki. Ekkoriban a városnak négy olvasóegylete volt, ezek közül csak egy az, amely igazán a hazai szépirodalmat részesítette előnyben: a Könyvtári Egyesület.

A Nőegylet által működtetett olvasóköri leginkább német és francia remekműveket tárolt. Az 1843-as évben alapított Reading Club az angol szépirodalom kedvelője volt.⁶

A legfontosabb egyesületek a városban a kaszinók voltak, ezekből kettő is alakult a reformkorban. A Kolozsvári Casino, amelyben az arisztokrácia gyülekezett, és a Polgári Társalkodó, amely a polgárság körében volt népszerű. Mindkét kaszinó megpróbált olyan társasági életet teremteni, ami akkor még új és ismeretlen volt a városi lakosság számára. Ennek köszönhetően nagyon hamar népszerűekké váltak. Az 1848-as forradalom után az egyesületek fejlődése majdnem két évtizedig megakad a neoabszolutizmus szigorúan figyelő tekintete miatt. A kiegyezés után azonban megvalósult az a politikai konszolidáció, mely kedvezett az egyesületi életnek is. A kolozsvári zsidóság is ekkor alapított magának egyeletet, hiszen az 1867. évi XVII. törvénycikk kimondta, hogy az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosultnak nyilvánítanak.⁷ 1877-ben a hivatalos statisztika szerint már több mint 11 ezer egyesület létezett Magyarországon.⁸

Polgári Társalkodó

■ A Polgári Társalkodót 1837-ben alapították. A városi polgárság úgy gondolta, hogy az „úri casino” mellett legyen egy polgári intézmény is, amely minden igénynek megfelelően kiszolgálja a tagokat. A *Vásárnapi Újság* 1837. szeptember 24-ei számában közli a hírt: „Kolozsvárott a közértelemesség fejlesztése tekintetéből »Polgári Társalkodó« cím alatt olvasóterem nyitattott igen csinos bútorozással, hol évenként 6 p. forintok letétele mellett a honi s nevezetesebb külföldi hírlapokat, folyóírásokat stb. olvashatni. E kívül ártatlan időtöltésekre is van szoba bútorozva. Szálljon siker a célszerű intézetre.” A Társalkodó kezdeményezője Tauffer József kereskedő volt. 1838-ban az első alakuló rendes közgyűlésen megválasztották: Méhes Sámuel⁹ elnöknek, továbbá választmányi tagoknak Geister Sándort, Herepei Gergelyt, Hincs Sámuel, Lukács Györgyöt, Klasch Jánost, Mátéfi Józsefet, Nagy Ferencet, Salamon Józsefet, Söcs Józsefet, Zachariás Kristófot, Judenhoffer Mihályt, Pataki Mihályt. Jegyző Schütz János.¹⁰ A Társalkodó alapszabálya szerint: „a kolozsvári polgári Társalkodó nemes társalkodást kedvelő s ártatlan időtöltést és művelődést kereső ért korú férfiak egyesülete.”¹¹

Többen is azt hitték, hogy ez az intézmény a város másik kaszinójának, a Ko-

lozsvári Casinónak a riválisa szándékozik lenni. Hogy a híresztelésnek véget vessenek, a Társalkodó közleményt adott ki, melyben leszögezte az egyesület céljait: „Sokan a polgáriban a régiebbnek (melyet mi megkülönböztetés végett úri casinónak nevezünk) vetélytársát tekintettek, ámbár hibásan, mert a polgári casino teljességgel nem akar a másiknak vetélytársa lenni, hanem mint ugyanazon egy czélra törekedő társával kezet fogva előre haladni.”¹² 1838-ban 155 részvényese volt a Társalkodónak, tízévi működés után 1848-ban már csak 53 tagja maradt. Ennek lehet az oka a forradalom kirobbanása is, hiszen sokan csatlakoztak a honvédséghez. A forradalom utáni időszak abszolutisztikus állami berendezkedése nem kedvezett a „kaszinózásnak”. Az 1867-es kiegyezést követően lett igazán felszabadult a kaszinói élet a Társalkodó falain belül.

A kaszinó belső működése

■ A Polgári Társalkodó évente kétszer tartott nagy közgyűlést, februárban és augusztusban. A gyűlések alkalmával titkos szavazással választottak három igazgatót, egy gazdát, pénztárnokot, jegyzőt és tizenkét választmányi tagot. A közgyűlés legfontosabb feladata volt az úgynevezett „kormány” megválasztása, de a gyűlések alkalmával többek közt felolvassák a jegyzőkönyvet és a pénzügyi jelentéseket is, továbbá beszámolókat kapnak az elnök, gazda és választmány félével, illetve évi tevékenységéről.

Az igazgatók minden hónap első vasárnapján gyűlést tartottak, és megbeszélték a havi teendőket. A három igazgató együtt kellett tudjon működni, ha valamiben nem értettek egyet, akkor a kérdést a választmány elé terjesztették. Joguk volt rendkívüli gyűléseket összehívni, cselédeket felvenni vagy szolgálatukból elbocsátani.

A jegyző legfontosabb feladata volt, hogy a közgyűléseken mindig jelen legyen, mivel a gyűlésen elhangzottakról jegyzőkönyvet kellett felvennie. Továbbá a titkári és a levéltári feladatokkal is a jegyző foglalkozott.¹³

A pénztárnok feladata talán a legfelelősegteljesebb volt, a mai könyvelők elődjének számított. Feladata volt, hogy mindig tisztában legyen a számadásokkal, adókkal. Minden félévben jelentéseket készített a Társalkodó pénzügyeiről, és azokat be is mutatta a közgyűlésnek.¹⁴

A gazda a Társalkodó napi rendes szükségéről gondoskodott, feladata kötelességtudással járt. A gazdának kellett beszereznie a társalkodó működéséhez szükséges legalapvetőbb dolgokat, mint például a fa, olaj, gyertya. A gazda számára előírt költségve-

tést a választmány határozta meg. A kártya- és billiárdjátékokból befolyt pénzeket is a gazdának kellett összeírnia.¹⁵

A kaszinó könyvtára

■ A részvényes tagok a Társalkodó könyvtárában fellelhető bármely könyvet az intézményen kívül is olvashatták. 1841-ben 870 kötetből álló adományt kapott a társalkodó egy év használatra.¹⁶ A nevét eltöltő személy adománya a későbbiekben véglegesen a Társalkodó tulajdonába került, ami jelentősen megemelte a hazai és német szépirodalmi remekművek számát: „Ezen köszönettel fogadott följajlás következtében a magyar s német irodalom legjelesebb termékeiből, továbbá számos francia és angol írók németre fordított műveiből álló szép gyűjtemény áll a tagok rendelkezésére.”¹⁷

A könyvtárról és annak szabályairól Csulak Dániel bizottsági elnök a rendes évi közgyűlés alkalmával a következőket mondotta: „a kolozsvári polgári társalkodó részéről, az olvasó közönség iránti kedves kötelességet vélek teljesíteni, midőn tudatom, hogy az érintett társalkodó a mintegy 5000 kötetre menő könyvtárából, mely a magyar szépirodalom csaknem minden művei, sőt a legújabb termékek tartalmazása mellett igen sok német, francia és olasz írók jeles műveivel, sőt szakművekkel is bír: páratlan, sőt hallatlan olcsón lehet olvasni valót kapni.”¹⁸ A Társalkodó ötezer kötetet számláló könyvtára minden bizonnyal az egyik legjelentősebb volt a városban – leszámítva az egyetemét és iskolákat – a Kolozsvári Casino könyvtára mellett.

Társasági élet és botrány Társalkodóban

■ Az év talán legfontosabb társasági eseményei voltak a farsangi és álarcos bálók. Minden évben az egyesületek táncvigalmakat rendeztek, amelyek lehetettek zártkörűek vagy nyíltak. Az eseményekről mindig beszámolót készített a helyi sajtó, amely néha elfogult volt egyes egyesületek által rendezett bálók iránt, hol negatív, hol pozitív értelemben. Az biztos, hogy minden egyesület igyekezett a legpompásabb és legfényűzőbb módon megtartani saját bálját. A februári hónap felbolygatta az egész várost, mindenki az év egyik legjelentősebbnek számító eseményére készült. Legalább ekkora igyekezettel próbálták elkerülni a rossz véleményeket is, csak sokszor a nagy igyekezetben nem úgy sikerült, ahogyan azt elképzelték.

Így történt ez néha a Polgári Társalkodó táncvigalmával is, ugyanis az 1843-as febru-

ári báljuk a lehető legrosszabbra sikeredett. „A teremben, ahol a bált tartották (Redoutte terem) elviselhetetlen nagy hőség volt, és sem rend, sem csin, sem kényelem nem volt. Az étteremben semmi sem sült meg rendesen, ilyen körülmények közt nem csoda, hogy a sajtóban rossz visszhangja volt a bálnak” – írja az *Erdélyi Híradó*.¹⁹ Az ilyen fajta rossz sajtóvisszhang elkerülése érdekében a Polgári Társalkodó mindent megtett, hogy báljai a lehető legjobban sikerüljenek. De a Társalkodó egyes tagjai a cikkekben leírtakat nem tudta elfogadni, és mivel a városban is híre kelt a dolognak, a Polgári Társalkodó becsületének megvédése érdekében „háborút” indított az *Erdélyi Híradó* újságírója, Beretvás Csongor ellen. Az *Erdélyi Híradó* a következőket írja a kialakult helyzetről: „mindenfélől hírlík miképp a Polgári Társalkodó nagy harcot készül az ő Beretvása (Beretvás Csongor cikke) ellen a Híradói cikkért kezdeni. Ez lesz ám a polgári háború! Időnk oly változó, mint éppen március. Ez a férfiak hónapja – mondják hölgyeink.”²⁰ Azt tudni kell, hogy az *Erdélyi Híradó* volt a Polgári Társalkodó egyik legfontosabb támogatója a kezdetekben, minden fontos közleményét az egyesületnek leköszölte az újság, és így minden részvényes tag értesült a közgyűlések, a farsangi bálók időpontjáról, a közgyűléseken elhangzottakról stb.

A Társalkodó közleményére, melyben Beretvás Csongort támadták, az *Erdélyi Híradó* 1843. április 4-ei számában a következőképpen reagált: „A Polgári Társalkodó ügyében. Bizonyos gyanítgatások következtében jónak láttuk nyilvánítani, miképp a Beretvás Csongorhoz intézett néhány szóra felelni nem fogunk; kisebb dolgunk is nagyobb lévén mintsem a különben tisztelt egyelet daczó hóseivel szövitába ebegegyünk. Azonban igen okos lett volna az illedelemről nem úgy adni leczkét, mint némely szolgabíró a káromkodásról. A harist hangjáról ismerteti meg, és oly óhajtható vala, hogy senki se jegyezte volna meg, miképp azon modor, azon hangok a polgári társalkodó urbanitásának valódi hangjai valának, mely önmagát megczáfola.”²¹ Mint látható, a viszony teljesen elmérgesedett, és a két fél eddigi közös munkájának végleges megszakításához vezetett. Az újság még egy utolsó cikket közöl a Társalkodóról, amelyből megtudhatjuk, milyen is volt valójában az egyesület falain belüli társasági élet. Az újság a következőket közli 1843. március 17-ei számában: „Hol azonban a hasznak tekintélye, a billiárdnak legtöbb szava, a játékasztaloknak legingerlőbb varázsereje van, ott sok a baj...” – ez a kijelentés sokat elárul a Polgári Társalkodó kaszinói életéről.

Belső konfliktusok

■ A Polgári Társalkodó fennállásának harmadik évtizedére, az 1860-as évekre belső háborúskodás volt a jellemző. Az egyesület már nem tudott olyan hatékonyan működni, mint az előző évtizedekben, és a részvényes tagok közül néhányan rájöttek arra, hogy változtatások szükségesek az egyesületen belül. Az 1867-es évre nézve minden jel arra utalt, hogy ez a változások éve lesz a Társalkodó életében. A *Magyar Polgár* figyelemmel kísérte a Társalkodó egyesületi életét, és a következőket írta az 1867-es márciusi közgyűlésről: „Szász Gergőt a Polgári Társalkodó folyó hó. 17-én tartott nagygyűlésében szavazattöbbség útján elnöknek választotta. Ma meg vagyunk győződve, hogy erélyes, buzgó s az előrehaladt kor igényeire is figyelmező elnököt nyert benne társalkodónk. Ugyan e gyűlésen Szász Domonkos terjedelmes s minden oldalról indokolt beszédében fejtegette, mennyire szüksége lenne a társalkodónak, mint erkölcsi testületnek, alapszabályait változtatni s azokat az idők emelkedett szellemű színvonalára állítva, kiküszöbölni belőlük mindazt, ami a régi kast-rendszerre emlékeztethetne. Ez indítványt a nagygyűlés elvileg elfogadta s Szász Domonkos elnöklelte alatt bizottmányt nevezett ki, mely az alapszabályokat újból dolgozza.”²²

Az új elnök,²³ aki legfontosabb feladatátul tűzte ki, hogy a régi elavult alapszabályokat nézze át, és dolgozzon ki egy új, korszerű módosítási tervet. Erre a feladatra bizottságot állítottak fel, amelynek vezetője maga Szász Gergő volt. Azonban nem mindenki értett egyet ezzel az új irányvonallal, illetve a közgyűlés határozatával. A Társalkodón belül a részvényesek közt kialakult egy konzervatív csoport, amely körömszakadtáig ellenezte az újításokat.

A konfliktus egyre mélyebben érintette az egyesület mindenapjait. Szász Gergő elnök és a bizottság hozzálátott az alapszabályok módosításához, de mire elkészültek a feladatukkal, az egyesület helyzete teljesen kilátástalanná vált. Az 1867 októberében tartott rendkívüli gyűlésen a Társalkodó liberálisabb tagjai megszavazták, hogy az egyesület régi nevét is meg kell változtatni, és a sokkal jobban hangzó Polgári Körre keresztelték át.²⁴ Ekkor az egyesület két pártra szakadt, azokra, akik a változtatások útját választották, és azokra, akik nem voltak hajlandók semmilyen korszerű újításra. Ennek következtében a két tábor a továbbiakban nem fért meg egymással, és az egyiknek ki kellett válnia.

A szakítást a Polgári Társalkodóval (ugyanis a neve is maradt a régi a konzervatívok győzelme után) a változásokat akaró liberális tábor választotta. Az innen kivált tagok alakítják meg Kolozsvár harmadik nagy kaszinói egyesületét, a Kolozsvári Kört. A Társalkodó részvényesei a felére apadtak, így felmerült az egyik közgyűlésen az is, hogy egyesüljenek az Iparosegylettel. Levelet intéztek a vezetőséghez, melyben felkérték az illető egyesületet, hogy csatlakozzanak a Társalkodóhoz. Az akkori Iparosegylet elnöke id. Bengini Sámuel volt, aki javasolta, hogy állítsanak fel egy bizottságot, amelyik megkezdi a két egyesület közötti tárgyalásokat az egyesülést illetően. Mindkét társaság elvileg egyetértett a tömörüléssel, ennek ellenére azt a Polgári Társalkodó 1868. november 8-ai közgyűlése nem fogadta el.²⁵ 1873-ban sor kerül a Társalkodó áthelyezésére, így ezentúl a Főter 12. szám alatt lévő Fröhlich-féle ház emeletén működött az egyesület új terme. A kaszinó vezetői pozícióit ekkor Ákontz János elnök és Bogdán István alelnök foglalta el. A Társalkodónak 102 részvényese volt, ami azt mutatja, hogy a válság egészen elmélyült, az iparos és értelmiségi részvényesek vagy az Iparos Egylethez, vagy pedig a Kolozsvári Körhöz csatlakoztak.

A kereskedők által alapított Társalkodó tovább működött, de már nem volt a régi, a részvényes tagok kilépése pénzügyi gondokat okozott, az intézmény falain belül egyre nagyobb teret hódítottak a kártya- és a billiárdpartik, és a hazardírozás sem volt ritka.

Névváltoztatásra is sor került, és a továbbiakban már nem Polgári Társalkodó, hanem Kolozsvári Kereskedői Társalgó Kör néven működtek. Az új név is arra utal, hogy a kereskedőreteg volt az, amelyik többségbe került az intézmény részvényesei között. Az egyesület 1896-ig, a nagy egyesülésig működött, amikor egyesült a Kolozsvári Körrrel, s megszületett a kolozsvári Nemzeti Kaszinó.²⁶

Kolozsvári Kör

■ A konzervatív Polgári Társalkodóból kivált tagok egy új demokratikus egyesületet akartak létrehozni. A városi polgárság nagy része csatlakozott e mozgalomhoz, és még 1868-ban elkezdték az új egyesület alapszabályainak kidolgozását. Ennek alapjául szolgált a volt elnök, Szász Gergő által elkészített alapszabály-tervezet. Az új egyesület a Kolozsvári Kör nevet kapta, és a városban a polgárság körében nagyon hamar népszerűvé vált. „A Kolozsvári Kör alapszabályainak tervezete sajtó alatt van, s a napokban lesz szétküldve. Végre és valahára lesz tehát

olyan érintkezési helye is az értelmiségnek, hol szabadelvűbb irányba lehet törekedni a közjóra, s nem az a jelszó, hogy: »maradjunk a réginel«, hanem »haladjunk alkotmányos úton a korszellemmel!«²⁷ – írja a *Magyar Polgár*, amelyik nagy támogatója lesz később a Kolozsvári Körnek. Elkezdődik a tagtoborzás, júliusi hónapban már háromszáz új tag jelezte belépési szándékát, ami azt jelenti, hogy az egyesület iránt igen nagy volt az érdeklődés. Az első alakuló nagygyűlést július 14-re tervezték, amikor is a főbb pontok kerültek volna megtárgyalásra: 1. az elnöki előterjesztés, 2. az egyesület alapszabályainak tüzetes megvizsgálása és megítélése, 3. a költségvetési bizottság javaslata, jelentés az egyesület helyiségéről, ezek tárgyalása s az egyesület végleges megalakulása érdekében szükséges teendők elintézése. A *Magyar Polgár* így számol be az első közgyűlésről: „a kolozsvári kör alapszabályainak egy részét a közgyűlés már megvizsgálta s módosításokkal helyben hagyta. Sajnáljuk, hogy a közgyűlés a becsületbíróságokról szóló javaslatot elvetette, vizsgálatodunk azonban azáltal, hogy majd a szakgyűlések kompetens tért és alkalmat fognak nyújtani e korszerű eszme tisztázására.”²⁸

A Kolozsvári Kör első alapszabálya lezögezte: „A Kör célja a társadalom művelt osztályainak érintkezési helyül szolgálva, azoknak egymáshoz közeledését, tömörülését eszközölni.”²⁹ A helyi újságban a következőket írják a Kolozsvári Körről: „A Kolozsvári Kör helységei vasárnap nyitattak meg nagyszámú tagok jelenlétében Hajos János által. A kör ügyszeretettől áthatott elnöke megnyitó beszédében méltó önértéssel hasonlíthatta össze az új egyesület megalakulását, melynek eszméje a folyó évi tavaszi hónapjaiban mint termő mag elvetve az ősz beálltával meghozza gyümölcsseit, a természet hasonnemű jelenségeivel. Valóban, ki meg szemléli a Kör ízlés- és kényelemmel berendezett termeit s a tagoknak rendelkezésére álló szórakozási és művelődési eszközöket, az tisztelettel fogja beismerni, hogy a derék kezdeményezők nem riadván vissza az útkukban állott akadályoktól minden lehető megtették a maguk elé tűzött cél elérésére, amely cél megvalósításában, bizton reméljük, városunk polgárainak az egyesület irányában folyvást növekedő részvéte hű támogatójuk leend.”³⁰ Az egyesület gyorsan gyarapodott, mivel fennállásának hetedik hónapjában már 351 rendes részvényes taggal rendelkezett.³¹ Ezeknek a részvényeseknek a zömét az értelmiség és középosztály adta.³² Az értelmiségeik leginkább az egyetemi tanárok sorából kerültek ki, akik később az intézmény vezetői tisztségeit töltötték be.

A Kör szakosztályai és közgyűlései

■ A Kolozsvári Kör öt szakosztályt hozott létre, melyek 1868 decemberében tartották az alakuló gyűlésüket. Az öt szakosztály a következő volt: 1. Jogi szakosztály, 2. Nevelési szakosztály, 3. Történeti szakosztály, 4. Természeti szakosztály, 5. Államtudomány szakosztály.

A szakosztályoknak az elnöke dr. Endes Gábor jogtanár volt, a jegyzője pedig Bokros Elek. Minden hónap első vasárnapján gyűlést tartottak, melyek során megbeszélték az elmúlt hónapban folytatott tevékenységüket, és határoztak a következő hónapi feladatokról.

A Kolozsvári Körnek e szakosztályok felállításával az volt a terve, hogy végre tényleg legyen Kolozsvárnak egy olyan társadalmi intézménye, ahol foglalkoznak a város valós problémáival. Figyelembe véve, hogy a Kör részvényeseinek egy részét egyetemi tanárok alkották, ez nem meglepő. Ebből a szempontból a Kör kiemelkedő szerepet vállalt, hiszen a városi lakosságnak egy olyan kulturális-szellemi intézményt nyújtott, amit eddig csak az Erdélyi Múzeum-Egyesület kínált.³³ Fontos tudni, hogy a Kolozsvári Kör el akarta kerülni azt, hogy olyan szintre süllyedjen, mint a Polgári Társalkodó, és ennek érdekében mindent meg is tett, habár a későbbiekben itt is felmerültek problémák.

A Kör a régi kolozsvári kaszinói hagyományt folytatva minden évben rendezett két rendes közgyűlést, az elsőt az év elején általában a farsangi bálokat megelőzve vagy utána, a másodikat pedig az év közepén. Ezek a gyűléseken a legfontosabb tárgyak a következők voltak: 1. a választmány által megvizsgált számadások felülvizsgálása és végelintézése; 2. tisztségviselők és választmányi tagok választása; 3. a költségvetés megállapítása; 4. a tagsági díjak megállapítása; 5. a javaslatok és panaszok feletti döntés, amennyiben ezek választmányilag elintézését nem nyertek; 6. indítványok tárgyalása; 7. a szabályoknak a körülmények szerint való változtatása.³⁴

A rendes közgyűlések között tarthattak a választmányi tagok rendkívüli gyűléseit is. Ezeket csak akkor hívták össze, amikor valami égető fontosságú határozatról kellett hamar dönteni. Azonban ha a választmányi tagok mégsem tudtak meg egyezni a határozatról, akkor össze kellett hívní a részvényeseket. Ilyenkor a leegyszerűbb módja a döntéshozatalnak a szavazás volt. Így a részvényesek elé terjesztették a választmányi gyűlésről függőben maradt kérdéseket, és azok szavazás útján döntöttek.

A Kolozsvári Kör választmánya

■ A választmány különbözött a Polgári Társalkodó képviseleti testületétől, mivel itt nem voltak igazgatók, csak egy elnököt és egy alelnököt választottak, akiknek legfontosabb feladata az egyesületet képviselni és az alapszabályok és ügyrend megtartása felett őrködni. Az alelnök helyettesítette mindenben az elnököt, ha az valamilyen akadályoztatás miatt nem tudta feladatát elvégezni. Ami a gazda feladata volt a Társalkodóban, az volt itt a háznagy feladata. Lényegében csak névben különbözik a két tisztség, annyi különbséggel, hogy itt a háznagnak nem kellett engedélyt kérnie az igazgatóktól, ő felelt mindenért, ami a Kolozsvári Kör működéséhez szükséges volt. A *Magyar Polgárban* a következő jelent meg 1869-ben a háznagyról: „Ezután az igazgató választmány javaslatára elhatározottat a pénztárnok és a háznagyságnak egy személyben egyesítése, kimondatván egyszersmind, hogy az ekképpen egyesített társulati tisztség kezelője faradozásaiért az összes bruttó bevételek öt százalékából álló díjazásban fog részesülni.”³⁵

Az egyesület bővítette a választmányt, egy ügyvédet is alkalmazott, aki az egyesületet képviselte peres ügyekben.³⁶ Hamar akadt is egy peres ügye a Kolozsvári Körnek, hiszen alig alakult meg, máris rágalmak jelentek meg róla. „A Kolozsvári Körről egy szándékos ferdítésektől s a kor nemzetiségi szűkkeblűségéről szóló alaptalan vadaktól hemzseggő közlemény jelent meg a Federatiunea egyik közelebbi számában. Biztosak levén abban, hogy a Kolozsvári Kör közelebből hivatalos választ ad e ferdítő közleményre, alaposság jellemzésére csak annyit, hogy az illető cikkíró a Körnek még nevével sincs tisztában, s »magyar demokrata körnek« keresztelte el. E nem létező névhez meg azon újdonságot kapcsolja, hogy a Kör jobboldali tagjai e cím miatt különválva Deák-kör alkotásán fáradsanak. Nota bene a Körnek már az alapszabályai is kizárnak hatásköréből minden politikát, miért is az éppoly kevéssé bal- mint jobboldali színű, jobb- és baloldali tagjainak politikája legkevésbé sem hatván a keblében hasonló egyetértésre zavarólag.”³⁷ Vigyáznia kellett a Kolozsvári Körnek, mert kötötték az alapszabályok, melynek megsértése komoly következményekkel járt volna. A belügyminisztérium 1875. május 2-án 1508. szám alatt kiadott rendelete IX. pontja értelmében: „a Kolozsvári Kör, ha ezen szabályokban megjelölt célt és eljárást meg nem tartaná, vagy hatáskörén túl lépne, a magyar királyi kormány által – amennyiben az egylet további működésének folytatása által az államnak

vagy az egyletnek vagyoni érdeke veszélyeztetnék – haladéktalanul felfüggeszteni és a felfüggesztés után elrendelendő szabályos vizsgálat eredményéhez képest véglegesen feloszlalni is vagy esetleg ezen alapszabályok legpontosabb megtartására különbeni felosztás terhe alatt köteleztetni fog.”³⁸ A választmányi tagok minden hónapban egyszer rendes ülést tartottak, melyen minden tag szavazati és felszólalási joggal vett részt. Ezenkívül az elnök bármikor összehívhatott gyűlést, ha a helyzet megkívánta. Ezeket a rendkívüli gyűléseken, ha határozatról akartak dönteni, legalább tízenhárom választmányi tag jelen kellett hogy legyen, és a többség szava döntött.³⁹

Az 1890-es években a Kolozsvári Kör válságos időszakon ment keresztül, mely komoly anyagi gondokat okozott az intézménynek, így már nem volt képes olyan kényelmes feltételeket teremteni a részvényesei számára, akiknek száma az évek telével egyre jobban apadtak. Ezt a csökkenést kiválthatta a rossz pénzügyi helyzet, és talán az is, hogy a részvényeseket a Polgári Társalkodó játéktérmei jobban csábították, mint a közhasznú dolgok iránti érdeklődés.

A fenti körülményeket tekintve az az elhatározás született a vezetőségben belül, hogy a Kolozsvári Kört újjá kell szervezni. Az újjászervezés vagy inkább az átalakulás 1896-ban történt meg, amikor is dr. Czikmántori Ottó ügyvéd javaslatára aláírási kérdőívet köröztettek a Nemzeti Kaszinó megalakítása érdekében. A Kolozsvári Kör összes részvényes tagja aláírta, így megalakulhatót a kolozsvári Nemzeti Kaszinó.⁴⁰

Következtetés

■ Láthattuk, hogy a kaszinók nagy hatással voltak a város társadalmi és kulturális életére, és jelentősen hozzájárultak a társasági élet kibontakozásához. Tevékenységüknek köszönhetően maradandót alkottak a város számára. Hosszú fennállásuk ideje alatt mind a közhasznának, mind a szellemi-kulturális életnek kovászai voltak.

A Polgári Társalkodó nagy megvalósítása, hogy jelentős könyvtárat tudott felállítani, és közösségbe tudta fogni a városi polgárságot. Mivel a kaszinón belül nagyrészt a kereskedők voltak többségben, ez az évek folyamán kihatott a társasági életükre is. Bár a kaszinó egyik fő célja a közművelődés terjesztése, ez az évek során, a szerencsejátékok terjedésével párhuzamosan másodlagos szerepbe szorult. Hosszú fennállása alatt a Polgári Társalkodót a hasznos dolgok mellett botrányok is megviselték, melyek kihatottak mind a részvényesekre, mind a városiakra.

A szellemi élet fellendítésében a Kolozsvári Körnek volt nagy szerepe; szakosztályainak létrehozásával, a város számára sok hasznos dolgot sikerült megvalósítani, amelyek nélkül a mai Kolozsvár is más lenne. Részvényesei nagy részét az értelmiségiek alkották. A kaszinók korában nemcsak a gazdasági és kulturális élet virágzott, hanem komoly jótékonykodásuk révén szociális intézményeket támogattak, mely által sikerült javítani a hátrányos helyzetűek életkörülményein.

Ennek ellenére Széchenyi nagy álma nem valósult meg, hiszen ezen intézmények keretében az egyes társadalmi csoportok nem együttesen akarták fejleszteni a hazai

kultúrát, gazdaságot, hanem külön-külön. További elkülönülést jelentettek a foglalkozások szerint megalakult egyesületek, de ezeknek az intézményeknek a szegregációja megérthető hiszen mégsem a társadalmi szeparatizmus jellemezte őket.

Végezetül elmondható, hogy a kaszinók hasznos társadalmi intézmények voltak, amelyek megteremtettek egy olyan helyet a városi polgárok számára, ahol kellemeesen eltölthették szabadidejüket művelődéssel, társalgással vagy egyéb szórakozással. Ez mind jótékonyan hatott a társadalomra, és hathatósan elősegítette a kultúra terjedését hazánkban.

■ JEGYZETEK

1. *Erdély története*. Szerkesztette Szász Zoltán. III. Bp., 1986. 1280.
2. Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, Bp., 2003. 26.
3. *Erdély története*. 1281.
4. Pajkossy Gábor: *Egyesületek Magyarországon és Erdélyben 1848 előtt*. Korunk 4. évf. (1993) 4. sz. 103–104.
5. Merza Gyula: *Száz év története*. Kvár, 1940. 5.
6. Erdélyi Híradó XVI. évf. 1843. márc. 7.
7. Dóka Klára – Érszegi Géza – Mezey Barna – Soós László – Tóth Béla: *Magyarország századai. Válogatás ezer év dokumentumaiból*. Győr, 2003. 337.
8. Pajkossy Gábor: i. m. 108.
9. Író, szerkesztő, nyomda- és laptulajdonos.
10. Merza Gyula: i. m. 8.
11. *A kolozsvári Polgári Társalkodó alapszabályai*. Kvár, 1840. 21.
12. Erdélyi Híradó XVI. évf. 1843. feb. 24.
13. Merza Gyula: i. m. 10.
14. *A kolozsvári Polgári Társalkodó alapszabályai*. 38.
15. *A kolozsvári Polgári Társalkodó alapszabályai*. 41.
16. Merza Gyula: i. m. 8.
17. Erdélyi Híradó XIV. évf. 1841. ápr. 27.
18. Magyar Polgár IV. évf. 1870. feb. 20.
19. Erdélyi Híradó XVI. évf. 1843. márc. 17.
20. Erdélyi Híradó XVI. évf. 1843. márc. 24.
21. Erdélyi Híradó XVI. évf. 1843. márc. 4.
22. Magyar Polgár II. évf. 1868. márc. 17.
23. Szász Gergő református esperes és költő.
24. Magyar Polgár I. évf. 1867. okt. 9.
25. Merza Gyula: i. m. 13.
26. Merza Gyula: i. m. 15.
27. Magyar Polgár II. évf. 1868. jún. 17.
28. Magyar Polgár II. évf. 1868. júl. 17.
29. *A Kolozsvári Kör alapszabályai*. Kvár, 1868. 1.
30. Magyar Polgár II. évf. 1868. okt. 21.
31. Magyar Polgár III. évf. 1869. jan. 27.
32. 1871-ben a tisztújítási közgyűlést követően tiszteletbeli elnök Hajós János, elnök Simon Elek (a későbbi polgármester), alelnök dr. Csiky Viktor, háznagy és pénztáros Móricz István, titkár Dobál Antal, ügyvéd Szacsvai Dénes. Új választmányi tagok: Dorgó Albert, dr. Weisz József, Finály Henrik, Kőszegh Gyula, Csákány László, dr. Kolozsvári Sándor, Ferencz József, dr. Fischer Lajos; póttag Ferenczi Miklós. Lásd Merza Gyula: i. m. 21.
33. Merza Gyula: i. m. 18.
34. *A Kolozsvári Kör alapszabályai*. 11.
35. Magyar Polgár III. évf. 1869. ápr. 28.
36. *A Kolozsvári Kör alapszabályai*. 14.
37. Magyar Polgár III. évf. 1869. feb. 7.
38. *A Kolozsvári Kör alapszabályai*. 16.
39. *A Kolozsvári Kör alapszabályai*. 14–15.
40. Merza Gyula: i. m. 24.

VASILE PUȘCAȘ

DEMOKRATIZÁLÓDÁS A KÖZÉP-EURÓPAI TÉRSÉGBEN

■ 2001-ben megjelent könyvemben Közép-Európa létét próbáltam bizonyítani.¹ Jelen tanulmánynak az a célja, hogy rávilágítson az európai kontinens keleti részében végbemenő egyes demokratizálódási folyamatokra a kommunista rendszerek bukását követő, illetve az európai unió csatlakozást megelőző és közvetlenül az utáni időszakban.

A demokrácia nyugat-európai „meghatározása(i)”

■ Charles Krupnick *háromlépcsős* folyamatként értelmezi a demokratizálódást: az autoritárius rendszer liberalizálódása; a többpárti választások felé történő átmenet; a demokratikus intézmények és demokratikus kultúra megerősödése révén bekövetkező konszolidáció.² Az unió csatlakozás kilátásai miatt az utóbbi két évtizedben az európai kontinens keleti felének országai kötelező célnak tekintették a demokrácia életbe ültetését mind bel-, mind külpolitikai szempontból. Mégis mit jelent a demokrácia a nyugat-európai standardok szerint?

Michael Meyer-Resende és Dick Toornstra 2009 szeptemberében adtak közre egy tanulmányt a Parlamenti Demokráciát Előmozdító Hivatal megrendelésére, melyben azzal érveltek, hogy az Európai Uniónak nincs szüksége saját demokráciaértelmezésre, ehelyett „az országok legnagyobb csoportosulása, az Egyesült Nemzetek Közgyűlése által elfogadott, átfogó demokráciaértelmezésre kellene támaszkodnia”.

Mivel elsősorban gazdasági céllal szövegezték, a Római Szerződések nem tartalmaznak a demokráciára vonatkozó előírást. Az Európai Unió először az Egységes Európai Okmányban szögezte le elköteleződését – az alapvető jogok alapján – a demokrácia előmozdítása iránt.³ Azokat a politikai kritériumokat, amelyeket az Unióba belépő államoknak teljesíteniük kell, inkább úgy kell tekintenünk, mint az Unió

saját elképzelésének kivételét arról, hogy a demokrácia mit jelent vagy mit kellene jelentenie: „a demokráciát garantáló intézmények stabilitása, jogállamiság, az emberi jogok és a kisebbségek jogainak betartása.”⁴ A demokratikus értékekre hivatkozik továbbá az Európai Unió Alapvető Jogok Chartája, melynek preambulumban olvasható: „az Unió az emberi méltóság, szabadság, egyenlőség és szolidaritás oszthatatlan és egyetemes értékei mentén jön létre; a demokrácia elvein és a jogállamiságon alapul.”

A cseh és svéd elnökség alatt, 2009-ben vitát kezdeményeztek „a demokrácia értelmezésének európai konszenzusáról”, melynek során felmerült a kérdés, hogy „az Uniónak kell-e saját demokrácia-fogalmat értelmeznie”. Mindemellett az Egyesült Nemzetek Közgyűlése 2005-ben elfogadott egy határozatot, amely a „demokrácia alapvető elemeit” volt hivatott meghatározni. Ezek között vannak például az emberi jogok és alapvető szabadságjogok, a társulás, a békés gyülekezés, valamint a szólásszabadság joga, a közügyek vezetésében való részvételi jog, közvetlenül vagy szabadon választott képviselőkön keresztül, a szavazati jog és a jelölés joga; a politikai pártok és szervezetek pluralista rendszere; a jogállamiság tiszteletben tartása; a hatalmi ágak szétválasztása és az igazságszolgáltatás függetlensége; a közigazgatás átláthatósága és felelősségre vonhatósága; szabad, független és plurális sajtó.⁵

A fenti meghatározások többé-kevésbé ugyanazokra az alapelvekre vezethetők vissza: jogállamiság, többpárti rendszer, felelősségre vonhatóság, az emberi jogok tiszteletben tartása, a hatalmi ágak szétválasztása, az igazságszolgáltatás függetlensége, szabad sajtó.

Demokratikus átmenetek Közép-Európában

■ A közép- és kelet-európai kommunista rendszerek bukása után lehetőség nyílt arra, hogy a hajdani vasfüggöny mögé is kiter-

jesszék a szabadságot és a demokráciát. Az európai uniós tagság kilátásba helyezése jelentős tényezőnek minősült az új európai demokráciákban, ahol a politikai szereplők ehhez igazították országaik bel- és külpolitikai irányvonalát. Habár az EU a 1990-es évek eleje óta elsősorban arra fektette a hangsúlyt, hogy támogassa a piacgazdaságra való átmenetet, és erősítse a kormányzási képességet, a demokratikus intézmények és eljárások léte *sine qua non* feltételként fogalmazódott meg a formális kapcsolatok és kölcsönös kötelezettségek kialakítása, valamint a forrásokhoz való hozzáférés során. Az úgynevezett koppenhágai kritériumok megszüvegezték a csatlakozási feltételeket, és kikötötték: „a tagságra jelölt országoktól elvárják, hogy valósítsák meg a demokráciát biztosító intézmények stabilitását, ültessék életbe a jogállamiságot, biztosítsák az emberi jogok tiszteletben tartását és a kisebbségek védelmét, hozzanak létre működő piacgazdaságot, valamint legyenek képesek megbirkózni az unió belüli verseny nyomásával és a piaci erőkkal.” Ennek ellenére, hogy majdnem mindenki egyetért a bővítési folyamat rövid távú előnyeivel, valamint az EU szerepével a politikai és gazdasági reformok megszilárdulásában, még nem teljesen egyértelmű, hogy a csatlakozásnak milyen hosszú távú hatásai lesznek a posztkommunista európai országok demokráciájának minőségére. Az új tagoknak számos európai törvényt és rendszabályt kellett beépíteniük jogrendjükbe, miközben kevesebb segítséget kaptak, illetve szigorúbb csatlakozási feltételeket határoztak meg számukra (Christina J. Schneider diszkriminatív jellegű tagfelvételi procedúrákról és unió belüli átrendezési konfliktusról beszél.⁶). Az új tagállamoknak olyan sajátos kihívásokkal kell szembenéznük, melyeknek hosszú távon problematikus következményei lehetnek, figyelembe véve az EU vezetőségének azon törekvését, hogy differenciált tagság bevezetésével oldja meg az európai sokszínűség kérdését. Ezek a kihívások magukban foglalják az *acquis* alkalmazását, a mélyreható gazdasági reformokat, a magas munkanélküliség csökkentését, a felduzzasztott kormányzati struktúrák, valamint a kereskedelmi és költségvetési-deficit kezelését.⁷

Az autoritárius és a demokratikus politikai rendszer közötti váltást általában átmeneti időszaknak nevezik. Rustow három szakaszt különbözteti meg.⁸ Az átmeneti időszakok sajátos vonása, hogy meglehetősen rövid idő alatt követelik meg egyes létfontosságú problémák megoldását. A kihívásokra az eliteknek kellett választ keresniük. Közép-és Kelet-Európában, ahol az értel-

miségi disszidensek és a politikusok közötti viszony hosszú múltra tekint vissza, a politikai elit és a tömegek közötti szakadék újabb kiábránduláshoz vezetett, és tovább növelte a vezető réteg és az állampolgárok közötti távolságot. Karl és Schmitter úgy vélik, hogy „az autokratikus rendszerből való átmenet módja lényegében meghatározza, hogy kialakul-e ténylegesen a demokrácia”.⁹

A demokratizálódás folyamatának értelmezése során a civil társadalom kialakulását sokan jelentős elemnek tekintik. Ez alkotja az autonómiának azt a terét, amelyből kiindulva a társadalmi érdekszövődmények képviselő politikai erők megkérdőjelezzik az államhatalmat. A civil társadalom egyik szükséges feltétele a képviselői alapoló kormányzás működésének és a demokráciának.¹⁰

A koppenhágai kritériumok elemzése

■ Mivel az Európai Unió a kezdeti, elsődlegesen gazdasági érdekközösségből olyan szervezetté fejlődött, amely ötvözi a gazdasági és politikai célkitűzéseket, külpolitikája egyre erőteljesebben irányult a demokrácia, a kormányzás és az emberi jogok értékei felé. Bővülésének logikája jóval túlmutatott a közös piac létrehozásán és fenntartásán, ezért kidolgozta tagfelvételi kritériumait, melyek elsősorban a *koppenhágai kritériumokban* nyertek egységes formát. Az EU bővítésének említett belső logikája befolyásolta a külkapcsolatokat is. Az unió vezetői 1993-as koppenhágai csúcstalálkozója nyilvánította, hogy „az EU-csatlakozást kérelmező országoknak alapvető kritériumként a demokráciát garantáló intézmények stabilitását, a jogállamiságot, az emberi jogok és a kisebbségek jogainak tiszteletben tartását kell biztosítaniuk”. A koppenhágai nyilatkozatot követően az Európai Bizottság kijelentette: a harmadik országokkal megkötendő megállapodások lényeges eleme, hogy ezek kötelezzék el magukat a demokratikus elvek és az emberi jogok tiszteletben tartása, előmozdítása és védelmezése mellett. Másfelől az is nyilvánvalóvá vált, hogy az emberi jogok betartásában tett lépéseket, a megfelelő kormányzást és a demokratizálást alapvetőnek tekintik a szegénység csökkentésére irányuló stratégiák és a fenntartható fejlődés szempontjából.¹¹

A koppenhágai kritériumok tekintetében meg kell jegyezni, hogy az Európa Tanács a közép- és kelet-európai országoknak szentelte a dániai tanácskozást. A politikai kritériumokról megemlíthető, hogy értékelésében az Európai Bizottság a demokrácia

és a jogállamiság kérdéseit vizsgálja. A demokráciának lehetővé kell tennie az állampolgárok számára, hogy szabad és korrekt többpárti választások révén ténylegesen részt vegyenek a törvényhozási folyamatban. A Bizottság alaposan tanulmányozta a demokrácia és a jogállamiság azon területeit, amelyek a koppenhágai kritériumok alá tartoznak. Az együttesen alkalmazott elvek elsősorban a pályázó országokban szervezett választásokra fókuszáltak. A demokrácia és a jogállamiság értékeire épülő országok szerves részének tekinthető ugyanakkor a működőképes végrehajtó hatalom. Egy ország nem működhet szilárd bírói hatalom nélkül sem. Számos dokumentumban szerepel az a követelmény, hogy a bírói hatalom legyen független, hatékony és elérhető az állampolgárok számára, ugyanakkor megfelelő személyzeti struktúrával és szakképzett alkalmazottakkal kell rendelkeznie. Az Európai Unió nagy hangsúlyt fektet a hatékony korrupcióellenes harcra. A Bizottság szintén együttes módon elemzi a koppenhágai kritériumok másik két politikai elemét, az emberi jogokat és a kisebbségek védelmét.

„Európaiasodás” mint demokratizálódás Közép- és Kelet-Európában

■ Bár egyetért azzal az állítással, hogy „a közép-európai kormányzatok által képviselt politikai folyamatok hiányosságai alternatív modellek keresését sugallják”, Susan Rose-Ackerman azt is megjegyzi, hogy „az Európai Unió, amely a legkézenfekvőbb modell lenne, nem rendelkezik nyilvánosan számon kérhető eljárásokkal az uniós jogszabályok alapján folytatott politikákhoz”.¹²

Ami Közép-Európát illeti, Grigore Pop-Eleches hangsúlyozza, hogy a térség politikai vezetőinek „csekély tapasztalatuk van a demokratikus intézmények kialakításában és működtetésében, és ezért alapvetően a nyugati intézményes modellekre és politikai szokásokra kell támaszkodniuk”. Az úgynevezett „nyugati demokratikus modell” vagy „európaiasodás” mint a „nyugati feltételrendszer” szinonimája nyilvánvalóan pozitív hatást gyakorolt egyes autoritárius tendenciák mérséklésére, szerepet játszott a kisebbségi jogok bővítésében és a szervezett bűnözés ellenes harc hatékonnyá tételében.¹³ Pop-Eleches azzal érvel, hogy „az EU-s csatlakozási folyamat jelentős lendületet adott a demokratikus kormányzási modell tökéletesítéséhez”.

Egyes elemzők úgy vélik, hogy Közép- és Kelet-Európa országaiban a demokratizálódási folyamat lassabban haladt, mint azt 1989-ben elképzelték. Lena Kolarska-Bobinska e tekintetben Lengyelország példájára hivatkozik. Mégis, a szerző egyetért azzal, hogy az uniós csatlakozás „ösztönzést jelentett az intézményes rend megerősítéséhez Közép- és Kelet-Európában”.¹⁴

A kisebbségi jogok tekintetében érdekes lehet az a tanulmány, amely a feltételrendszer, valamint a közép- és kelet-európai demokratizálódási folyamat közötti kapcsolatot vizsgálja. Lynn M. Tesser úgy vélekedik, hogy az európai standardok alkalmazását megkövetelő nyomás kihatott az 1989 utáni közép- és kelet-európai kisebbségpolitikára.

Demokrácia Közép-Európában: milyen jellegű folyamatok?

■ Antoni Z. Kamiski és Bartłomiej Kaminski úgy vélekednek, hogy „a kommunizmusból való átmenet egyetlen tekintetben volt sikeres: a központi tervezés helyett az összes posztkommunista országban a kapitalista gazdaság nyert teret, habár az átmenet nem mindig a legelőnyösebben ment végbe”.¹⁵

A Bertelsmann Transformation Index (BTI) öt tényezőt vizsgál a 2006, 2008, 2010 és 2012-es évekre nézve a demokrácia fejlődésének felmérésére: államiság, politikai részvétel, jogállamiság, a demokratikus intézmények stabilitása, politikai és társadalmi integráció.¹⁶

Az államiság tényezőt tekintve a legnagyobb értékeket Csehország és Litvánia érte el a vizsgált időszakban. A következő helyeket Magyarország, Szlovákia, Szlovénia, Lengyelország, Bulgária, Románia és Horvátország foglalták el. Habár általában véve jó értékekkel rendelkeztek, Lettország és Észtország az „állami identitás” problémái miatt kerültek hátrébb a rangsorban.

A szólásszabadság tekintetében Csehország érte el a legjobb eredményeket. A következő helyeket Litvánia, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia foglalja el, majd Lengyelország következik, amelynek megítélése 2010-ben és 2012-ben jelentősen rosszabbodott.

Egyetlen ország sem ért el maximális pontszámot a hivatali halommal való visszaélés büntetése terén, és Észtország, valamint Szlovénia kivételével az összes ország problémákkal küzd a bírói hatalom függetlensége tekintetében.

A demokratikus intézmények stabilitása terén Csehország, Észtország, Szlovénia és

Következtetések

Litvánia vezeti a mezőnyt, miközben e tekintetben Magyarország jelentős hanyatlást mutatott 2010-ben és 2012-ben.

Összehasonlítva a „régii Európá”-val, Alina Mungiu-Pippidi azon a véleményen van, hogy a populista választási győzelmek nem csupán Közép- és Kelet-Európa térségére jellemzők, hiszen a közelmúltban hasonló jelenségek tanúi lehettünk Ausztriában, Belgiumban, Dániában, Olaszországban, Hollandiában és Spanyolországban, ezért már „páneurópai problémáról” beszélhetünk ez esetben.¹⁷

A Freedom House által készített „Nations in Transit 2012” nevű tanulmányt követő sajtótájékoztatón elhangzott, hogy Magyarország és Ukrajna élen járnak Közép- és Kelet-Európában a demokrácia hanyatlásának tereén. A jelentés továbbá megemlíti, hogy a térségben antidemokratikus tendenciák is kialakulhatnak, megkérdőjelezve az Európai Unió fiatal demokráciáinak tartósságát.

■ A közép-európai demokratizálódási folyamat történelmi távlatból – sikertörténet. A kommunista rendszerek látványos bukása után húsz évvel a térség országainak zöme az Európai Unió része. Az átmenet viszonylag rövid volt, és tárgyalások, valamint önkorlátozó magatartások jellemezték. Közép-Európa országainak demokratikus átalakulása nem egyetlen tényezőnek tulajdonítható. A régi rendszerek bukását sajátos módon számos belső és külső tényező okozta.

Kristi Raik hangsúlyozza, hogy a demokratikus átmenetet tárgyaló szakirodalom szerint a nemzetközi dimenzió „sokkal jelentősebb szerepet játszott Közép- és Kelet-Európában, mint bármely korábbi átalakulási folyamatban, illetve az EU a legbefolyásosabb külső tényező volt a térségben”.¹⁸

Győrffy Gábor fordítása

■ JEGYZETEK

1. Vasile Pușcaș: *Central Europe Since 1989*. Dacia, Cluj-Napoca, 2001.
2. Charles Krupnick: *Expecting more from democracy in Central and Eastern Europe*. The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations, Summer/Fall 2005.
3. Michael Meyer-Resende – Dick Toornstra: *Defining democracy – an EU imperative* (<http://euobserver.com/opinion/28775>, letöltve 2012.10.25.)
4. Európa Tanács, Koppenhága, 1993.
5. Meyer-Resende – Toornstra: i. m.
6. Christina J. Schneider: *Conflict, Negotiation and European Union Enlargement*. Cambridge University Press, Cambridge, 2009.186.
7. Grzegorz Ekiert: *Dilemmas of Europeanization: Eastern and Central Europe after the EU Enlargement*. Acta Slavica Iaponica, Tomus 25. (<http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/publicatn/acta/25/ekiert.pdf>, letöltve 2012.10.25.)
8. Dankwart Rustow: *Transitions to democracy: Toward a dynamic model*. Comparative Politics, 1970/2. 337–363.
9. Helga A. Welsh: *Political Transition Processes in Central and Eastern Europe* (<http://www.jstor.org/discover/10.2307/422022?uid=3738920&uid=2134&uid=2&uid=70&uid=4&uid=21101298074547>, letöltve 2012.10.25)
10. Michael Bernhard: *Civil Society and Democratic Transition in East Central Europe*. Political Science Quarterly, 1993/2. (<http://links.jstor.org/sici?sici=0032-3195%28199322%29108%3A2%3C307%3ACSADTI%3E2.0.CO%3B2-O>, letöltve 2012.10.25.)
11. Todd Landman – Marco Larizza: *EU Policy Discourse: Democracy, Governance and Human Rights*, International Institute for Democracy and Electoral Assistance (http://www.idea.int/resources/analysis/upload/Landmann_Larizza_low_2.pdf, letöltve 2012.10.25.)
12. Susan Rose-Ackerman: *From Elections to Democracy in Central Europe: Public Participation and the Role of Civil Society*. East European Politics and Societies, vol. 21. 2007/1.
13. Grigore Pop-Eleches: *Between Historical Legacies and the Promise of Western Integration: Democratic Conditionality after Communism*. East European Politics and Societies, vol. 21. 2007/1.
14. Lena Kolarska-Bobinska: *The EU Accession and Strengthening of Institutions in East Central Europe: The Case of Poland*. East European Politics and Societies, vol. 17. 2003/1.
15. Antoni Z. Kaminski – Bartłomiej Kaminski: *Trajectories of transition from communism: bumps, exists and deviations*. A University of California által 2009. november 5–8. között szervezett, 1989: *Twenty Years After* című konferencián bemutatandó tanulmány.
16. Transformation Index BTI 2012 (<http://www.bti-project.org/index/>, letöltve 2012.10.25.)
17. Alina Mungiu-Pippidi: *Is East-Central Europe Backsliding? EU “Accession” in no “End of History”*. Journal of Democracy, vol. 18. 2007/4.
18. Kristi Raik: *EU Accession of Central and Eastern European countries: Democracy and Integration as conflicting logics*. East European Politics and Societies, vol. 18. 2004/4.

KÁNTOR LAJOS

KÉPZELT ERDÉLY – ÉS A „VALÓSÁGOS”

■ György Péter budapesti esztéta, az ELTE tanszékvezető tanára provokatív című, vitázó és vitára ingerlő, fontos könyvet* írt: *Állatkert Kolozsváron – Képzelt Erdély*. Kolozsvárt köztudottan nincs állatkert, Erdély pedig valóságosan létezik. (Ha másképp is, mint itt vagy ott egyesek képzelik.) Maga a könyv nem csupán Erdélyről szól, hanem ugyanolyan mértékben (ha nem is föltétlenül azonos arányban) a tegnapi és mindekelőtt a mai Magyarországról. A szerző a trianoni traumát és annak máig ható, erősen érvényesülő következményeit s ezzel összefüggésben a holokausztot állította tekintélyes tanulmányának (esszéjének) középontjába. Elsősorban irodalmi jelenségekről, általa most fölfedezett jelentős személyiségekről ír, a felvázolt háttér pedig alaposan okadatolt, rengeteg elméleti, társadalomtörténeti, filozófiai-esztétikai hivatkozással; egy könyv, amelyet különösen kötelező a fejezetvegi jegyzetekkel, a bennük elhelyezett idézetekkel, okfejtésekkel párhuzamosan olvasni. György Péter tulajdonképpen mindent feltűz egy gondolatmenetre – ebből vitatható megállapítások, olykor hibák is következnek –, de éppen így válik a külön is megálló fejezetekből érdekes, hihetetlenül vagy inkább hihetően időszerű mű.

Elsőként a talán legjellemzőbb példa, mondhatni a lényeg: a trauma, Trianon körülménye. Nem annyira történelmileg; inkább a fogalom taglalása, irodalomtörténetileg kimutatható szerepe egyes írói életművek, életpályák esetében – legfőképpen hatása a magyar közgondolkodásra. A könyv utolsó fejezetében („Az emlékezetpolitikai verseny”) a szerző könnyen érthető mondatban jelenti ki: „A történeti traumák szerkezete, működésük elveinek megértése nélkül nem férünk hozzá a múltunkhoz – amely annál jobban távolodik, minél mítikusabb szerkezetekben látjuk azt. Holott az ellenkezőjére van szükség.” Majd így folytatja: „A történelmi trauma – így Trianon is – olyan pillanat, amikor már nem a dolgok »normális meneténél« tartunk.”

Hogy mi volna a „normális menet” a trianoni döntés után majd egy évszázaddal? A kérdést sokan tették, teszik fel, politológu-

sok, írók, a társadalomtörténet kutatói. György Péter nem áll egyedül abban a véleményében, hogy a kétségbevonhatatlan trauma feldolgozásának ennyi idő alatt már meg kellett volna történnie. Szerinte tudomásul kellene venni, hogy Trianon megítélésében mi magyarok tulajdonképpen egyedül állunk, szemben szomszédainkkal. És szemben a holokauszttal, amely változatlanul világprobléma (miközben belső magyar ügy is). E kérdés, a különböző álláspontok megvitatása természetesen lehetetlen a most vállalt keretek közt, már csak azért is, mert az *Állatkert Kolozsváron* eredetiségének nem ez a fokmérője, hanem az irodalmi, irodalmi és művészeti életbeli leképződéseknek a vizsgálata – ami persze nem független közgondolkodásunk, a művelődéspolitikai, a közhangulat megítélésétől. Egy bonyolultabb átvezető mondatot idézek, illetve néhány rákövetkezőt ugyanezekről a lapokról, hogy közelebb érkezzünk elsődleges témánkhoz. „Az alapvető múlt, a történelmi fordulat, a trauma pillanata vagy ideje alatt történetek értelmezése tehát a modernitás nagy problémáját, a tapasztalathiányt, illetve az (esztétikai) tapasztalatok és elváráshorizontok közötti párbeszéd folyamatos összeomlásának élményét, egyben a kortárs művészetek általi megújításának lehetőségét tudhatja a háta mögött. A modern művészet nagy válsága és kihívása egyrészt a Zeitgeist normatív diktálásában, másrészt a reflexiókkal átszótt plurális világok tudomásulvételében állt. Az esztétikai tapasztalat érvényességének vagy érvénytelenségének, kizárólagosságának vagy pluralitásának, autenticitásának vagy hamisságának a kérdése azért elementáris erejű politikai kérdés tehát, mert az szorosan összefügg a kulturális és politikai identitás felépítésének technikájával, majd áthagyományozhatóságának gyakorlatával. A történelmi katasztrófák mindig felvetik az esztétikai tapasztalatok és kulturális traumák egymásra utaltságának a kérdését.”

Az idézett fejezet első mondatai világosabbá, egyértelművé teszik, hogy György Péter mire akar visszautalni elméleti szinten, mi rejlik „terapeutikus, kompenzatív

emlékezetpolitikai forradalmunk” mögött. Itt épp az újratemetéseket igyekeznek körüljárni (konkrétan a valóban botránnyá dagadt és kudarcba fulladt Nyíró-hazahozatalt), mint ahogy korábban az emlékmű- és székelykapu-állítás divatját tárgyalja a jelenkori Magyarországon; vagy ami – számunkra legalábbis – ennél is meglepőbb: a Dobogókőn létesített, „fiktív őstörténeti” kegyhelyek, találkozási alkalom leírása. Tegyük mindjárt hozzá: e sajátos múltépítéssel állítja szembe György Péter Pannonhalma autentikus hagyományápolását. (Egy önmagáért beszélő mondat: „Látható, hogy nemcsak a híres halottak újratemetésének, hanem az emlékművek időleges temetésének, újraavatásának az évtizedei is mögöttünk, illetve előttünk vannak.” A jegyzetből pedig beidézhetnénk a Bajától Zaláig, Veszprémtől a harkányi sétányig megszámlálható, 2005 és 2011 közt felállított Wass Albert-szobrok sorát. Azt gondolom, szerzőnk kommentárja nemigen kérdőjelezhető meg: „A XX. századi magyar irodalom panteonjában nem ismerünk hasonló listát. Ugyanakkor a szobrok néhány kivételtől eltekintve igen szerény költségvetésből kiállított s elég lehangoló tárgyak, riasztóan silány esztétikájuknak megfelelő anyagi minőségben. Manapság egy Wass Albert-portréval lehetett a legolcsóbban és leggyorsabban letudni a történelmi nosztalgiadivatot, eleget tenni annak a mediális rohamnak, amelyből mindenki érthetett. Attól tartok, a majd félszáz Wass Albert-szobor nem fogja segíteni az ellenállhatatlan erejű irodalomtörténeti kanonizációt, mindössze egy agresszív korszellem dokumentumai maradnak.”)

Számomra György Péter könyvében ha nem is a legfontosabb, de mindenképpen egyértelmű érték – Erdélyből nézve különösen! – az az új irodalomtörténeti kanonizációs kísérlet, amely ébreszteni akarja a mai magyarországi (irodalomtörténeti) kánonalkotókat, a Budapesten élt vagy egyáltalán nem tudomásul vett életművekre fókuszálva fényt. A kötet címlapját követő szöveglapon ezt olvassuk: „Hommage à Szabédi László (Sáromberke, 1907. május 7. – Kolozsvár, 1959. május 18.)”. Messze több ez, mint gesztus, jóvátétel: értő olvasata a György Péter által most fölfedezett Szabédi életművének. Legpozitívabb párhuzama arra a Karinthyra utal, aki fontos szereplője Gy. P. könyvének (így az 1918 utáni írások kapcsán). Válasszunk ki egy bekezdésnyit György Péter idevágó szövegéből: „Kívülállás és racionalitás, a (kisebbségbe szorult) magyar kultúra melletti radikálisan evidens elkötelezettség és a Trianon utáni magyarországi nemzetkarakterológia szigorú kritikája

jellemezte Szabédi elméleti munkásságát, s ugyanez a kettősség uralta líráját és prózáját, illetve (máig kéziratban lévő) színdarabját is. Olyan kevés evidenciát használt, amilyen keveset csak lehetett. Az evidensnek hitt adottságokra éppúgy folyamatosan visszakérdezett, mint Karinthy Frigyes – eltérő években, eltérő terekben, de időről időre, figyelemre méltó párhuzamosságokkal. Szabédi igen hamar túljutott a transzszilvanizmus romantikus regionalizmusán, népi volt és baloldali, egyetlen pillanatra sem gondolta, hogy a saját kultúrája mindenkié, ám igen radikális álláspontot foglalt el a népi hagyománykultúra sürgető emancipációja ügyében. Mindez oda vezetett, hogy szépirodalmi szövegei és esszéi, tanulmányai egyaránt forrásként, történeti ego-dokumentumokként is olvashatók ma.”

Az értő, fölfedezni képes olvasat szép példája Gy.P. könyvének Szabédi-fejezetében Szabó Lőrinc *Semmiért egészen* és Szabédi *Álmoddal mértél* című versének összevetése. „...nyilvánvalónak tűnik, hogy Szabédi jól ismerte Szabó Lőrinc versét, mint az szinte hallható is a versből. Szabó verse a szerelmi kinnak kiszolgáltatott, a kiszolgáltatottságban örömet és nem szerződést tapasztaló férfi áriája. Azaz ebben a versben valóban nyoma nincsen a világnak – amely a két szeretőn kívül van: az egyetlen kölcsönösség ez. Szabédi verse mintha mindenek az inverze lenne, s persze ő volt könnyebb helyzetben, mert a rájátszás saját költői világának felépítésében segítette. Szabó retorikájában lényegében az önmegsemmisítés kéjes öröme áll. A másik iránt érzett megbecsülés, ha van ilyen, az a tehetetlenség látványából fakad. Szabédi ugyancsak teljes elfogadást kér, s 1947-et írunk. Látja már, hogy mi van, s tudja már, hogy mi lesz, s miért. Valóban, két év sem telt el, s megírta a *Vezessen a Pártot*, amely konzekvens volt, logikus folytatása annak, amit addig mondott, mely nem úgy rossz vers, ahogyan azt a szocialista realizmus esetében megszokták az utódok. Mégis rettenetes, hogy van. Azért rettenetes, mert nem az árulás, hanem: az önsajnálatot nem ismerő protestáns etika szülötte, az önbüntetés verse.” – Példásan szép, merész kapcsolás, leveletés – nagy távolságok áthidalása.

És folytatásként, a Szabédi László öngyilkosságáról adott egyfajta kép (noha az én ismereteim, sejtésem szerint bonyolultabb az ok-okozati viszony ezúttal), általánosító voltában mély igazsággal: „Rettenetes idők vártak arra a kultúrára, amelynek a védelmére szerződött, s a feladatnak megfelelően képtelen lévén, nem kívánta tovább szemlélni annak összeomlását, amelyet ala-

kítani, védeni már képtelen volt. Nem a szégyen elől menekült, hanem a végrehajthatatlan feladattól vonta le a következtetést – éppolyan kérlelhetetlenül, mint egész életében. A hősiesség üres kultuszától zengő, a katonai erényeket harsogó nacionalizmus világában nem ismerek bátrabb, áldozatosabb életet, mint Szabédi Lászlót.”

A Szabédi-fejezetre következik másik három erdélyi (illetve Erdélyből indult) jelentős írói életmű – szellemes esszéiben, a „túloldali” nemtörődömséget feszegető, a tragédia magyarázatát próbáló tanulmányban megvalósuló elemzése: Bodor Ádám, Bretter György és Szilágyi Domokos. Bodor bemutatását („Állatkert Kolozsváron”) K. Jakab Antal *Utunk*-beli „Levélváltás”-ával társítja György Péter, a fiktív állatkert-motívum pedig Bodor Ádám játékos ötlete nyomán kerül a könyvbe – s ezt a játékot szövi tovább Gy. P. A vállalkozás eredeti, persze nem biztos, hogy ezzel a *Sinistra körzet* prózaírójáról a legfontosabb dolgokat tudjuk meg. (A román „sinistru” szó magyarul baljóst, végzetet, gyászosat jelent.) Abban bizonyára igaza van a szerzőnek, hogy K. Jakabot mint kiváló kritikust idézi meg; abban viszont aligha, hogy az *Utunk* ifjú belső munkatársa, a „Levélváltás” szerkesztője – Bodor Ádámhoz hasonlóan – marginális helyzetben lett volna, mert „soha, egyetlen pillanatra nem volt kommunista, de baloldali sem”. Itt bizony érződik a helyismeret hiánya, akár az *Utunk* szerkesztőségi struktúrájának nem-ismerete. Ugyanakkor az *Utunk* javára téved György Péter, amikor a Pezsgő-díj elindítását a szerkesztőségnek tulajdonítja, hiszen az teljes mértékben magán- (ma úgy mondanánk: civil) kezdeményezésként indult, Láng Gusztávval együtt szólítottuk meg az arra érdemesnek vélt, nálunk idősebb és ifjabb kollégákat (barátságtól függetlenül, Szócs István ugyanis egyikünknek sem volt barátja), így alakult ki a pezsgőző szakmai társaság – ugyancsak párttagságtól függetlenül! –, akiket aztán szívesen fogadott beszélgetéseink közlésével hasábjaira, illetve magába a szerkesztőségi szobába, a vita idejére, az irodalmi hetilap. (Később már csak a hozzászóló szövegek mentek, írásban, egyik kritikustól a másikig.)

Ha már a tévedéseknél (elírásoknál?) tartunk: az egyik legcsúnyább Remenyik Zsigmond megnevezése Reményik Sándor helyett. (Ezt még az sem menti, ha a Remenyik és Reményik családnév valóban bizonyos rokonságra mutat.) A Bretter-tanítványok jelentkezésének kiemelése a *Szövegek és körülmények* antológiával teljesen jogosult, ők – mint előttük Bretter

György – új hangot hoztak a romániai magyar szellemi életbe, közvetve az irodalomba is; de mit kereshet itt a kötet szerkesztőjeként feltüntetve a kiadó műszaki embere, Bálint Lajos? Ő a Bretter-csaphoz tartozó ifjú szerkesztő, Molnár Gusztáv neve helyére kerül a könyvészeti adatban. És úgy vélem, legalábbis pontatlanságnak minősíthető Bretter köréhez sorolni Szilágyi Júliát, még ha az ő esszéi némi szellemi rokonságot mutatnak is ezzel a fiatalabb társasággal.

Szilágyi Domokosról sok és fontos mondanivalója van György Péternek – én azonban (talán elég közelről ismerve a költőt és a témát) több ponton is vitakoznék Gy. P.-vel. És nem feltétlenül a titkosszolgálati papírok felfedése utáni „csalódás” megállapításában (ez sem így igaz, éppenséggel nem, amit többször is kinyilvánítottam!). Hanem például egy ilyen megállapítást olvasva: „Szilágyi egy olyan kisvilágban élt és alkotott, amelyben a magyar nyelvű irodalmi kultúra pusztán mediális konkurencia híján a magyarországinál jóval fontosabb szerepet játszott.” Hát Szilágyi Domokos – gyermekkorát, szatmári diákéveit leszámítva – sosem élt „olyan kisvilágban”, már csak angol nyelvtudása, világirodalmi jártassága okán sem (Burnstől Eliotig és a beatnemzedékig terjedtek olvasmányai, fordításai, esszéi!); de ugyanígy figyelembe kell venni, és nem csupán bukaresti éveit miatt, a román kortárs irodalommal – így a kiváló költőtárs Nichita Stănescu vagy Ștefan Augustin Doinaș lírájával – való közeli kapcsolatát. Más: senki nem vitathatja a könyvben K. Jakab Antaltól idézett kijelentést a költészet nyelvi hivatásáról; Szilágyi Domokos életművének nagy része igazolja a tételt. Ám épp a hosszabban szerepeltetett *Ez a nyár* mutatja perdöntően, hogy a ragogó (abszurd) nyelvi játékok mögött mennyire nem egy kisvilágban élt költő áll, aki igazán érzékeli 1968 világát, akár önmaga és az erdélyi magyarság számára is. De hát a Celan-párhuzam felvillantása György Péter könyvében, a Szilágyi-fejezetben szintén a nagyvilágra mutat...

Az *Állatkert Kolozsváron* szerzője számos forrásból tájékozódik. A tudós rákészülés korántsem zárja ki a lehető személyes kapcsolatfelvételt. Így jut el György Péter egy nagyszerű dokumentumhoz, Szilágyi Domokos 1975 júliusában Ilia Mihálynak küldött leveléhez – és ezzel nemcsak lényeges életrajzi részletekhez, hanem Ilia irodalomszervezői-emberi jelenlétének méltó kiemeléséhez. Valóban kitűnő bizonyíték arra, hogy sokunk szegedi barátja mint a *Tiszatáj* szerkesztője s az egyetem tanára (jó tanítványok felénk irányítója!), de még ké-

sőbbi „egyszerű” levelezőtársi minőségben is mennyit tudott tenni az erdélyi magyar irodalomért, barátaiért (akár „kívül élvén a budapesti párteliten”).

A romániai magyar kisebbségi életnek immár nagyon sok évtizede korántsem külső megfigyelőjeként, hanem elég intenzív gyakorlójaként nem spórolhatok meg néhány irodalmin kívüli megjegyzést. A Bretter-fejezetben olvasom: „A Ceaușescu-féle nemzeti kommunista diktatúra ideológiai nyelvhasználat formálisan az univerzális modernitást idézte, gyakorlatában azonban az etnikai önazonosság lehetőségét megszüntető hipernacionalista elnyomás volt.” A mondat második fele igaz. Am akik megéltük a Ceaușescu-diktatúrát, éppen az ideológiai nyelvhasználatban nem ismerhettük fel az „univerzális modernitást”. (Más kérdés, hogy a korai években a nyugati kultúra bizonyos szellemi termékei beszívároghattak; a képzőművészetben például hamarabb nyert bebecsültatást a modernség, mint Kádár Magyarországon.) Közelebb a mához: naiv összekapcsolásnak tartom a székelyföldi autonómiaörekvések apropóján fölemlegetni „a Magyar Autonóm Tartomány eszméjét”; az MAT valójában sosem jelentett érdemi autonómiát, és semmiképpen nem így él a mai emberek tudatában. Ugyancsak székely-közelben: kifejezetten ízléstelennek ítélek egy ilyen mondatot: „Csaba királyfi és a mediális guruvá lett Csaba testvér nem egyszerűen egy giccses dal hőse és a jótékonyág-ipar főszereplője, hanem a megváltás csillagai, egy jobb és igazabb élet urai.” A Csaba testvérhez csatlolt jegyzet – a tőle idézett szöveg szerint – mást mond, egyáltalán nem „Csaba királyfi” szellemiségű, összességében azonban szerencsétlennek vélem Gy. P. fogalmazását; a ferences Bőjte Csaba (főként erdélyi) gyermekmentő, önzetlen munkája nem érdemli a gúnyolódást – még akkor sem, ha a magyar média szabadságharcos része hajlamos a giccs felé elvinni ennek az örvendetesen eredményes munkának a kommentárját. (Hajlamos? Ezt valóban csak a szerzetesi szelídség, türelem mondhatja...)

Könyve előszavát György Péter ezekkel a mondatokkal zárja: „Trianon mítosza, a mitikus tér egyszerűen tektonikus záróréteggént borul rá mindarra, amit a múltban nemzeti kultúrának hívtak. Ha ez a szöveg a legcsekélyebb mértékben, bármit is változtat ezen a visszavonhatatlannak tűnő fordulaton, akkor azt nem írtam hiába. Ha

sikerül tehát – mégoly szerény mértékben is – hozzájárulnom az elmúlt hatvan-hetven évről kialakított kép újraértelmezéséhez, akkor az segítséget jelenthet egy olyan nagyobb léptékű kultúrtörténeti leíráshoz, amely jobban érthetővé teszi mindazt, ami az államszocializmus korában történt. Ez a leírás a határokon kívül történtek, a trianoni amnézia, a kikényszerített felejtés alatt történtek hosszú időt igénybe vevő, bonyolult rekonstrukciója nélkül nem lehet teljes. Ez a számos embert követelő munka azonban még előttünk áll, s ez a könyv abban mindössze egyetlen, szerény lépés lehet a határon.”

Nos meggyőződésem, hogy az *Állatkert Kolozsváron* egyáltalán nem szerény lépés „a határon”. Úgy lép át határon, határokon, hogy önvizsgálatra készítet. Jó volna, ha sokakkal tenné ezt. Ráirányítva a figyelmet egyebek mellett irodalmi múltunkra (hiszen pozitív előjellel Németh Lászlóig, sőt Kazinczyig nyúl vissza, akár Trianonról, akár az Erdély-ismeretről szóljon!), az emlékezetből már-már kiesett, dokumentumértékű tanúságtételekre csakúgy, mint erdélyi teljesítményekre. Egy teljesebb Erdély-közelítésből persze nem maradhat ki Kós Károly és Karácsony Benő – hogy távolságokat és közelségeket (*Erdélyi Helikon*, Szépművés Céh) érzékeltessünk. És hol van az európai transzszilvanista Kuncz Aladár, (jelzők nélkül) Bánffy Miklós vagy éppen a *Szomszédság* nevében regényírója, Nagy István? Ezt persze nem hiányként sorolom, hanem hogy a György Péter által jelzett feladat – a poszttrianoni – méreteit úgymond romániai példákkal jelezsem. És ha „képzelt Erdély” – a „valóságot” vele reálisan szembeállítani ma már a többségi román közeg nélkül eleve illuzórikus. (Ha már a németek innen kivonultak – de nem mint megszálló csapatok, hanem Erdély egykori társépítői.)

Hibák, hiányok sorolása nem lehet hangsúlyosabb, mint a szerzőnek járó köszönet. A megnevezett érdemekén túl személyes köszönetem azért, hogy mindennek előtt a Szabédi-kérdésben és így lényegi Erdély-ügyekben együtt gondolkodunk. Nem kevésbé öröm számomra Gy. P. számtalan hivatkozása *Korunk*ban megjelent tanulmányokra, *Korunk* kiadta könyvekre. Akarva-akaratlanul tehát szellemi partnerség körvonalazódik.

Ami nyilván nem zárja ki köztünk a vitákat.

BORSOS EMŐKE

A HELY SZÍNE

■ Írásom néhány elemzési pontot, keretet igyekszik szolgáltatni a székelyföldi régióban utóbbi években felívelő, helyi élelmiszerekkel kapcsolatos mozgalmak, jelenségek értelmezésére. Céлом helyi élelmiszerekkel kapcsolatos, látszólag egynemű folyamatok elkülönítése, amelyek bár egyidőben, egymás mellett vagy egymást átfedve („áthálózva”) jelennek meg, jellegből fakadóan talán mégis elhatárolandók. Dolgozatom másfelől próbálkozás; átfogó, de rövid helyzetképet szeretnék nyújtani azt illetően, hogyan különbözik a hely és gasztronómiai örökség intézményes értelmezésének (értelmezéseinek) „színe” (jellege): milyen mintákat használnak, és milyen minták alakulnak a helyi termékek konceptualizálásában? Mindez nemcsak mezőgazdasági vagy pusztán gazdasági, hanem kulturális, identitásbeli kérdésekkel is összefügg.

Romániában a 2000-es években, az Európai Unióhoz való csatlakozással, néhány tekintetben azelőtt beindulnak a regionális, térségi folyamatok. Az új struktúrában (egyben újfajta társadalmi problémák és nyomások, kihívások közepette) újfajta közösségi, politikai önmeghatározások válnak szükségessé, lehetségessé. A regionális kisebbségi törekvések az unió fényében új lendületet, de más „ruhát” is kapnak. Bíró Zoltán a 2000-es évek elején írja le azt a módot, ahogyan a székelyföldi identitásépítési gyakorlatok a szimbolikus elhatárolódás középpontú modellről a pragmatikus építkezés modellje felé hajlanak el. Ennek vázában az eddigi virtuális szereplőket valóságosak, az előzményekre való hivatkozást a jövőre való utalás váltja fel. Az ünnepek helyett a napi eseményeknek lesz nagy, a szimbolikus elemeknek kisebb szerepe. A szerző ezeket ekkoriban még csak a kistérségi társulások megalakulása kapcsán írja, az újfajta identitástermelési modellt még csak homályosan az előzővel keveredve azonosítja.⁵ Közel tíz év után ezek a jelenségek egyre meghatározóbbak. A kultúra-

Manapság nemcsak a ruralitás jelentését kell tanulmányoznunk, hanem azt, hogy ki és hogyan határozza meg azt.⁷

gazdasági, a kulturális, térségi jegyekre alapozott vidékfejlesztést³ civil és adminisztratív szervezetek széles köre alkalmazza, egyben kitalálva általa a kulturális jegyeket. A különböző pályázati források és hozzáférhetőségek bővülésével egyre több szereplő, egyre több szinten és módon termeli az identitásokat.

A tárgy szempontjából releváns folyamatok egy időben a mezőgazdaságban és az élelmiszerpiacon zajlanak. Az uniós csatlakozással az autochton mezőgazdaság egy része illegálissá válik: nemcsak az európai, de a hazai piacon sincs egyelőre ekkor még címke (intézményes keret) a háztáji gazdaságokban, informális élelmiszerbiztonsági feltételek között termelt élelmiszerek kereskedelmi értékesítésére.¹ Ezek ugyanakkor a vidéki életmód szerves részét képezik. A romániai mezőgazdaság sok egyéb szempontból nem eukonform. Az alternatív (megkülönböztetett) élelmiszerek globális piaci trendjei is ekkoriban jelennek meg Romániában.

Némileg sajátos helyzet, ahogy mindezek egyszerre hatnak, hogy a 2000-es évek közepétől Székelyföldön a nemzetépítés, a vidékfejlesztés és az alternatív élelmiszerpiac közös vágányra téved a mezőgazdaság és a kultúragazdaság területein. A hely és az értékek meghatározásának és címkézésének kompetitív intézményes folyamatai indulnak el. A helyi élelmiszerek a kiemelt tárgy: politikai, gazdasági, civil szereplők egyre többen igyekeznek lahasítani ebből egy-egy saját szletet.

A nyugati faluszociológia évtizedekkel ezelőtt leírja ezt a problémát. A gazdaság modernítésre jellemző falu–város (mezőgazdasági vs. ipari termelés) megosztottsága folytán a ruralitás értelmezése világosabb distinkciók mentén történhet. A posztmodernben a ruralitás igen divatos, sok mindenre használatos, identitásmeghatározó konstrukció (Marin: *új archaizmus*), de mint ilyen egyre inkább konstrukció, versengő csoportok, értelmezések tárgya.³

A mezőgazdaság néhány jellegzetessége

■ Az európai élelmiszerpiacon a megkülönböztetett termékek trendjei meghatározóak, a hozzájuk való alkalmazkodás szükségesség, és bizonyos területeken új lehetőségeket nyújt.

A megkülönböztetett élelmiszeripari termékek piacát Romániában, úgy tűnik, két sűrűbben reprezentált, szélsőbb minőségi standard: a „bio” és „hazai/házias/helyi/természetes” alternatív minőségek, illetve az azok közti átmenetek, variációk jellemzik. Igen elnagyoltan az első az egészségesség európai intézményes standardjainak felel meg, az ennek megfelelő termelés professzionális, szakmai és anyagi tőkét feltételez, az arra való áttérés hosszú és költséges. Az élelmiszerbiztonság másik véglete a háztáji termelés, az informális kapcsolatokra, közelségre alapozott fogyasztó-termelő viszony. A bio termelési eljárásra való áttérés nem megy egyik napról a másikra, a kistermelés számára egyelőre, ha nem is járhatatlan, minimum nagyon rögzös út (nem is az egyetlen). A másik út a már említett helyi-hagyományos termékek piaca.

Országos szinten megszületnek a különböző hagyományos és helyi jellegzetességeket hivatott intézkedések: hagyományos termékek bejegyzésére vonatkozó 2004-es 690. számú rendelet, a földrajzi indikációkra vonatkozó 2007-es HG 828. számú rendelet, a hagyományos jelleg garanciájára vonatkozó 2008-as HG 134. számú rendelet. Ez utóbbi földrajzi beágyazottságra vonatkozó kritérium a 2006-os 509. számú rendelet alapján a közösség általi bejegyzés. A Hagományos és Ökológikus Termékek Országos Hivatala késve, 2008-ban alakul meg. 1 E törvények az európai piaci standardokhoz való felzárkózást szolgálják, a hagyományossággal és földrajzi indikációkkal kapcsolatos nemzeti minőségi standardokat fogalmazzák meg.

A székelyföldi régióban a mezőgazdaságot a kisbirtok, a háztáji mezőgazdaság és a kisléptékű, informális viszonyokra épülő kereskedelem jellemzi a kommunizmus előtt; ezek részben a kommunizmusban is tovább élnek, a rendszerváltás után az ipari mezőgazdasági struktúrák leomlásával a vidék nagy részére ismét ezek lesznek a meghatározóak. Az alacsony professzionális szintű mezőgazdaság is emellett térségi jellegzetesség, a felzárkóztatás intézményi lépései leggyorsabban a helyi, háztáji, kistermelőktől származó élelmiszerek termelésének és piacának erősítését tűzik ki célul.

Salais és Stroper közgazdászok vezetik be a „termelési világ” fogalmát, amellyel a térségek gazdasági jegyeit írják le. Kiindulópontjuk szerint a gazdasági tevékenységek nyomán bizonyos, a termék minőségeire, termelési eljárásokra vonatkozó megegyezések jönnek létre fogyasztó és termelő között; ezek a megegyezések, „konvenciók” egymástól elkülönülő termelési világokat alkotnak, amelyek egy-egy régió esetén leírhatók. Az alternatív élelmiszerek minőségeinek tanulmányozásában ezt a modellt néhány speciálisan az élelmiszerekre vonatkozó kiegészítéssel, „élelmiszer világok” elmélete megnevezéssel jó magyarázó modellként használják. Marsden, Murdoch és Morgan szerint az élelmiszer-rezsimek elemzésében a közgazdászok által leírt gazdasági logikát a természeti, kormányzati-politikai és kulturális tényezők vizsgálatával kell kiegészíteni, ezen meghatározó jellemzők együttesen alkotnak egy-egy összefüggő „élelmiszer-világot”.⁴

E konvencióknak Thevenot, Moody és Lafaye szerzők szerint a gazdasági javakat illetően van néhány kialakult mintája. A 7. konvenció, amelyet azonosítanak, s az azokon belüli vonatkozási pontok: „*piaci teljesítmény*” (a javak piaci verseny közti gazdasági értéke), „*ipari hatékonyság*” (hosszú távú beruházás, növesztés, ellátási infrastruktúra), „*polgári egyenlőség*” (közös jólét, bizalom), „*hazai érték*” (helyi, beágyazott jelleg, bizalom), „*inspiráció*” (szenvédelység, értelem, kreativitás), „*rönomé*”, „*környezetudatossági igazolás*”.²

A konvencióknak különböző kombinációit találjuk az egyes élelmiszervilágokban is, ezek tehát a térségben egymás mellett, egymást átszövő „piacok”, amelyeket a *termelő-fogyasztó megegyezések*, de az *intézmények* és a *természeti és kulturális adottságok* is meghatároznak.

Az alternatív (helyi-hagyományos) termékek piaca Székelyföldön

■ A három kezdeményezés a *Transylvania Authentica* védjegy, a *Székely Termék* védjegy és a *Góbé termék* kereskedelmi márka, amelyek egymástól teljesen különböző intézményi környezetből nőttek ki. A civil szervezeti kezdeményezés szellemi védjegyként, a megyei politikai-adminisztratív szervezet közösségi védjegyként jegyeztetik be, a Góbé termék az egyetlen székelyföldi tulajdonban lévő üzletlánc saját márkája.

A Székely Termék védjegy kategóriái kézműves, ipari, szellemi termékekre és élelmiszerekre terjednek ki, a *Transylvania Authentica* elszállásolás/vendéglátás, kézműves termék, élelmiszer és élményszolgáltatás kategóriákban minősít. *Góbé termékek* kezdetben élelmiszer, ital kategóriában jelentek meg, Góbé szellemi termékek címke alatt már társasjáték és könyv is kapható.¹ A termékek köre igen dinamikusan bővül, a szervezetek részben saját hálózatokra alapozva,² a nemzeti standardok mellett, saját szervezeti szűrőjükön keresztül (profiljuknak, céljaiknak megfelelően) találják ki a helyi élelmiszereket. Nem ritka, hogy a minta, példa hasonló nyugati szervezeti világból származik.

Minőségi standardok, diskurzus

Székely termék. „Székely termékkel Európába”

■ A *reklámfelület* minden kezdeményezés esetén az internetes honlapot, szórólapokat jelenti. A Székely Termék kezdeményezői a honlapon a *hagyományos jelleg, minőség, egészségesség* termékkritériumokat egyaránt kiemelik. A piaci értékesítéssel kapcsolatban a *helyi és európai piacok* kialakításának fontosságát a „Helyi termékekkel Európába” reklámszlogen hangsúlyozza. A hivatalos bejegyzési okmányban a *helyi identitástudat megerősítése, helyi fogyasztói kultúra* kialakítása van egyértelmű célként definiálva. Ugyanitt a hagyományos jelleg a *jellegetesség* fogalmával cserélődik fel.

A *szabályrendszer* a nevezési eljárásban a termékkritériumokkal kapcsolatban csupán a vállalkozási formát, a helyi termelési egységet, a gyártási licenst, kézműves és már hagyományos termékkel való minősítés esetén a hagyományosságról szóló bizonylatot (abban az esetben, ha van már ilyen a termelőnek) tudja (akarja) formálisan ellenőrizni. A többi jellegetességnek való megfelelést egyfajta önminősítési eljáráson keresztül pályázati formában nyújtja be a termelő, a termelő öminősítésén alapul.

Góbé termék

„Helyi termelőktől helyi kereskedővel helyi embereknek”

■ A Góbé termék reklámfelületén a *szereket, gondosság, háziasság, minőség* megkülönböztető jegyei szerepelnek a termékre

jellemző értékeként. Egyes termékek esetén a hagyományos jelleg is kiemelődik, ez valamilyen hagyományos termelési eljárásba való illeszkedésésként definiálódik. További kiemelt értékek a globalizációs piaci struktúra ellenében való fellépés, a *helyi piacok megőrzése* – amint az a kezdeményezővel készített interjúból kiderült, ez képezi az alapkonceptiót.

A *szabályozási eljárás* az élelmiszerek komponenseinek ellenőrzését leszámítva egyelőre csak szóbeli megállapodásokat tartalmaz a fent említett *standardokra* vonatkozólag. A formális ellenőrzés tulajdonképpen csak a (hét történelmi székely székre vonatkoztatott) térségen belüli termelést s az élelmiszer összetételét szavatolja. A kezdeményező munkacsapat egyik szakértőjével készített interjúból specifikusabb adatok derülnek ki. A fő koncepció interjúalanyom megfogalmazásában: „*Térségünk gazdasági megerősítését szolgálja, és segít megelőzni azt, hogy eltűnjön a helyi piac.*” (J.O. szakértő)

A jövőbeni tervek között szerepel a prémium és alacsonyabb kategória elkülönítése, a prémium kategória fogja a minőséggel kapcsolatos magasabb standardokat hordozni (egészséges, hagyományos, bio stb.) A hagyományos jellegre és annak szavatolására vonatkozó további rákérdezés megvilágítja a hagyományos jelleg értelmezését. A *hagyományos jelleg* egyfajta *háziasság* jellegként eléggé homályosan definiálódik. A lenti interjúrészlet jól szemlélteti ezt.

„A: Például a húsonkál a házi sonka, az csak hagyományos sós pácot kap és füstöt, semmi mást, úgy, ahogy nagyapáink készítették. Magyarán azoknál a termékeknél biztosra veheted, hogy az egészségességet teljes mértékben szem előtt tartják.

I: Igen, értem, és a hagyományos jelleg minden esetben a térséghez kötődik, vagyis hagyományosan székely?

A: Például a zsvány felvágott, ami új termék, darabos szalámi, E nélkül, és hagyományos helyi fűszereket használt a termelő, például köményt meg majorannát.” (J.O., szakértő)

Az egészségesség, háziasság, hagyományosság fogalmait helyenként cserélődnek, a „tisztán hagyományos jelleg ebben a retorikában az innováció és a vállalkozások fejlődése fényében kevesebbként tűnik fel.

„Mindezt azért tartottuk fontosnak, mert ha csak a tradicionális receptre figyelünk, akkor az csak hagyományörzés, de ha a régi értékeinket felelevenítő termékek születnek, az már fejlődés, és a gazdasági fellendüléshez az egy jó út.” (J.O. szakértő)

A kis- és középvállalkozások gazdasági megerősítése a fontosabb cél.

„Ez azért fontos, mert igaz, hogy a hosszú távú megerősödéshez nélkülözhetetlen az egyéni, a gazdák szintje, de a gyors válságkezeléshez a vállalkozások szintjén kell gondolkodni.” (J.O., szakértő)

A fő inspirációs forrás a hasonló szervezeti világból jövő példa: a saját kereskedelmi márkás termék a szupermarketláncok saját előállítású és márkanevvel ellátott termékei (Tesco-termék, a Cora Íz és hagyomány termékcsaládja stb.), amelyeknek egyre nagyobb sikere van a külföldi piacokon.

„Nyugati statisztikák évek óta előrejelezték, hogy a fogyasztói szokások abba az irányba tolnak el, hogy az emberek több saját kereskedelmi márkás terméket vásárolnak, és egyre többet fognak vásárolni.” (J.O., szakértő)

Transylvania Authentica

„Az élő örökség”

■ A termékstandardokra vonatkozóan helyi előállítású, hagyományos, minőségi termékek támogatása jellemző. A termelési folyamatot illetően a kisvállalkozók, helyi beszállítói és értékesítési láncokba becsatlakozott, környezettudatosságot szem előtt tartó termelők kaphatják meg egy-egy termékükkel. Mindezek a kritériumok az ellenőrzési szabályzatban rögzítettek.

A szabályozási eljárás évenkénti kiszállásos ellenőrzést jelent a szervezet részéről. Az ellenőrzésnél használt kritériumrendszernek való megfelelést a szervezet projektasszisztense személyesen ellenőrzi, ő tölti ki az ezt rögzítő formanyomtatványt. A projektasszisztenssel készített interjúm az előző esethez hasonlóan az adatok további ellenőrzését, kibővítését szolgálta. A projektasszisztens elmondása szerint a pályázáskor és az időszakos ellenőrzéskor egyaránt szigorú eljárást alkalmaznak, egyes kritériumok be nem tartása a felvétel megtagadását, illetőleg a tagság visszavonását vonhatja maga után. A Székely Termék bejegyeztetési eljárásának esetén bizonyító erejű fényképes dokumentáció itt csak az előszelekció része.

„Elég szigorú a kritériumrendszer, a bíráló bizottság is elég szigorú. És nem kaphatja meg mindenki, tehát meghatározott az a szint, amelynek meg kell felelni. Azt is elmondanám, hogy nem az a célunk, hogy minél több termék legyen, hanem az, hogy, ami van, az legyen minősítve, legyen minőségi, a kritériumnak megfelelő, és tartsa megadott minőségét.” (L.O. szakértő)

A projektasszisztens hangsúlyozza, hogy a kezdeményezők tisztában vannak a termelők előtt álló piaci követelményekkel,

számot vetnek azzal a problémával, hogy a termelő nem minden egyes keresett termékre képes a felállított standardoknak megfelelni, éppen ezért alkalmazzák a szelekciós kritériumokat csak az egyes termékek esetén, így a védjegyet nem az egyes termelők, hanem a standardoknak megfelelő termékek kapják.

„Bizony ezt nem mindenki kaphatja meg, mert ott csak hagyományos, környezettudatos termékek vannak, azt is mondtam, én csak addig maradok benne, amíg fel nem hígul.” (L.Z. Góbé, TA, SZT védjegyes élelmiszertermelő)

Összegzésként – s néhány szóban a fogyasztókról

■ A helyi termékekkel kapcsolatos kezdeményezések egyre szélesebb a skálája, védjegyek (Transylvania Authentica, Székely Termék), kereskedelmi márkák (Góbé termék), címkével ellátott terjesztési hálózatok (Átalvető), közösségi mezőgazdaság (asat), címkés gazdaegyesület (Székely Gyümölcs) is léteznek. Miután ezeknek a kezdeményezéseknek forrásbevonási lehetőségeik, sikerességük is nagy, egészen biztosan újabbak is várhatóak (a civil szervezeti, helyi önkormányzati világból). Az eddigi kezdeményezések leginkább (a Székely terméket kivéve) a székelyföldi piacot célozzák meg, s a helyi jellegre vonatkozó nemzeti standardok mellett működnek. Egy-egy termelő több ilyen címkével is rendelkezhet, ahogyan ez nagyon sok esetben előfordul. Gyakorlatilag ennek csak a vállalkozói kapacitás és a célok szabnak határt. A hagyományos és helyi jelleg valamilyen formában minden kezdeményezésnél megjelenik, még ha esetenként nem is teljes mértékben indokolt vagy alátámasztott.

Kezdeményezők és vásárlók koncepcióiban egyaránt találkozunk egy a helyi termékeket egybemosó képzettel, a „minden, ami helyi, és a helyi gazdaságot előremozdítja”, valamilyen formában hasznos. (Ez egyébként a Székely termék extenzív, általánosabb termékminőségi kategóriáihoz áll legközelebb)

A kezdeményezők speciálisabb (ez esetben szűkebb körű termékbevonással) vagy általánosabb minőségek mentén fogalmazzák meg a helyi élelmiszer mibenlétét. Az eddigi eseteket összehasonlítva azt látjuk, hogy a civil kezdeményezések modellje, konvenciói hasonlóbbak, az ipari és adminisztratív szerv modellje ismét több hasonlóságot mutatnak egymással (ábra).

védjegy

<p>Székely termék (szélesebb termékszála) <i>ipari, szellemi</i> <i>kézműves</i> havi vásár, vendég</p>	<p>helyi érték</p>
---	--------------------

<p>civil, környezetudatossági Transylvania Authentica (szélesebb termékszála) <i>turisztikai szolg.</i> védjegyes boltok, kézműves vásárok</p>	<p>konvenció Közdeményezés (termékbevonás) <i>kitevő, élelmiszer</i> <i>kívül</i> terjesztés</p>
--	--

márka
(egyben **terj. hálózat**)

<p>Góbé termék (élelmiszer) üzletláncon belül, terjesztésen kiskernek</p>	<p>helyi érték</p>
---	--------------------

<p>civil, környezetudatossági Átalvető (élelmiszer) termelő-fogyasztó direkti kapos.</p>	<p>Székelyföld mint gazdasági, politik. Székelyföld mint gazdasági, politik.</p>
--	--

helyi jelleg általános értelm.

helyi jelleg speciálisabb értelm.

Helyi „tudatos fogyasztók” koncepcióit tanulmányozva a helyi származás – függetlenül a specifikusabb termékminőségtől – a vásárlási motivációk egy fontos rétegét képezi. A térséghez kapcsolódó élelmiszerek beszerzése, rendszeres fogyasztása jellegzetes vásárlói magatartást feltételez (keresés, válogatás, beszerési helyek megválasztása, bonyolultabb, időigényesebb vásárlás, élelmiszerfogyasztás), ennek mértéke a tudatos vásárlói motivációk régiségével, erősségével függnek össze.

A székelyföldi kisvárosi fogyasztó a helyben kapható helyi élelmiszerek kínálatából válogat, a helyi érdekeltiségű üzletláncban, piacon, hagyományos vásáron szerzi be az ilyen jellegű élelmiszert, erősebb minőségi kötődései is vannak. A termékekkel kapcsolatos képzetekben az egyéni értékrend függvényében kerül az egészségesség vagy a helyi jelleg valamilyen értelemezése fontosabb pozícióba. A kezdeményezések konvenciói (az egyes helyileg kialakuló élelmiszervilágok) alakítják is a helyi fogyasztói kultúra milyenségét.

■ JEGYZETEK

1. A *Transylvania Authentica* a Magyar Polgártárs Alapítvány, egy környezetvédelmi tevékenységet öt országban folytató civil szervezet szellemi védjegyprogramja, a védjegy 2007-ben került bejegyeztetésre az Állami Szabadalmi Hivatalnál (OSIM). A *Székely Termék* komunitaris védjegyet Hargita Megyé Tanácsa jegyezteti be az OHIM-nél (Belső Piaci Harmonizációs Hivatal) 2010-ben. A *Góbé termék* az Elan Trio (Szuper és Merkúr áruházak tulajdonosa) nevű székelyudvarhelyi székhelyű vállalkozás 2010-ben elindított kereskedelmi márkája, a márkaként való értelmezés a tulajdonos szerint abban tér el a védjegytől, hogy az a vállalkozás saját terméke, míg a védjegy a közösség tulajdona.
2. Bár a TA-s projektasszisztensek nagyrészt kézműves és hagyományos vásárokon keresik fel a termelőket, nem egyedi eset az sem, amikor maga a termelő, előzetesen együttműködésben áll a szervezettel, vagy annak valamelyik partnerszervezetével, s a becsatlakozási motivációt valamilyen pozitív előzetes tapasztalat erősíti meg. A *Góbé termék* a programban dolgozó marketingeseken keresztül kér fel egy-egy termelőt az együttműködésre, több esetben azokat a termelőket, akikhez már bevált beszállítói kapcsolat fűzi. A termelővel személyes, szóbeli megállapodás születik a szükséges átalakításokról, így a termékek köre a kereslet mentén új partner termelő bevonásával vagy régi partner átalakított termékével bővül. A *Székely Termék* védjegyről legtöbb esetben a sajtóból vagy más termelőkel való érintkezés által szereznek tudomást a becsatlakozottak. A Székely termék kitalálói regionális hatókörű egyesületet is működtetnek Székely Konyha Egyesület néven, amelynek tevékenységébe a községek turisztikai szervezeteket, egyesületeket, önkormányzatokat igyekeztek bevonni. Legújabb fejlemény a Vidékfejlesztési Egyesület, amelynek többek között terjesztési szövetkezet, székely bolt-hálózat létrehozása.

■ IRODALOM

1. Vintilă Mihăilescu – Bogdan Iancu: *Produsele de calitate si patrimonizarea gustului in România*. Sociologie Românească 2009. 3. sz. 37–49.
2. Laurent Thévenot – Michael Moody – Claudette Lafaye: *Forms of Valuing Nature: Arguments and Modes of Justification in French and Environmental Disputes*. In: Lamont, Thévenot, Laurent (ed.): *Rethinking Comparative Cultural Sociology: Repertoires of Evaluation in France and the United States*. Cambridge University Press, 2000.
3. Christopher Ray: *Culture, Intellectual Property and Territorial Rural Development*. Sociologia Ruralis 1998. 38/1. 3–20.
4. Kevin Morgan – Terry Marsden – Jonathan Murdoch: *Networks, Conventions and Regions: Theorizing Worlds of Food*. In: *Worlds of Food, Place, Power and Provenance in the Food Chain*. Oxford Geographical and Environmental Studies, 2006.
5. Bíró A. Zoltán: *A regionális identitás szerveződésének új formái*. Kisebbségkutatás. 2002. 2. sz.
6. Henk Renting – Terry Marsden – Jo Banks: *Understanding alternative food networks: exploring the role of short food supply chains in rurale development*. Environment and Planning. 2003. 35. sz. 393–411.
7. Jesus Oliva – Luis Camarero: *Shifting Rurality, The Spanish countryside after De-peasantisation and De-agrarianisation*. In: Granberg-Kovach-Tovey (ed.): *Europe's Green Ring*. Ashgate Publishing, 2001. 219–237.

■ EGYÉB FORRÁSOK

- http://www.szekelytermek.ro/docs/mukodesi_szabalyzat.pdf
www.szekelytermek.ro/docs/jav-nevezesilap.doc
<http://www.szekelytermek.ro/docs/elelmisz2.pdf>
<http://www.szekelytermek.ro/>
<http://www.gobetermek.ro/>
<http://www.transylvania-authentica.ro>
<http://www.infomina.ro/pdf/Despre%20piata%20BIO%20din%20Ro.pdf>

ADORJÁNI PANNA

EGY ÜGY ELŐSZOBÁJA

***A Pussy Riot: A Punk Prayer*¹ című dokumentumfilm kapcsán**

■ 2012. február 21-én öt nő lépett be a moszkvai Megváltó Krisztus-székesegyházba. Levették a kabátjukat, színes balaclavákat húztak a fejükre, hogy az oltár előtt ugrándozva, a levegőbe bokszolva és keresztet vetve elénekeljenek egy punk imát.² A performanszot azonban alig egy perc múlva örök szakították félbe, és az elkövetőket kitessékelték a templomból. Az egyház nyomására a hatóságok pár nappal az eset után büntügyi eljárást indítottak az akció résztvevői ellen, akik közül hármat – a 24 éves Marija Aljohinát, a 22 éves Nagyezsda Tolokonnyikovát és a 29 éves Jekatyerina Szamucevicset – le is tartóztattak. A vallási gyűlölet által motivált garázdasággal vádolt nőket a tárgyalás során két év letöltendő börtönbüntetésre ítélték, amelyet később Szamucevics esetében felfüggesztett büntetésre változtattak.

Aljohina, Tolokonnyikova és Szamucevics a Pussy Riot elnevezésű művészeti csoport tagjai, akik performanszaikban punkzenét használnak. Az anonim együttes minden megnyilvánulása politikai, nézeteket illetően a feminizmus és LGBT-jogok³ képviselői, akik vehemensen támadják a Vlagyimir Putyin-féle autokrata és szexista kormányt, az állam és egyház szoros viszonyát, illetve az ortodox egyház patriarchális gondolkodásmódját. Flashmobszerű események lényege, hogy élénk színű ruháikban (a balaclavák mellett színes harisnyát és ruhát hordanak a tagok) meglepetésszerűen jelennek meg a város különféle pontjain, és adják elő provokatív szövegű punkdalaikat.

A három nő letartóztatása nemzetközi figyelmet kapott: az Amnesty International lelkiismereti foglyoknak minősítette őket, a Free Pussy Riot csoport⁴ pedig több emberjogi szervezettel karöltve a mai napig küzd a nők szabadlábúra helyezéséért. Világszerte szólalt fel érdekükben Yoko Onótól Maddonnán keresztül a német parlament mintegy százhusz tagjáig szinte mindenki, aki-

nek hangja van, petíciókat írtak alá, tüntetéseket szerveztek, és válaszként újabb – talán még provokatívabb – performanszok születtek.⁵ A nemzetközi nyomás viszont az elítéltek sorsát illetően semmilyen hatást nem ért el: a letartóztatott tagokat annak rendje és módja szerint bebörtönözték. Az elítéltek és ügyvédek által koncepciósnak minősített lejárattal láthatóan előre megírt forgatókönyv szerint történt, és zavartalanul folyt le.

A széles körű figyelem és hirtelen jött népszerűség egyik terméke a 2013-ban bemutatott dokumentumfilm, amely a letartóztatás köré szerveződve mutatja be a tárgyalást, az elítéltek előéletét, családjait és az orosz közéleti kontextust. A tapasztalt dokufilmrendező Mike Lerner és az orosz filmes Maxim Pozdorovkin rendezte film sikerrel vezeti be a nézőt ebbe az igen komplikált történetbe, és próbálja azt egységes történetté alakítani. És bár tisztességes távolságból és ujjal mutogatás nélkül ismerteti azokat az eseményeket, amelyeket a történet releváns részeinek tart, pontosan az organikus hajszolása által lesz mégis hiányosság. Eleve problematikus lehet a film bemutatásának időpontja és a történések ideje közötti közelség, hiszen egy még lezáratlan esetet dolgoz fel, amelyhez a film elkészülése óta számos újabb fejlemény kapcsolódik, és feltételezhető, hogy teljesebb képet majd csak a szabadlábúra helyezés után alkothattunk róla.

A lezáratlanságból adódik a film másik gyengéje: az érintettek nézőpontjának teljes hiánya. Aljohina, Tolokonnyikova és Szamucevics ugyan felszólalnak a tárgyalások alatt, és a kamera a szünetekben is figyeli őket, ahogyan egymás között beszélnek, de speciális helyzetükből adódóan nem lehetett őket külön-külön és egy neutrális térben megszólaltatni. Ehelyett beszél a család, de a családokból is csak egy-egy apa és anya, meg itt-ott egy férj vagy egy ba-

rát – az egész családot nem látni, és azt sem tudjuk meg, hogy miért nem nyilatkozik mindenik szülő vagy mindenik élettárs. Szülői szemszögből ismerjük meg a nők múltját is, és azt, hogy ők hogyan fogadták lányaik radikális megnyilvánulásait. Kérdés viszont, hogy mennyire releváns ez a szempont az érintettek megszólaltatása nélkül, különösen ha tudatában vagyunk annak, hogy később, már a börtönből nyilatkozva, Tolokonnyikova elítélte férjét, Pjotr Verzilovot azért, amiért illetéktelenül több ízben is a csoport nevében nyilatkozott.⁶ Azt a Verzilovot, akit a dokumentumfilm mintegy az elítéltek és a Pussy Riot cinkostársaként tüntet fel.

Ha még mélyebbre ásunk a Pussy Riot-történetében – és hála a nemzetközi figyelemnek van hova ásni az oroszul nem tudóknak is –, még több izgalmas részletet tudhatunk meg, amelyről a filmben szó sem esik. Példaként szolgáljon Szamucevics ítéletének enyhítése, amely a film szerint egy új ügyvéd felfogadásának köszönhető, aki képes bebizonyítani, hogy a védence nem vett részt a szóban forgó bűncselekményben, hiszen – ahogy a videók is tanúsítják – az örök elfogták, még mielőtt elővehette volna a gírtárját. Egy 2012 végén a *New Republic* című folyóiratban megjelent cikkben viszont Julia Ioffe rávilágít a látszólagos happy enddel végződő történet árnyoldalára: a felmentés által ugyanis Szamucevics hallgatólagosan egyetért az ítésekkel, miszerint valóban törvénytértés történt a székesegyházban, amelyért ő nem, de két társa felelősségre vonható. Ez a fordulat semmissé teszi azt az álláspontot, amelyet azelőtt mindhárman képviseltek: „a bírósági eljárás ignorálását és törvényességének tagadását”.⁷

A belső konfliktusokra, az eljárás milyenségének vizsgálatára, a jogi képviselők megkérdezésére nincs idő a filmben, ahogy a performansz mint politikai megnyilvánulás kontextusba helyezését is csak érintik az alkotók. Ezt a hiányt kompenzálják némiképp azok a hangulatfelvételek, amelyek a helybeli reakciókat (prót és kontrát) örökítik meg. Ami tehát marad, az egy korrekt módon berendezett előszobája a Pussy Riot-ügynek, egy olyan tér, ahol a látogató még büntetlenül visszafordulhat. Aki viszont beljebb merészkedik, annak nehezebb (volna) a dolga, és talán pont ezért látunk csak annyit, amennyit. Ugyanakkor az is tény, hogy kissé elsietett dolog volt ilyen hamar lefogatni egy olyan dokumentumfilmet, amely mégiscsak a teljességet tűzi ki célul – azt, hogy ez lesz a dokumentumfilm.⁸

A Pussy Riot-jelenség feldolgozása több szinten történik, ezek közül talán a legévi-

densebb és számomra a legizgalmasabb a művészet és önkifejezés szabadságának problémája a kortárs Oroszországban. A film egyik jelenetéből megtudjuk, hogy a performansz helyszínéül szolgáló Megváltó Krisztus-székesegyházat 1931-ben felrobantották, és helyette a téren uszoda működött – a jelenlegi templomot 1994-ben kezdték el építeni. A Pussy Riot alig egyperces ugrándozása az oltár körül eltörpül a kommunista rezsim dinamitos performansza mellett, ahogyan a radikalitását illetően a punk ima sem tartozik a legelvetemültebbek közé.

Bár a performansz mint gesztus izgalmas, mégis érdemes magát a dolgot közelebbről megvizsgálni. A *Szűzanya, zavard el Putyint* című punk ima az orosz államfőt célozza meg, apropójául pedig a közelgő választás szolgált.⁹ A dal refrénje Szergej Rahmanyinov *Ave Mariájának* parafrázisa: az imádkozók Szűz Máriához könyörögnek, hogy zavarja el Putyint, illetve hogy legyen ő is feminista. Az első két versszak az egyház kritikája: szóba hozzák nemcsak a klérus patriarkális magatartását (a nők inkább csak szüljenek), de a homofóbiájukat is (a gay pride-ot leláncolva üldözik el Szibériába), sőt az ortodox egyház főszentjeként egyenesen a KGB-t jelölik meg. A második két strofa pedig az államról szól, amelynek „rohadt diktátorait” és azok fekete limuzinos „keresztútját” maga az egyház szentesíti, az emberek tehát jobban tennék, ha Putyin helyett inkább az Istenben hinnének.

Mind az egyházhoz, mind pedig az államhoz a rohadás, sőt a fekália képei kapcsolódnak, amelyet tisztaságával ellenpontoz a megidézett Szűz Mária, aki a tüntetők védőszentjévé lesz. Ugyanez a kontrasztosítás szervezi a zenei struktúrát is, ahogy az orosz romantika eleganciája és a vallásos témából adódó magasztosság ütközik a kommersz zene egyik legnyersebb műfajával. A *Szűzanya, zavard el Putyint* című punk dal egy nem konvencionális értelemben vett ima (ahogyan azt az alkotók is jelölik), az egyház és állam intézményében mélyen csalódott egyének művészi megnyilatkozása, amely nem szükségképpen kívánja megsemmisíteni a megnevezett intézményeket. A protestálás belülről történik, mintegy a hívő szemszögéből (a helyszín sem véletlenül az oltár, a templom legszentebb része), és ilyen módon nemhogy nem minősülhet blaszfémianak, hanem megszentesül és valóságos imává válik, olyan könyörgéssé, amely nemcsak rituálisan, de tartalmilag is jelentéssel bír. A performansz legszubverzívebb pillanata tehát maga a határátlépés, vagyis az, ahogyan egy az orto-

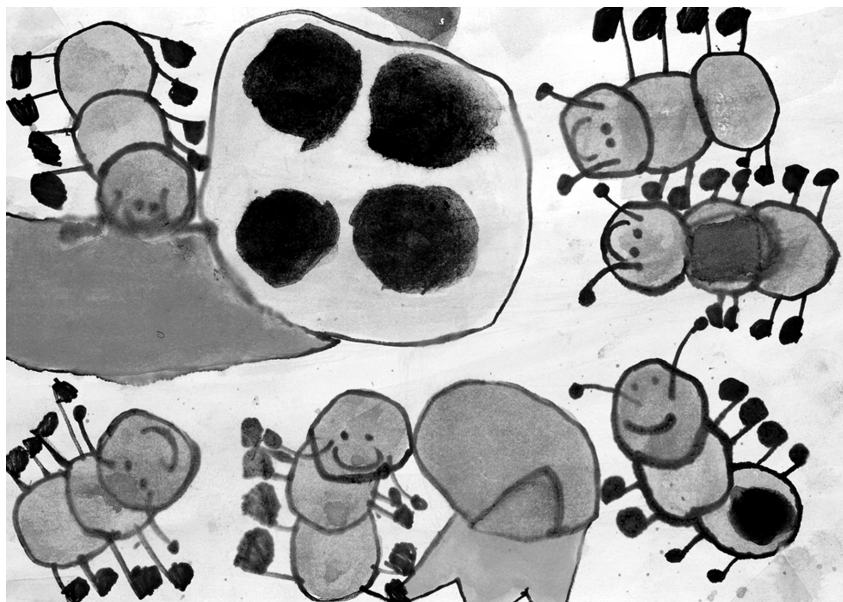
dox szabályok szerint szabálytalan ima mégis a liturgia részévé válik.

Az ima integrálódása egy képzeletbeli szertartásba csakis valamely közös nyelv használatával történhet meg, ez a *lingua franca* pedig nem más, mint maga a teatralitás, amely ugyanolyan mértékben sajátja a performansznak, mint az ortodox liturgiának, azzal a különbséggel, hogy

míg az előbbi reflektáltan viszonyul ehhez a formához, az utóbbi tagadja azt. Ugyanez a narratíva folytatódik a kirakatper alatt is, ahol bár az elítéltek bevallottan játszanak, az ítélőszék komolyan veszi magát. A különbség csak annyi, hogy míg a performansz esetében a játéknak egyszer csak vége van, a hatalom teatralitása végtelen.

■ JEGYZETEK

1. *Pokazatelnyy protsess: Istoriya Pussy Riot* (2013). Rendezte Mike Lerner, Maxim Pozdorovkin.
2. A performanszról a csoport videót töltött fel a YouTube internetes videómegosztó portálra a következő címmel: Punk ima „Szűzanya, zavard el Putyint” Pussy Riot a székesegyházban. Lásd <http://www.youtube.com/watch?v=GcasuaAczKY>, a letöltés ideje: 2013. július 25.
3. Ahol az LGBT rövidítés a leszbikus, meleg, biszexuális és transznemű egyénekre vonatkozik.
4. Lásd a honlapot: <http://freepussyriot.org/about> (A letöltés ideje: 2013. július 25.)
5. A nemzetközi támogatásról átfogó lista olvasható a csoport angol nyelvű Wikipédia-oldalán: http://en.wikipedia.org/wiki/Pussy_Riot#International_support (A letöltés ideje: 2013. július 25.)
6. Tolokonnyikova nyilatkozatáról bővebben ír az ANIMAL című portál. (http://www.animalnewyork.com/2012/jailed-pussy-riot-disown-quasi-conman-pyotr-verzilov/?utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%3A+animalnewyork+%28ANIMAL%29, a letöltés ideje: 2013. július 25.)
7. Julia Ioffe: *Is Pussy Riot Breaking Up?* New Republic, 2012. október 10. (<http://www.newrepublic.com/blog/plank/108422/pussy-riot-breaking>, a letöltés ideje: 2013. július 25.)
8. Lásd a dokumentumfilm honlapját: <http://www.hbo.com/documentaries/pussy-riot-a-punk-prayer/index.html> (A letöltés ideje: 2013. július 25.)
9. A dal angol fordítását leközölte a Freepussyriot.org portál: <http://freepussyriot.org/content/lyrics-songs-pussy-riot> (2013. július 25.) Az orosz eredeti megtalálható a Pussy Riot által publikált YouTube-videó leírásában.

A TRANZMEDIÁLIS GYERMEKKULTÚRA

Kimberley Reynolds: *Children's Literature. A Very Short Introduction*

■ Ha megkérdezzük a „szakértőket” (könyv-forgalmazók, pedagógusok, szülők), hogy voltaképpen mi is az a gyermekirodalom, bizonyára fejtörés nélkül tudni fogják a választ: gyermekirodalom az, amit gyermekek számára írnak, a célközönség igényeinek megfelelően tördelt, illusztrált formában forgalmaznak sokszor szakosodott könyvkiadók, és amit a könyvesboltokban a „gyermekkönyvek” felirat alatt megtalálhatunk.

Ha kicsit közelebbről vizsgáljuk meg a dolgot, máris bonyolulttá válik a meghatározás, és sokasodnak a kérdőjelek. A célovasók kora szerint beszélhetünk gyermekirodalomról, kamaszokról, fiatal felnőtteknek szánt könyvekről, „ifjúsági irodalomról”. Az olvasók neme szerinti különbségtétel indokoltnak tűnik az ifjúsági irodalom körén belül, de ma már az óvodás, kisiskolás korra megkülönböztethetők a specifikusan lányoknak vagy fiúknak szánt könyvek. A pónis, hercegnős mesék rózsaszín borítóval, „lányos dizájnban”, az autós, sárkányos mesék „fiús” színekben és dizájnban kerülnek a polcokra.

Más esztétikai, etikai, pedagógiai, narratológiai stb. szempontok szerint vizsgálható az illusztrációcentrikus, olvasni még nem tudó kisgyerekek vagy olvasással ismerkedő kisiskolásnak szánt, illetve az olvasó kamasznak, serdülőnek a kezébe adott „irodalom”. Bizonyos munkák, például Gulliver vagy Robinson Crusoe története, az Ezeregyéjszaka meséi, Jókai regényei ma gyermek-/ifjúsági irodalomnak számítanak, holott eredetileg felnőtt közönségnek íródtak. Hogyan változik, milyen szerepet tölt be a sokszor egyszerűsített nyelvű, vágott, szerkesztett szöveg? A közelmúlt egyik látványos jelensége az eredetileg ifjúsági irodalomnak szánt szövegek hatalmas sikere felnőtt olvasóközönség körében. J. K. Rowling Harry Potter-sorozatát, valamint a Twilight Sagát felnőttek is falták, Mark Haddonból az autista fiú elbeszélésében elhangzó történet (*A kutya különös esete az éjszakában*) nyomán vált népszerű angol ifjúsági íróból nemzetközileg elismert író. A

kulturális „elhülyülés” jele lenne az ifjúsági irodalom sikere felnőtt olvasók körében, vagy a határok elmosódásának, a gyermekirodalom felértékelődésének jele?

Az, hogy mit olvasnak a gyermekek, fiatalok, amióta létezik gyermekirodalom, mindig is elsősorban etikai, pedagógiai szempontból volt társadalmilag fontos kérdés, a mai közbeszédben is elsősorban az az aggodalom dominál, hogy vajon mit és hogyan tanulhatnak egy adott könyvből a kiskorú olvasók. Az esztétikai szempontok kevésbé hangsúlyosak, bár az utóbbi évtizedekben (főleg írók hatására) elhangzik az is, hogy esztétikai szempontból nem lehet különbséget tenni gyermek- és felnőttirodalom között. Németh László Tolsztojt olvastatott lányaival, és úgy vélte, a szöveg ereje, szépsége képes áthidalni azt a távolságot, amely a szöveg megértéséhez szükséges információk és a gyermekolvasó tudása közt van. Másokat (érthetően) sokkal jobban foglalkoztatott a szöveg által kínált információ maga. Ennek elsősorban az az oka, hogy a gyermekirodalom gyakran didaktikai-pedagógiai szempontból kerül tárgyalásra. Annak minden formáját akkulturációs irodalomnak tekintjük, a párszavas leprelléktől a középiskolás házi olvasmányokig mindegyik a jövőbeli felnőtt szerepkörére készíti fel olvasóját, arról beszél, hogy milyen normák és értékrendek alapján működik a társadalom.

Kimberley Reynolds könyvecskéjének legnagyobb erénye, hogy röviden összefoglalja azokat a megközelítési módokat, amelyek a fentiekén kívül alkalmazhatóak a gyermekirodalom vizsgálatára. A kötet példanyaga elsősorban angol, illetve amerikai eredetű, egyes eredetileg más (pl. német, francia, olasz) nyelven írott munkák csak akkor kerülnek említésre, amikor azok angol nyelvű fordítása részévé vált az angolszász kulturális hagyománynak. A szerző tisztában van azzal, hogy ez bizonyos értelemben „homályban hagy más kulturális hagyományokat, aminthogy azt is, hogy milyen mértékben gazdagították a nyugati gyermekirodalmat a világ más tájairól származó törté-

netek, szereplők, írók és illusztrátorok”. (4.) Ugyanakkor annak is tudatában van, hogy már a jelenkori globalizáció előtt, a kiterjedt angol gyarmatosításnak, misszionárius tevékenységnek köszönhetően meglehetősen hasonló olvasmányok kerültek gyerekekhez, s így a gyermekirodalom angol–amerikai megközelítése számos más „nemzeti” gyermekirodalommal mutat hasonlóságot.

A könyvecske első fejezete az angol nyelvű gyermekirodalom vázlatos története Ezópus fabuláinak Caxton által fordított és nyomtatott 1484-es változatától a kortárs multimédiás termékekig, ugyanakkor felvázolja a gyermekirodalom kialakulásának társadalmi hátterét is. Felhívja a figyelmet arra, hogy már a tizenkilencedik században (amely sokak szerint az angol nyelvű gyermekirodalom „aranykorának” számít) megjelent a korosztályok közti „átolvasás” napjainkban észlelt jelensége, ahogy a célközönség neme szerint elkülönülő gyermekirodalmi alműfajok is. Lewis Carroll Alice-történetei vagy Mark Twain regényeinek nagy része egyformán sikeresnek bizonyult a felnőtt és a gyermekolvasók körében. Politikusok, közéleti szereplők sora jegyezte fel emlékirataiban, hogy milyen sokat tanultak fizikáról, természetrajzról, történelemtől az olvasóféle, kamaszolásokról, szánt, fiú főhőssel rendelkező kalandregényekből, mint pl. Stevenson *Kincses szigete*. Ezekkel párhuzamosan jelentek meg a tizenkilencedik századi könyvpiacra a lányoknak szánt regények, amelyekben az egzotikus helyszínek és kalandok hiányoztak ugyan, de olyan nemcsak bájos, hanem határozott és a maguk cselekvési körében meglehetősen kreatívnak, újítónak bizonyuló hősnőket rajzoltak meg, akik képesek érvényesíteni akaratukat és akár szembe is szállni a társadalmi normákkal. Reynolds Johanna Spyri *Heidi*jától eredeztetni ezeket a lányfigurákat, és jelzi, hogy (bizonyára nem véletlenül) amerikai írónők bizonyultak a legsikeresebbnek ebben a műfajban. Louisa May Alcott *Kisasszonyok*, Eleanor H. Porter *Az élet játéka* című munkáját vagy Lucy Maud Montgomery Anne-sorozatát a magyar olvasóközönség több évtizedes késéssel, időnként csak azok 1980-as, '90-es években történt megfilmesítése után ismerte meg, nem csoda, hogy az ezekkel nagyjából egy idős, lányregény-etalonnak számító Tutsek Anna-féle Cilikét teljesen más fából faragták.

A könyvecske második, legterjedelmesebb fejezete ahhoz kínál fogódzókat, hogy miért és főleg milyen módszerekkel érdemes gyermekirodalommal foglalkozni.

A gyermekirodalom tanulmányozása alkalmas adhat saját korábbi olvasói élmünkkel

való találkozásra, olvasatok összevetésére, egy adott közösség múltjának, különféle ideológiai változásoknak tanulmányozására, de akár annak vizsgálatára is, hogy hogyan jönnek létre és hogyan változnak egy adott időpontban a társadalmi együttélés szabályai.

Noha a gyermekirodalom teoretikusai maguk is ugyanazokat a kritikai és elméleti megközelítéseket használják, amelyekkel az irodalmárok általában dolgozni szoktak, az általuk elemzett szövegek retorikai felépítésének, a célközönségnek és nem utolsósorban a gyermekirodalom grafikai hagyományainak köszönhetően sokszor módosítják, gazdagíthatják is azokat. Egyes megközelítések elsősorban a szövegek célzott közönségére, a gyermekolvasóra fókuszálnak, mások a gyermekkor vizsgálatával függnek össze, ismét mások pedig kép és szöveg interakciójára figyelnek. A szövegelemzésnél kézenfekvő nyelvi, narratológiai, stilisztikai megközelítések mellett Reynolds pszichoanalitikus elméleteket (Bettelheimtől Freudon és Jungon át Lacanig terjedően), gender alapú, történeti és posztkolonialis megközelítéseket és azok jellemzőit ismerteti. Külön csoportját alkotják a megközelítési módszereknek a gyermekorientált elméletek, amelyek az *écriture féminine* tetelezéséhez hasonlóan működnek. A gyermekolvasót, aki a felnőttöz hasonlóan képes arra, hogy kritika-ílag viszonyuljon az olvasottakhoz, a szöveg más elemei ragadják meg, mint a felnőtt olvasót. Feltételezhetően a fiatal s így kevesebb olvasási stratégiával rendelkező olvasó sokkal intenzívebben beleéli magát a szövegbe, gyakorlatilag önmagát olvassa.

Ennek tudatában válik különösen fontossá a kortárs gyermekolvasmányok világa, amely immár radikálisan különbözik a korábbiakétól. A mai gyermek ugyanazzal az irodalmi szöveggel több médiumon keresztül találkozhat, a Rómeó és Júlia (nem gyermekirodalomnak szánt) történetével a fiatal olvasó találkozhat a színpadon és könyvön kívül számos megfilmesítésben, képregényben, interaktív CD-ken, játékprogramokon keresztül, és felidézheti óvodáskori emlékeit, amikor Shakespeare története egy olyan rajzfilm-adaptációban jelent meg, amelynek fehér és fekete fókák a hősei. Nemcsak a fiatal olvasó, de a gyermekirodalom tanulmányozása is érzékenyebb a technikai és mediális változásokra, mint a felnőtt irodalom. Míg a felnőtteknek szánt szövegek új média eszköztárára vagy különféle médiumok számára kidolgozott változatait ritkán tekintik önállóan vizsgálendő anyagnak, addig a gyermekirodalom kutatói számára ezek szerves részei a kutatásnak. Egy olyan

iPad változatra kidolgozott *Aliz Csodaországban* például, ahol a főszereplő érintésre változtatja méreteit, amelyhez interaktív játékok csatlakoznak, amelyekben az olvasónak lehetősége van változtatni a cselekményen, tovább- és átírni azt, nyilván arra késztet, hogy teljesen más értelemben beszéljünk arról, hogy mi a szöveg, és hogyan olvasunk.

A gyermekirodalom jövőbeli alakulását némi óvatos mérlegeléssel a transztextuális világban látja Kimberley Reynolds, abban, ahogy a számítógépes játékok és a klasszikus fikció világa összeolvad. Azok számára, akik a számítógépes játékokban az ifjúság megrontóját és az olvasás fő ellenfelét látják, meggyőzően érvel azzal, hogy ezek a médium jellemzőinek köszönhetően milyen szövegértési készségek elsajátítását könnyítik meg. Az avatarok cseréje például segíti a különböző nézőpontból történő narráció megértését, a kitérők és az idősíkváltások közti összefüggések és ezek narrációban betöltött szerepének megértését például megkönnyíti az a sok játékban létező elem, amikor egy hyperlink nyomán jelen időben le-

het eljátszani egy olyan történetet, amely a teljes történet egy korábban rejtett elemét világítja meg.

T. S. Eliot úgy vélte, hogy felnőtt fejfel gyermekirodalmat olvasni a visszafejlődés jele, a gyermekirodalom önmagában nem léven egyéb, mint afféle könnyített edzőpálya a majdani fajsúlyos olvasmányok előtt. Kimberley Reynolds könyve azt látszik felvillantani, hogy a gyermekirodalom milyen önmagából fakadó, a felnőtt olvasó számára élményt, az irodalomkutató számára releváns kutatási témát biztosító értékekkel bír.

Ha marad hiányérzet az olvasóban, az abból fakad, hogy a könyv az, amit a cím ígér, „a very short introduction” vagyis „nagyon rövid bevezető”, s így a felvillantott témák kidolgozására, alapos bemutatására nincs lehetőség. Felkínál viszont számos fogódzót ahhoz, hogy hogyan érdemes megírni a (magyar vagy más) gyermekirodalom történeteit, hogyan lehet felnőtt nyelven beszélni a gyermekirodalomról, hogy milyen értelmezői útvonalak vagy csupán ösvények nyílnak a transzmediális szövegvilág dűszungelében.

Vallasek Júlia

MERRE, MAGYAR GYERMEKKULTÚRA?

Szávai Ilona: *Boldog kútásók és állványozók avagy merre, magyar gyermekkultúra?*

■ Szávai Ilona legújabb könyvét ismeretlen ismerősként üdvözölhetjük a könyvpiacra, hiszen a *Fordulópont* tematikus számaiban már találkozhattunk egyes írásaival. A hat fejezet mindegyike egy-egy téma köré szerveződik: *Tévé előtt védtelenül*, *Mindennapi agresszió*, *Bensőséges közbeszéd*, *A fecskék visszatérnek a szalmaszálhoz*, *Csodakazetta*, *A gyermek a tét*, az egyes fejezeteknek pedig a tematikához kapcsolódó alpontjai vannak. A fejezetépítő szövegek műfajilag a kisesszéhez állnak közel: felvillantanak egy-egy témát, kérdést, majd egy logikai struktúra mentén kifejtik azt. Az esszé természetétől nem idegen eljárás, hogy a szerző néha képekkel érzékeltet fontos tartalmakat. Például a *Kinek a dolga a gyermek életre nevelése?* című esszében egy gyermekrajz leírását találjuk: két nagy elefánt ormányán egyensúlyoz egy kislányt. Kérdések sorozata fogal-

mazódik meg a szerzőben a képről, illetve a kislány sorsáról. A szerző legfőbb erénye a kérdve kifejtő módszer, a címben megjelölt alapkérdés kifejtése közben további kérdéseket fogalmaz meg, így szólítva meg az olvasót, így téve interaktívá az olvasást. Összeségében és részleteiben is megnyilvánulnak a szerkesztő és szerző begyakorolt erényei, a formai-logikai egység a könyv felépítésében, a gyermekkultúra lényegének felmutatásában.

A könyv vizsgálatának tárgya a gyermekkultúra, és szerzője mindvégig igyekszik megőrizni bensőséges kapcsolatát a választott témával. Nem tekinti csupán vizsgálati tárgynak, nem törekszik távolságtartásra az elmélet és a tárgy között. A gyermeket nem csupán a teória felől közelíti meg, igyekszik megőrizni a természetes kontextust, a termékeny pragmatizmust. Számára a gyermek-

kultúra önszabályozó rendszer, amely egyensúlyra törekszik, ha sérül vagy eltűnik valamely komponense, igyekszik pótolni, és egy másik szerkezeti elem veszi át a helyét. Szávai Ilona számára egyáltalán nem mindegy, mi pótolja a hiányt a gyermekkultúrában, váratlanul és meglepően kérdez rá olyan dolgokra, amelyek mellett közömbösen megyünk el, nem jut eszünkbe, esetleg egyáltalán nem foglalkozunk velük. Rávesz bennünket az együtt gondolkodásra, a meditatióra az igazságról, a felelősségről, az identitásról, a nevelésről, az anyanyelvről stb. Szembesít önmagunkkal, énünk jobbik felével.

Miért ír könyvet Szávai Ilona a gyermekkultúráról? Leginkább azért, mert veszélyeztetve érzi: tanácstalanul állunk a harmadik évezred küszöbén, nem könnyű feldolgozni a kulturális változásokat. Holtpontra vagyunk, s a holtpontra védelemre szorul a gyermek, intézményesített védelemre. Néha a gyermeket saját magától is védeni kell. Aki ma gyermekkultúráról beszél, a hagyományos témák (mese, nevelés, pedagógiai érték) mellé oda kell sorolnunk korunk civilizációs traumáit (reménytelenség, erőszak, kegyetlenség, demográfiai válság). Úgy tűnik, mintha a tömegmédiák eszközei felsorakoznának ezek mellett a válságtémák mellett, erősítve agresszivitásukat és tényerésüket. A gyermekkultúra hagyományos várai (olvasás, játék) mintha vesztesre állnának, sorra adva fel állásaikat. Szávai Ilona mégis ezeknek a váraknak az erejében bízva fogalmazza meg aggodalmait: a mai kisgyermekek világlátása, percepciók készsége, beszédmódja és egész magatartáskultúrája mérőben különbözik attól, ami a 30-40 évvel ezelőtt felnövő generációkat jellemezte. Azok az új információk és kommunikációs technológiák közvetítette mediatisztikus szövegekben és azok hatásmechanizmusaiiban ragadható meg (vö. *Válóságcsapdák...?* című kiadvány). A szerzőt támogató és a vele együtt érző és gondolkodó olvasó is hasonló dilemmahelyzet elé kerül: a társadalmi változások váltást vagy válságot idéznek-e elő a kultúrában, a gyermekkultúrában, az olvasásban, az értékkeremtésben és minden másban? Mivel elszűnt a védővályú vagyunk és velünk is megtörténik, a kultúraváltást válságként élhetjük meg: szemünk láttára épül le körülöttünk és bennünk a biztos hagyomány, és veszi át helyét a bizonytalan új. Mára a modern kultúraváltásnak abba a fázisába kerültünk, hogy a tudomány idevágó megállapításai sem segítenek ki bennünket. A rendszerelméleti szociológiából Niklas Luhmann autopoiesis elvére gondolok, miszerint az önszabályozó rendszerek (kul-

túra vagy gyermekkultúra) kapcsolatban vannak környezetükkel, vagyis a többi rendszerrel, és mindazt, amit átvesznek belőlük, oly mértékben asszimilálják, hogy az átvett elem idegen eredetűnek, de legalábbis eredeti kontextusának kevés nyoma maradjon. A rendszer maga pedig annyiban változik, amennyiben az átvett és asszimilált elemek visszahatnak rá.

Úgy tűnik, a magyar gyermekkultúra történelmi, társadalmi (és egyéb) okok miatt nem elég erős és megformált rendszer ahhoz, hogy kivédje az idegennek vélt kulturális elemek agresszióját, nincsenek gyors asszimilációs válaszai, ahogy korábban (a 19. és 20. században), most is hosszabb időre van szüksége. Szávai Ilona a hagyomány továbbélésében, ill. éltetésében, a válság leküzdésében látja a megoldást, nem pedig a kultúraváltásban. A nehezebb és fáradtságosabb utat választja, ezt járja két évtizede. A szocializálódás hagyományosabb útjait szorgalmazza: a tapasztalatszerzést, a tapasztalatátadást, a nemzedékek közötti információcserét. Ezt a módozatot információs nevelésszociológia: a gyermek a nemzedékek közötti egészséges párbeszédben belenevelődik egy hagyományba, egy kultúrába. Szerzőnk aggódva állapítja meg, hogy mai társadalmunkban hiányzik a generációk közötti párbeszéd, hiányzik a felnőtt társadalom jótékony jelenléte, nincs szelekció és felelős ellenőrzés. A gyermekek az információátvitel helyett önálló információszerzésre vannak utalva, így lesznek kiszolgáltatottjai a médiacsapdáknak. Működik itt is, csak teljesen másként a Luhmann-féle autopoietikus rendszer: a gyermek önállóan pótolja kultúrájának hiányzó elemeit, és válogatás nélkül mindent beleépít, ami érdekes lehet számára (pl. az agressziót, a kegyetlenséget, a kiábrándultságot stb.). Ebből a felismerésből fakadó aggodalom ösztönzi a szerzőt, hogy a felnőttek kultúrájához kapcsolódó írások is megjelenjenek a kötetben (*Neked teljes az életed?, Kinek a dolga a gyerekek nevelése?*). „És (elvilleg) minden ember – akarjuk, nem akarjuk – tanító jelenlét a világban, akitől a gyerek tanul járni, beszélni, gondolkodni, cselekedni, igazat mondani, hazudni, szeretni, gyűlölni, lopni, dolgozni, henyélni...” Ennél is tovább kell mennünk, hiszen a gyermekek személyiségét nemcsak a szülők, majd az óvoda és az iskola alakítja, hanem a lakókörnyezete, a szomszédok, a plakátok, amelyeket az utcán lát, a média beszédmódja, a rendezvények hangulata, amelyekre eljut – mind-mind hozzájárul a gyermek tudatának és magatartásának, személyiségének kialakulásához.

Könyvének fülszövege szerint két évtized alatt Szávai Ilona három pillér köré rendezett mindent, amit a gyermekkultúráért végzett:

1. GyermekekRŐL ír és ad ki könyveket a szülőknak, felnőtteknek, hogy hasznosan, józanul számolhassanak a gyermek igényeivel.

2. GyermekÉRT született esszékkel, kiadványokkal, rendezvényekkel mozgósítja a felnőtt világot.

3. GyermekekNEK készült könyvekkel, programokkal szólítja meg közvetlenül a gyermekvilágot.

Saját céljait ki szeretné terjeszteni a teljes társadalomra, a közös cél: a gyermek lényének teljességét érzékelni. Ha beszélünk róla, azt minél szélesebb közönség értse meg, laikusok és szakemberek egyaránt.

Végh Balázs Béla

OLIVÉR ÉS A KÉK HAJÚ

Dóka Péter: *A kék hajú lány*

■ Dóka Péter legújabb könyve kétségkívül az egyik legizgalmasabb és legkülönlegesebb színfoltja a 2013-as könyvhetére megjelent gyermekkönyveknek. Ahogy a borítón látható mélykék hajú lány fürtjei magukra vonzzák a tekintetet, úgy ragadja meg az olvasót a kötet témája és a kibontakozó történet. A meseregény a szerző egy 2011-ben, a Bálint Ágnes Műhely pályázatán díjat nyert filmnovellájának az átdolgozása. Nemcsak az emberi kapcsolatok kiüresedésének és a családok kríziseinek tabuiról beszél egy kisfiú szemzőgéből, hanem olyan aktuális, a kortárs magyar gyermekirodalom által eddig többnyire elhallgatott vagy elégánsan kikerült témáknak ad helyet, mint a gyógyíthatatlan gyerekek betegsége, félelmeik, a jobbára felnőtteknek tulajdonított magatartási, evési, személyiségzavarokkal küzdő gyerekek viselkedésének okai, vagy hogy mi mindennel szembesül(het) egy kisgyerek a kórházban.

Kétségtelen, hogy a meseregénynek egyik legfontosabb erénye a hiteles megszólalás a kérdésekről. Természetességgel közelít az Olivér és a gyerekek által átélt, olykor nagyon is megrázó jelenetekhez és történetekhez. Ezek elbeszélését mindvégig átítatja a szolidaritás, a szeretet és az emberség, távol maradván a pátosz vagy a hangzatos mondatok és pózok csapdáitól. Ábrázolásukban sokszor meghatározó a humor és az ironia is, és ez elviselhetővé teszi egy-egy nehéz pillanat elfogadását. Tulajdonképpen a be-bevilanó gyerek- és családorsokon keresztül a kötet megtanít beszélni az elbeszélhetetlenről, kimondani a kimondhatatlant, mint ahogy a csend elviselésére is. Megmutatja, mikor jobb hallgatni tudni, hogy az embernek legyen lehetősége elmélyedni vagy egy-

általán megtapasztalni az éppen adott helyzetet, értelmezni azt, másrészt pedig, hogy képesek legyünk a csend által másoknak is meghagyni a teret, amire szükségük lehet.

A kék hajú lány tulajdonképpen egy beavatástörténet, melynek helyszíne a kórház, vagyis az az átmeneti hely, ami az úton levés egy lehetséges állomását jelöli, ahol a betegek élete fordulóponthoz jut(hat). E változásoknak az intézmény ad teret, azáltal, hogy zárt és mégis egy örök befogadó, és amiről Dóka Péter kisregényéből kiderül, hogy nem is annyira rossz hely. „A gyerekosztály nem olyan barátságatlan hely, mint Olivér gondolta. Minden piros és sárga és kék, színes függönyök lógnak az ablakok előtt, a falakat rajzok borítják. Csak az a furcsa, hogy a rajzokon minden alaknak hófehér angyalszárnya van. Még a bögre kakaónak is” – derül ki a főszereplő kórházba érkezését követő első benyomásaiból. (15.)

A kórház tulajdonképpen az a hely, ahol épp átmenetisége miatt találkozhatnak a legkülönfélébb emberek. Egy zárt tér, ahol a szereplők testileg és lelkileg lemeztelenítődnek, ahol felszámolódik az internáltak korábban kialakított élettere, az azzal járó kényelem és biztonság, kikerülhetetlenül újraértelmeződnek itt a személyes terek és azok határai. A szereplők kiszolgáltatottak, de nemcsak a másokkal való összezártságuk miatt, hanem a betegségeiken keresztül is, hiszen ilyenkor bizonyos értelemben önmaguk által is cserbenhagyottak válnak. Így a szembesülés pusztán csak elodázzható, mert nem kerülhető el sem önmagukkal, sem másokkal, sem a kimondott és a kimondhatatlan miértekkkel, sem pedig a félelmeikkel vagy a vágyaikkal.

Hatásos jelenettel kezdődik a könyv: „Sötét van a szobában, csak a gyertyák lángolnak a tortán, tizenhárom gyertya. De nem fújja el őket senki. A vendégek mind Olivért nézik, Olivér pedig a tortát.” (5.) Ünnepélyes pillanat. Mindenki vár valamire. De hamar kiderül, hogy mindenki másra: a család a születésnap rítus lebonyolítására, a gyertyák elfújására, az ajándékok átadására, a tortára, hogy elkönnyvelhessenek egy újabb „sikeres” születnapot. Olivérről, az ünnepelt kisleányról nem derül ki, mire vár, talán valakire. Hiába az ünnepélyes pillanatot a születésnapos köszöntésére, Olivér mégis egyedül marad az ajándékosztás és a harsányság közepette. Igazából senki sem figyel rá, mindenki mással van elfoglalva, miközben minden ajándéka a figyelem hiányáról tanúskodik. Valójában Olivéren keresztül a kisleány szülei, nagyszülei, nővére egyaránt csak magukra és saját vágyaikra figyelnek. Mintha a fiú tartana tükröt nekik, általa láthatják önmagukat és „jó tulajdonságaikat”, amikre büszkék lehetnek. Ha el tudja egyszerre fújni az összes gyertyát, akkor az apjára hasonlít, ha esetleg barátnőjére várna, akkor a nagyapjára. De az ajándékok is a családtagoknak ezt az önmagukra figyelést tükrözik: a nővére romantikus könyvet ad, amit akár a fürdőkádban is lehet olvasni, kalandor nagyapja túlélőkést, anyja három inget, melyekről kijelenti: „Tudom, hogy a kéket utálsz, de szerintem remekül áll neked. A piros meg a zöld lehet, hogy kicsi, majd legfeljebb nem veszel alá trikót”, hamar be is bizonyosodik róluk, hogy már trikó nélkül is kicsik (7.) Olivér apja szeret sakkozni, tőle és a nagymamától sakk-készletet kap, egyiküktől sem a rég áhított bőr focilabdát. Sokatmondó, hogy az egyetlen rokon, akitől mégis igazi ajándékot kap, az a köztudottan rossz ajándékozóknak számító feledékeny és alkoholista nagybácsi, aki egy zöld rajzfüzettel és egy zöld tollal lepi meg Olivért. S annak ellenére, hogy a nagybácsi unokaöccse köszöntésekor is alig áll a lábán, és ajándéka átadása után rögtön elalszik, mégis az ő ajándéka bizonyul a legszebb születésnapi ajándéknak, ami nemcsak teret ad a kisleány egyénisége kibontakozásának, hanem egyben sorsfordítóvá is válik, hiszen a zöld füzetből készített tizenhárom papírepülő eregetése közben esik le Olivér a fa tetejéről.

E véletlen baleset folytán fektetik be a kórház gyermekosztályának 6-os kórtermébe három másik kisleány mellé, ahová természetesen csakis problémás gyerekek kerülhetnek. Bár kétséges, hogy a gyerekek vagy a kamasz olvasók számára is egyértelmű-e a Csehov elbeszélésére vonatkozó allúzió,

mégis, a meseregénybe való beemeléssel Dóka Péter egy igen izgalmas és provokatív újraolvasását, valamint újraértelmezését adja Csehov nagy sikerű elbeszélésének. Ebben a történetben a főszereplő már megtalálja a kiutat a szobából, éspedig azáltal, hogy barátokra lel – és Mirára, a kerekesszékes kék hajú lányra, akit titokban szeretne megmenteni. Közben megéri bajtársai és Rigó doktor titkát is, hogy Fecó miért nem eszik, s mitől is depressziós, Peti miért rajzol mindenhova angyalszárnyakat, és a doktor miért is annyira szomorú. Igyekszik segíteni őket, hogy jó cselekedeteivel kiválthassa Mira gyógyulását. A történet szál alakítását további legendák (Mira által rajzolt és mesélt vámpírtörténetek, Nosferatu és dr. Nosferat alakjának egymásba csúsztatása) és népmesei motívumként a három próbatételt kiálló és szerelme kegyeit így elnyerő hős képe is meghatározzák.

Olivért tulajdonképpen e találkozásai és tapasztalatai vezetik el ahhoz, hogy a saját történetét és önmagát is megérthesse. Általuk eszmél rá, miért esett le a fáról: „Egy másik fiút láttam. Ő is a fa tetején ült, és engem nézett. Olyan volt, akár a tükröképem, ha előrehajoltam, ő is előrehajolt. Pontosan a szemembe bámult. Jobban meg akartam nézni magamnak, akkor csúszott meg a lábam. Jó érzés volt zuhanni. Mintha másik világba estem volna bele, mintha ott értem volna földet. Azóta nem én vagyok én, hanem egy másik Olivér. Azóta vannak barátaim. Azóta vagy te is” – árulja el Mirának, amikor visszatér a lányhoz a kórházba. (79.) Ekkor derül ki, hogy Olivér sötétségtől való félelme azzal a hiányérzettel és bizonytalansággal függ össze, ami valójában magányából és önmaga ismeretlenségéből fakadt. A kórházban meglelt barátságai és szerelme e hiányt pótolják, történeteiken, félelmeiken keresztül nemcsak saját gyengeségeikkel szembesítik, hanem segítik önmagával is szembenézni, ami révén Olivér is „meggyógyul”. A kötet egyik legmeghatóbb jelenete e vallomásnak a pillanata, amikor már Mira is felvállalja „csúnyságát”, belátja, már nincs szüksége a kék parókára, de a vámpírokra és boszorkányokra sem. „Nem számít, hogy van-e hajam. Meg az se, hogy van-e lábam. Igazából semmi se számít” – mondja ekkor Mira. (79.) Halálfélelme elől már nem menekül a vámpírlendákba, szembenéz velük, és elfogadja, hogy igenis olyanak szerethető, amilyen, átengedi magát az olyan apró örömeknek is, mint amikor a felhőkben különböző formák azonosíthatók vagy amikor kerekesszékesen haladva is átérezni a repülést. Természetesen a meseregény vé-

gére nyitott marad a kérdés, hogy Mira meggyógyul-e, viszont egyre fokozottabban érezhető, minden megtörténhet, így a csoda is bármikor bekövetkezhet.

A kötet narratív stratégiáit egyfajta kettősség jellemzi. Az elbeszélést folyamatosan megszakítja a hallgatás, a csend, amikor a narrátor már nem kísérel meg kimondani a nyelv által nehezen megragadhatót. De sosem tabusít, nem elfed a hallgatással, hanem teret és időt ad a félelmekkel és a traumákkal való szembenézésnek. Magyarázkodásnak vagy faggatózásnak sem találni nyomát, ahogy például a következő jelenetben sem, amikor Olivér és Mira meglátogatják Robi bácsit a belgyógyászaton:

„– Én is szívesen vidámparkoznék, mielőtt meghalok.

Csend lesz, mindenki másfelé néz.

– Nekem adod ezt a szép rajzot? – kérdezi végül Robi bácsi, és megkéri Mirát, hogy írja rá a nevét a lapra, mert az igazi művészek úgy szokták. Az öreg büszkén teszi ki a képet az éjjeliszekrényére. Aztán elköszönnek egymástól, és a gyerekek kimennek a kórteremből.

– Nem is az igazi nagyapád – mondja Mira a folyóson. – A nevedet sem tudja.

Olivér mormog valamit a foga között. Aztán megkérdi:

– Na, te kék hajú! Még akarod, hogy tologassalak?

Mira bólint, Olivér nekiveselkedik...” (44.)

A ki nem mondott vagy csak félig kimondott történetek egymás mellé kerülnek, és egymásba csúsznak, ezeket azonban nem csak a titkok tartják egymás mellett, hanem az is, hogy Olivér és új barátai tisztelik és meghagyják egymás terét. Addig tart közeledésük a másikhoz, ameddig az adott helyzetben még elfogadható a bajtársuk számára, nem feszegetik egymás határát. Ilyenkor a ki nem mondható helyét mindig valamilyen nonverbális gesztus tölti be (pl. a fenti jelenetben Olivér nem válaszol Mira kérdésére, helyette a lány kerekese székét tologatja, ami jelzi a lány iránti figyelmét és gondoskodá-

sát). Kétségtelen, hogy ez a kettősség sajátos ritmust is kölcsönöz a történetek elbeszélésének, feszessé téve a meseregényt.

Minden bizonnyal ezt csak tovább erősíti, hogy eredetileg *A kék hajú lány* filmnovellának készült. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a kimondhatónak és ki nem mondhatónak e dinamikája teszi igazán hitelessé Olivér és bajtársai történetét.

E kettősség jellemzi Dóka Péter kötetének karakterábrázolását is, alakjai olykor elnagyoltnak tűnhetnek, miközben a szereplők egy-egy megnyilvánulásából mégis egy teljes jellemrajz és hiteles élettörténet sejlik át. Talán a családtagok ábrázolása marad ezalól kivétel, hiszen a rokonok alakja mindvégig végletes marad, akik továbbra is a felszínes játszmáikban élnek ki magukat. Ilyen értelemben kiélezett az ellentét a család és a kórházban megismert új világ s annak szereplői között. Ezt ellensúlyozza Olivér kórházban kialakuló kapcsolata Robi bával. Második találkozásukkor már nem a tábla keserűcsoki fejében játssza el, hogy ő az öreg unokája. Saját családjában megélt csalódásain túlbillenve nosztalgikusan gondol vissza az elképzelt családdal való közös emlékeire, egymásba csúsztatva a valóságot és az elképzelt eseményeket. Megragadó pillanatai ezek a kötetnek, amelyeken keresztül hitelesen rajzolódik ki a főszereplő kisfiú jellemfejlődése, és ahogy fokozatosan kitárulkozik előtte a világ sok-sok arca. A hiteles ábrázolás ellenére mégis felmerülhet a kérdés az olvasóban, hogy Olivér alakja valóban egy tizenhárom éves kamaszt örökít-e meg, és nem egy pár évvel fiatalabb kisfiú történetét.

E bizonytalanságtól eltekintve kétségtelen, hogy *A kék hajú lány* különleges kötet különleges gyerekekről, akikkel együtt izgulhat és örülhet az olvasó félelmeik, betegségek legyőzése közben, s minden bizonnyal az utóbbi évek egyik legsikerültebb gyermekkönyve, amely egyaránt ajánlható kamaszoknak és felnőtteknek is.

Zolya Andrea Csilla

INTEGRÁTOROK

Bús Imre (szerk.): *Tanulmányok a gyermekkultúráról*

■ A legkülönbözőbb tudományterületek felől indítva a vizsgálódást, hasonló következtetésig juthatunk: a gyermekek életét és szemléletét integrált formában, több diszciplína együttműködésével célszerű vizsgálni. A gyermekkultúra terminus használata önmagában is jelzi valamiképpen az integrált vizsgálódás igényét, és előtérbe kerülése az utóbbi években (az olyan, specifikusabb területekhez képest is, mint a gyermekirodalomé) szimptomatikusnak mondható: a kortárs kontextusban akkor követhetőek csupán valóban releváns módon a gyermekkor megélésével és értelmezésével kapcsolatos változások, ha egy tágabb, az egész kultúrát (és civilizációt) érintő összefüggérendszerben gondolkodunk. Nem hagyható tehát figyelmen kívül például az a jelenség, amelyet a gyermekkultúra kérdéskörét általánosan bevezető Bús Imre így összegezt: „A generációk közötti kultúra közvetítése ma nem olyan kidolgozott, mint korábban volt. Olyan gyorsan változik a technikai-gazdasági, és ezek hatására a társadalmi közeg, hogy gyakran a szülők maradnak el gyermekeik mögött a kultúra új elemeinek az elsajátításában. Ez leginkább az új technikai eszközök alkalmazásával és a kultúrába történő beillesztésével kapcsolatosan merül fel.” (17.) Hasonló generációs szakadékokra már a huszadik század harmadik harmadában is volt példa, de az elmúlt évtizedben – az internet illetve az újabb telekommunikációs eszközök széleskörű elterjedésével – ez a generációs különbség új összetevőkkel is bővült.

A Szekszárdon megjelent többszerzős tanulmánykötet egy munkacsoport – a Gyermekkultúra Kutatócsoport – névjegyének is tekinthető: erre utal a kötetet bevezető előszó, valamint Bús Imre témafelvezető írása. Intézményi kapcsolódásukat tekintve a szerzők elsősorban a kérdéskörrel hagyományosan is foglalkozó neveléstudományi ágazatok háttéré felől érkeznek (a PTE és az ELTE munkatársai), és a dialógus alapjait keresik a kérdéskör más kutatóival: „Kötetünkkel egyelőre a gyermekkultúra vázlatos bemutatására és néhány területének elemzésére vállalkoztunk. Szeretnénk, ha a szülők,

nevelők, művészek, kutatók, és mindenki, aki elkötelezett a gyermekek iránt, reagálna írásunkra.” (9.)

A kötet valóban leginkább a konferenciakötetek jellemzőit viseli magán, főleg a tágan értelmezett gyermekkultúra-témakör tartja össze az írásokat, ugyanakkor az egyes írások megközelítésmódja és szemléletmódja heterogénnek mondható. Egyenként vizsgálva az írásokat, a szintetizáló szemlélet kevésbé jellemző rájuk, inkább egy-egy téma lehatárolt megközelítését valósítják meg. A gyermekkultúra komplex jellege tehát leginkább mozaikszerűen, az egymástól egyébként távolabbra eső témák egyazon keretbe helyezésére valósul meg.

A bevezetőben jelzett dialógusigény legkomolyabban a kötet három írása kapcsán vehető fel – ezek olyan továbbgondolási lehetőségeket nyitnak meg, amelyek gyakran hiányoznak a társadalomtudományok „mainstream”, felnőttkultúra felől kontextualizáló, saját vakfoltjaik iránt érzéketlen szövegeiből.

Király Gabriella tanulmánya (*A gyermeki világkép jellemzői*) a gyermek lélektani fejlődésének fontosabb határköveit, illetve kultúrához való kapcsolódásának összetevőit világítja meg. Noha elsősorban összefoglaló jellegű, korábbi kutatási eredményeket összegző írás, problémaérzékenysége és precizitása lehetővé teszi olvasója számára, hogy differenciáljon akár a gyermekkultúra közegén belül is a különböző korosztályok prioritásait tekintve – segít tehát, lélektani megalapozás felől, felismerni a gyermekkultúra rétegzettségét, illetve támpontot nyújthat jónéhány, gyermekkultúra körébe tartozó művészeti alkotás jellegének leírásához. Az „ultrajelenségek” (tapaszlatallal, tudással számára még nehezen beilleszthető elemek) integrálása a gyermekkorban sajátos elvek mentén történik – ez tehát az a lélektani háttér, amely olyan „technikákat” működtet magyarázó elvként, mint az animizmus, az artificializmus, a finalizmus, illetve a „gyermeki realizmus”. Ezek, illetve a sajátos értelemben „mágikus” gyermeki világkép teszik körülírhatóvá az olyan különbségeket, ame-

lyek például a gyermekirodalom befogadóközpontú megközelítésében hasznára lehetnek az értelmezőknek ahhoz, hogy ne valamiféle homogén, „általános”, felnőttet és gyermeket teljesen egybemosó befogadói robotképpel kelljen dolgozniuk. Király Gabriella példái érthetővé és kicsit leereagálhatóvá tesznek bizonyos gyermeki mondatokat, viselkedésmintákat, amelyekkel a hétköznapiakban találkozhat a felnőtt, és amelyek kontextualizálása így valóban „világképi” szinten is megközelíthetővé válik.

Történeti jellegű szöveg a Tészabó Júliáé (*Törekvések a 20. század elején a gyermekművelés területének meghatározására*), amely a gyermekművelés integrált megközelítésének száz évvel ezelőtti példáját kínálja, több kiállítás esettanulmányán keresztül. Az egyik legjelentősebb ezek közül 1914-ben került megrendezésre: „Az 1914 májusában a budapesti Iparművészeti Múzeumban megnyílt nagyszabású Gyermekművészeti Kiállítás az első hazai összefoglalása volt a komplex, reformpedagógiákból kinövő művészetpedagógiai törekvéseknek, amelyeket a korszakban gyermekművészetnek neveztek, s amiben mai gyermekművelés fogalmunk legközvetlenebb előzményét, első összefoglalását ismerhetjük fel. E kiállítás magába foglalta a gyermekkor anyagi kultúrájának korszakra jellemző megjelenéseit, de a szellemi kultúra területeire is kiterjedt.” (55.) Ebben a keretben integrálhatóak voltak már akkor a gyermekrajzok, kézimunkák, saját készítésű játékszerek, gyermekkönyvillusztrációk, minta-tantermek berendezési tárgyai, iparművészettel, zenei kultúrával kapcsolatos tárgyak, designer-játékok, reform-ruhatervek. A tanulmány fontos hozzáadéka, hogy a gyermekművelés kutatásának jelentős forrásaként mutatja fel a *Népművelés*, illetve a *Magyar Pedagógia* korabeli lapszámai mellett a *Ma-*

gyar Iparművészet számaint is, illetve idézi a *Nyugat* korabeli kritikáját is az 1914-es kiállításról, ami jelzi, hogy ez az esemény valóban találkozott az akkori progresszív kultúraalakítók világképével.

Kevésbé tanulmányjellegű, de rendkívül informatív és különböző kulturális ágazatokat összefogó szöveg Trencsényi Lászlóé (*A gyermekművelés eredeti felhalmozása a hetvenes-nyolcvanas években – visszaemlékezés*), amelyik a gyermekművelés Kádárkori történetéről tartalmaz számos figyelemre méltó adatot. Itt művelődésszervezés, folyóiratművelés, rajzfilm, zene, tánc és irodalom egyaránt a gyermekművelés fontos részeként mutatkozik meg, és láthatóvá válik belőle a gyermekművelés országos jellege. Az adatsor figyelembe vételével minden bizonnyal komplex történet írható majd az ágazatról.

A kötet többi írásai további részterületek bemutatására vállalkoznak: Kéri Katalin tanulmánya a nők társadalomtörténetének egy specifikus problémáját, az anyaság kérdését vizsgálja a 17–19. századi Magyarországon, Tancz Tünde az olvasóvá nevelés lehetőségeiről ír, Klein Ágnes és Müller János egy magyarországi kisebbségi kultúra, a német nyelvű gyermekirodalom illetve népi gyermekművelés jelenségeit ismerteti, Tóthné Lázár Noémi pedig a dalos játékokat és a jeles napok zenei anyagát vizsgálja, példázza a népi kultúrában.

A kötet kétségtelenül ígéretes jelzése annak, hogy a Gyermekművelés Kutatócsoport aktív, szemléletalkotó tényezője lehet a magyar gyermekművelés vizsgálatának, és egyben egy reális dialógushelyzet megteremtésére tett, részben sikeres kísérlet is. A könyv szerzőinek munkáival minden bizonnyal továbbra is találkozni lehet majd a területtel kapcsolatos fórumokon.

Joó Péter

EGY VÉRTANÚVÁ LETT GIMNÁZIUM TÖRTÉNETE ÉS EMLÉKEZETE

**Tibori Szabó Zoltán: *Zsidlic. A Kolozsvári Zsidó Gimnázium története (1940–1944)*
*The History of the Jewish High School of Kolozsvár (1940–1944)***

■ Kolozsvár iskolaváros. Elsősorban három nagy, több évszázados múlttal büszkélkedő felekezeti tanintézetéért és egyeteméért tartják így számon. Ezek mindegyikének impozáns épülete van, mely a város egy részét uralja, könnyen azonosítható. Volt azonban a kincses városnak egy olyan felekezeti iskolája is, melyet csak kevesen ismertek, tartanak számon, mindössze tizenhárom évre terjed története, s ez is három korszakhoz, több épülethez kötődik. Ez a Zsidó Gimnázium. Nem elkülönülési vágyból, a hagyományok ápolásáért született, hanem a kirekesztő állami politika, a törvények kényszerre hozta létre. Történetének mindössze néhány évkönyvben, leírt visszaemlékezésben maradt nyoma, s az utolsó szakaszairól a még élő tanítványok tehetnek vallomást. Tibori Szabó Zoltán e gimnáziumnak, főleg utolsó éveinek állított emléket kétnyelvű kötetével.

A tanítványok csak „Zsidlic”-nek becézték intézetüket. A zsidóság körében fogalomná vált e szó. Így emlegetik a ma még élő utolsó tanítványok, s így adják tovább emléket gyermekeiknek és unokáiknak. Hogy emléke a tanítványok kihalása után is megmaradjon, ápolható legyen, ezt a célt szolgálja a kötet. Műfaját tekintve iskolatörténet is, de még inkább emlékkönyv; úgy megírva, hogy a témában alig jártas is megértse az iskola keletkezési és működési körülményeit, az előzményeket és a tragikus fejleményeket. Nem csak a helybéli olvasókra számít, hanem a tanítványok leszármazottjaira, kik közül már csak kevesen tudnak magyarul, s a judaisztikai szakkörökre, melyek ma már túlnyomóan az angolt használják köznyelvül.

A kötet három részre oszlik. Először a zsidóság erdélyi és kiemelten kolozsvári történetét foglalja össze a közkezen forgó hazai

és a kevésbé ismert nemzetközi szakirodalom alapján. A kezdeteket Bethlen Gábor fejedelem 1623-as zsidó kereskedőknek kiadott kiváltságleveléig szokták visszavezetni. „Aranykorszak”-ként emlegeti az 1867-es kiegyezéstől és emancipációtól az első világháború végéig tartó időszakot, amelynek lezárultakor Erdélyben már 180 000 fő körüli zsidóság élt. Következik a „kettős kisebbség” korszaka romániai viszonyok közt és az antiszemita diskurzus fokozatos felerősödése. Árnnyaltan tárgyalja a második bécsi döntés utáni éveket: Észak-Erdély és Dél-Erdély viszonylatában is rámutat a zsidóság megpróbáltatásaira. A holokauszt tulajdonképpen már 1940 őszen megkezdődik kisebbség nagyobb létszámú deportálásokkal, munkaszolgálattal. Részletesebben bemutatja az 1944-es gettózás és deportálás körülményeit, a néhány kivételnek tekinthető keresztényi segítségnyújtást. Külön fejezetben foglalkozik a zsidóság embervesztését tükröző számokkal. Több forrás más-más adatokat közöl. Összegezõ megállapítása: a holokausztot „a vészorszak előtti 192–200 ezres erdélyi zsidó közösségből (a vészorszakot követően a haláltáborokból egyenesen Nyugatra távozottakkal együtt) hozzávetőleg 75–80 ezer személy élte túl. A soa összerdélyi áldozatainak száma e hozzávetőleges számítások alapján 120 ezer körülire tehető. Az észak-erdélyi zsidóság háromnegyede, az összerdélyi zsidóságnak pedig kétharmada megsemmisült.”

A fejedelemség korában az erdélyi városok közül csak Gyulafehérváron telepedhettek le zsidók. Így Kolozsvárt is csak a 19. századtól kezdve beszélhetünk zsidó lakosokról, rendre kialakuló közösségről. Az 1810-es években már rabbiról és ideiglenes zsinagógáról is van adatunk, 1836-ban pedig megalakul a Chevra Kadisa, a temetke-

zési és betegesgélyező egyesület. 1846-ban még csak negyven zsidó család él a városban, 1851-ben felépül az első közsinagóga. 1878-tól a Glasner-dinasztia tagjai foglalják el a rabbiszéket. A hagyományos ortodox hitközség mellett az 1880-as években megjelenik a status quo ante, majd neológ hitközség, s felépíti a Ferenc József úti zsinagógáját, melynek aztán Eisler Máttyás lesz a nagy tudású rabbija. A fejezet kitér a cionista mozgalomra, a zsidó oktatás kezdeteire, a vallásos egyesületekre, a sajtóra, az iparra. Trianon táján tízezer zsidó lakosa van a városnak. Az első világháború utáni időkből kiemelni a zsidó kórház 1928-as megalapítását, a Haggibor sportegylet és a Goldmark-zenekar létesítését. 1920-ban kezdődnek az első antiszemita megnyilvánulások, melyek az 1930-as években felerősödnek. A kolozsvári zsidóság lelkesedéssel fogadja a második bécsi döntést követően berendezkedő új hatalmat, de aztán ugyancsak csalódnia kell elvárásaiban. Jönnek a zsidótörvények, bevezetik a numerus clausust. A város területén 16 750 személyt kényszerítenek sárga csillag viselésére. A német bevonulást követően a gettósítást a magyar tisztviselők a Zsidó Tanács segítségével mintaszerű pontossággal hajtják végre. Csak nagyon kevés személy mer elszógni, vagy jut keresztények oltalmába. Márton Áron püspök fellépése, tiltakozása alig talál követőkre. A téglagyári gettóban vidékről is összegyűjtött 16–18 000 személy (a szakirodalomban több adat is forog) nagy többségét hat halálvonattal deportálják Auschwitzba. Mindössze egy 388 fős ún. Kasztner-csoportot sikerül Svájcba juttatni.

A világháború véskorszaka után a városból deportált zsidóságnak legfeljebb 10–15 százaléka tért vissza Kolozsvárra, mert sok túlélő a nyugati államok valamelyikét vagy Palesztinát választotta további otthonául. 1945 márciusában mintegy száz taggal alakult újjá a neológ hitközség. Megalakították a Demokrata Zsidó Népközösséget is mint érdekvédelmi szervezetet. 1947-ben már 6500 zsidó élt a városban. 1959-ig volt saját rabbija a hitközségnek. 1958-tól kezdődően tömegesen – egy időben fejpénz ellenében – vándorolt ki a zsidóság az őshazába. Úgyhogy a 2002-es népszámlálás csak 226 zsidót talált Kolozsvárt. A fejezet szól az 1946-ban megindított ún. gettóperről, amelyben a gettósításban és deportálásban bűnösöket helyezték vád alá. Jó részüket távollétükben ítélték el, s a börtönbe kerülők is néhány év elteltével kiszabadultak. Még eredménytelenebb volt a zsidó javak visszaszolgáltatására irányuló követelés. Sem az elkobzott vagyon, sem pedig a bankokban

letétbe helyezett pénzt nem sikerült visszaszerezni.

A második rész a kolozsvári zsidó tanintézetekkel foglalkozik. Az elemi szintű oktatás 1875-ben indul meg 40 diákkal és két tanítóval. Majd ortodox leányiskola is létesül 1908-ban. A neológok 1904-ben nyitnak elemi iskolát, mely mellett óvodát is működtetnek. A középfokú tanulmányokat Trianon előtt a zsidó diákok valamelyik felekezeti tanintézetben végezték. Különösen az Unitárius Kollégiumba iratkoztak be nagy számban. A zsidóság vezetői 1920-ban úgy vélték, hogy eljött az ideje saját tanintézet alapításának. Az ortodoxok fiúgimnázium, a neológok leánygimnázium alapítására kértek és kaptak engedélyt. A két iskola közös vezetésére 1920 szeptemberében létrehozták a Tarbut Országos Zsidó Iskolaegyesületet, melyben mindkét hitközség fele-fele arányban képviseltette magát. Az új intézmény igazgatójává Antal Márk emigránsként itt letelepedő tudós matematikatanárt nevezik ki. Ez a tanintézet 1927-ig működik, akkor a hatóságok bezáratják. A középfokú oktatás második fejezetét az 1940–1944 között működő Zsidó Gimnázium jelenti, a harmadikat a véskorszak után újralétesített, két évig – 1946–1948 között – fennálló Zsidó Líceum.

A Tarbut történetével már többen foglalkoztak, nyomtatott értesítői maradtak fenn. Az 1940/41-es *Értesítő* bevezetőjében pedig Antal Márk foglalta össze a szervezet rövid történetét. A szerző erre alapozva mutatja be az iskola hét esztendejét. Az iskola tulajdonképpen a magyar anyanyelvű, de vallásához ragaszkodó zsidó fiatalokat akarta összegyűjteni és együtt képezni. A román hatalom azonban rövidesen céljál tűzte ki, hogy a magyar érzelmű és kultúrájú zsidókat leválassza a magyarságról. Így a Tarbut számára is előírta, hogy abban az oktatás vagy héberül, vagy románul folyjék. A tanulók, de a tanárok sem tudtak akkoriban e nyelveken. Eleinte még „kisegítő nyelv”-ként megtűrték a magyart, de a nemzeti tárgyakat csak románul lehetett oktatni. A hatóságok állandóan ellenőrizték az iskolát, hol az épületet kifogásolták, hol a tanárok képzésében találtak hiányosságokat, vagy állampolgárságukat firtatták. Végül a hatóság kimondta az iskola nyilvánossági jogának megvonását. A helyzetet az is súlyosbította, hogy a magyar felekezeti iskoláknak megtiltották izraelita diákok felvételét.

A Tarbutról szóló fejezet éppen csak vázlat, a hangsúly a következő, 1940–1944 közötti időszakot bemutató részre esik. Az első három tanévnek fennmaradt a nyomtatott értesítője, s még a tanítványok sorából is

többen nyilatkozhattak. A második bécsi döntést követően Észak-Erdélyben is bevezették a „*numerus clausus*”-t, vagyis a tanintézetekben 6 százalékra korlátozták a zsidó diákok arányát. Ezért a kolozsvári két hitközség vezetői úgy találták, hogy a legjobb megoldás volna az 1927-ben bezárított zsidó tanintézet újraindítása. Közös küldöttséget menesztettek a fővárosba, s ott meghallgatásra találtak. Külön leány- és külön fiúgimnázium nyitására kaptak engedélyt. A kettő fölé helyezték a Kolozsvári Zsidó Középiskolák Kuratóriumát. A szervezőmunka java részét ezúttal is Antal Márk matematikatanárra bízta. 1940. november 3-án az ünnepélyes megnyitóra is sor került. Vagy négy helyszínen is folyt az oktatás, de a központi épület az igazgatói irodával a Nagyszamos utcában volt, éppen abban a házban, ahol sokáig a *Korunk* és a *Helikon* szerkesztősége is működött a kilencvenes években. A továbbiakban tanévről tanévre követhetjük az iskola életét, tanári karának és diáknépességének változását. 1941-ben egyesült a fiú- és a leányiskola, létrehozva a Kolozsvári Izraelita Koedukációs Gimnáziumot. Az első évtől 1942-ben bekövetkezett haláláig Antal Márk töltötte be az igazgatói széket, mellette Rosenfeldné Winkler Janka helyettes igazgatóként vezette a leánygimnáziumot. Antal utóda dr. Bach Endre nyelvtanár lett, dr. Goitein György igazgatói beosztást kapott. Ekkoriban már a férfiak többségét munkaszolgálatra sorozták be, úgyhogy a tanárnőkre hárult az óráik helyettesítése.

Az értesítők mindegyikéből kicsendül az eröltetett hűség kinyilatkoztatása az ország kormányzójához, a magyar kultúra hagyományaihoz. A Goldzieher Ignác és Kármán Mór önképzőkörökben a fiúk, illetve a lányok díszüléseken emlékeznek meg az állami ünnepekről és a kormányzó születésnapjáról. Vörösmarty-és Móricz-darabokat mutatnak be, Tóth Árpád és Kosztolányi költszetét elemzik, foglalkoznak az erdélyi regényirodalommal. Még gimnáziumi diáknaptárt is megjelentetnek. A Sportkört Komjádi Béláról nevezik el, szakosztályai működnek. A zenei életükre jellemző, hogy zenekart alapítanak, melynek karmestere az utóbb világhírűvé vált Ligeti György lesz.

Az iskola fontosságát leginkább a létszámstatisztika bizonyítja. Évente közel 600 fiút és 550 leányt tanítottak, vagyis több mint 1100 diákot. A négy év alatt összesen „majdnem 1300 diák lépte át” az iskola küszöbét, állapítja meg a szerző.

Az 1943/44-es tanévet még sikerült lezárni s az érettségit is megtartani, hogy aztán a diákok és tanárok szinte testületileg

kerüljenek a gettóba. A 41 fős tanári karból ötven a munkaszolgálatban, tizenötven a haláltáborokban pusztultak el. Soknak a sorsa ismeretlen maradt. A Kasztner-csoportba került 41 gyermeken kívül a többiek nagy része odaveszett. A 14 éven aluliakat egyenesen a gázkamrákba küldték. A korábban munkaszolgálatra behívott fiúk közül menekültek meg néhányan. Tibori Szabó összesítése szerint az utolsó tanév mintegy 1300 diákjának körülbelül 70 százaléka pusztult el.

Az iskolatörténet harmadik fejezete a második világháború utáni két esztendőre vonatkozik. A hazatértek 1945 őszén az Eötvös utca sarkán lévő egykori elemi iskola épületében beindították az alsó tagozatot (az épületet idén nyáron bontották le). 1946 áprilisában a Kolozsvári Zsidó Líceum is újjalakult, s Bráver Samu, aztán Nichtburg Erzsébet igazgatása alatt működött. A néhány visszatért tanárhoz újabbak csatlakoztak. Köztük Vágó Béla történész, Ditrói Ervin művészettörténész is feltűnik. A korábbi diákokból csak kevesen jelentkeztek újra, a fiatalok többsége dél-erdélyi családból származott, de akadt néhány román zsidó családból való tanuló is, akik itt tanultak meg magyarul. Az 1948-as tanügyi reform valamennyi felekezeti iskolát megszüntette, így véget vetett a Zsidlic történetének is.

A kötet harmadik része egészen új keletű eseménysort örökít meg: *Az iskola világtalálkozóinak történetét*. Más iskolákban osztálytalálkozókat szerveznek, de itt a kevés túlélő, bármelyik osztályba járt is, a közönséghez tartozónak érezte magát. 1979-től a volt tanárok rendeztek találkozókat Kolozsvárt, rendszerint Wiesel Matild latintanárnő lakásán. Az első „világtalálkozót” 1980-ban Wiesel Matild hozta össze szintén Kolozsvárt, ezen már diákok is részt vettek. Aztán tíz év múlva, 1990-ben a Tel-Avivtól északra fekvő Sfájim kibucban rendezték a legnépesebb világtalálkozót Vágó Lídia és Mendel Áron vendiákok szervezésében. A harmadik találkozó 1994-ben szintén Sfájimban volt. A negyedik 1996-ban Kolozsvárt, ezt Mureșanné Kertész Judit és informatika lánnya szervezte. Az ötödikre is itt került sor 2002-ben. Aztán Sfájim (2004, 2006), Kolozsvár (2008), Sfájim (2010) és Ramat Gan (2012) következett. Időközben az egykori vendiákok jó része meghalt, s érdekes jelenségre került sor: a találkozókra a vendiákok gyermekei, sőt unokái kezdtek eljárni. Már többször kimondták, hogy az utolsó találkozót szervezik, de úgy tűnik, hogy az utódok tovább éltetik a találkozókat.

A kötethez ötfejezetes függelék járul. Az első Kolozsvár összlakosságának és izraelita

lakosainak összehasonlító táblázata 1850-től 2002-ig. A második táblázat Kolozs megye zsidóságát veszi számba járásokként. Újabb táblázatban a Zsidó Gimnázium 1940–1944 közötti tanári karának 41 tagja névsorát kapjuk besorolása, szakja, szolgálati beosztása feltüntetésével és sorsa vézskorszaki alakulásával. Másik két táblázat a 596 fiútanuló, valamint 549 leánytanuló adatait és sorsának alakulását összesíti ugyancsak a fenti négy esztendőből. Az utolsó táblázat az osztályfőnököket veszi számba. A kötetet Antal Márk portréja, érettségi tablók másolata, régi és a találkozókön készült csoportképek zárják.

Kétségtelenül nyereség ez a kötet. Egy tragikus sorsú iskola történetét, szellemiségét

örökíti meg – mondhatni az utolsó percben, az utolsó tanítványok életében. Mégis teljesebb lehetett volna. A Tarbut hétéves történetét az értesítők, a rá vonatkozó irodalom segítségével jóval átfogóbban tárgyalhatta volna. Az 1946–1948 közötti korszaknak pedig vagy az Állami Levéltárban, vagy valamelyik iskolánál bizonyára fellelhetők az iratai, legalábbis az anyakönyvei. Úgyhogy onnan a diáknévsorokat is ki lehetett volna másolni. Talán egy újabb, bővített kiadás alkalmával ezekre is sor kerül. Tibori Szabó Zoltán ezzel a kötetével is hozzájárul az erdélyi zsidó múlt jobb, alaposabb megismeréséhez.

Gaal György

BALÁZS IMRE JÓZSEF AJÁNlja

■ A gyermekkultúra lényegesen gazdagabb, mint ami egyetlen folyóiratszámában megmutatható róla. Kortárs írók, illetve a téma kutatói az utóbbi évtizedben magyar nyelven is megalapoztak egy önállóan is életképes kulturális területet, illetve kutatási ágazatot. Gyermekkönyvek és gyermekkönyvekről szóló könyvek jegyzéke következik.

- Bojan, Voicu: *Hörcsögmesék*. Ford. Vallasek Júlia. Koinónia, Kvár, 2012.
- Boldizsár Ildikó: *Mesekalauz úton lévőknek. Életfordulók meséi*. Magvető, Bp., 2013.
- Boldizsár Ildikó: *Meseterápia. Mesék a gyógyításban és a mindennapokban*. Magvető Könyvkiadó, Bp., 2010.
- Bús Imre (szerk.): *Tanulmányok a gyermekkultúráról*. PTE IGYK és Gyermekkultúra Kutatócsoport, Szekszárd, 2013.
- Dóka Péter: *A kék hajú lány*. Móra, Bp., 2013.
- Gergely Edó: *Monyómesék*. Koinónia, Kvár, 2012.
- *Gyermekkönyvek vonzásában. Komáromi Gabriella 70. születésnapjára*. Pont Kiadó, Bp., 2011.
- Kiss Ottó: *Szusi apó erdőt jár*. Móra, Bp., 2013.
- Komáromi Gabriella: *Lázár Ervin élete és munkássága*. Osiris, Bp., 2011.
- Lakatos István: *Dobozváros*. Magvető, Bp., 2011.
- Lovász Andrea (szerk.): *Érik a nyár*. Cerkabella, Szentendre, 2013.
- Máté Angi: *Az emlékfoltozók*. Magvető, Bp., 2012.
- Simon Réka Zsuzsanna: *Ahány király, annyi mese*. Manó Könyvek, Bp., 2013.
- Smith, Alex T.: *Claude vidéken*. Ford. Totth Benedek. Manó Könyvek, Bp., 2012.
- Sopotnik Zoltán: *Fahéjas kert. Nagyapa és Lassú Bátor*. Kolibri, Bp., 2013.
- Szávai Ilona: *Boldog kútásók és állványozók*. Pont, Bp., 2013.
- Varró Dániel – Agócs Írisz: *Nem, nem, hanem*. Manó Könyvek, Bp., 2013.

ABSTRACTS

Otília Ármeán

■ *Children's Literature and its Media*

Keywords: *website, blog, social media, children's culture, children's book*

The paper discusses the problem of choice among the products of children's culture and identifies the media through which these products can be accessed. The structure of popular websites about children's literature and the advertising strategies of major publishers are also discussed. The author adopts a functional approach towards children's books and presents the diversity of situations and functions when a family interacts with children's culture.

Imre József Balázs

■ *Apolodor and Zebegény: Gellu Naum's Works for Children and Their Translations*

Keywords: *desire, Apolodor, Zebegény, parody, children's literature*

Characters in books of children's literature, as stated in recent theories, are largely defined by their desires – and these desires usually emerge in 'realistic' plots as a linear succession of events. But what happens when a book of children's literature assumes a paradoxical view on desire? Gellu Naum (1915–2001), one of the most influential poets of Romanian surrealism created in 1959 an animal character (a penguin) whose name, Apolodor rhymes with the Romanian word for *desire*: „dor”. This character assumedly and repeatedly defines himself through his desires, but these desires change throughout the story written in verses, presenting the journey of Apolodor also as a parodic quest for the self.

The article explores how the differing editions of *Apolodor* change also the nature of this quest and explains what is the effect of changing the character's name in the Hungarian translation of Erik Majtényi.

The Second Book of Apolodor (1964) being a work illustrated by the author himself, the analysis reveals also a stronger connection between image and verse within the book.

Emőke Borsos

■ *Local (Regional) Products in Seklerland*

Keywords: *local food, culture economy, pragmatic nation building, alternative agriculture, worlds of food*

This paper deals with discourses about the „local (regional) product”, analyzes the means different actors use in the invention and construction of local food in Seklerland, the ways of interpretation. It also tries to reveal some of the factors of the social phenomena that lead to the present trends and abundance of notions. As a main theoretical frame the writing is based on conceptions of conventions theory, a further aim is to clarify and to provide a brief sketch of the regional alternative food sector.

László Fazakas

■ *Casinos in Cluj in the 19th Century*

Keywords: *cultural institutions, Transylvania, Cluj, casino, modernization*

The social and cultural institutions of the Hungarians in Hungary and Transylvania appeared in greater numbers in the first half of the 19th century. The Hungarian society in the beginning of the 19th century underwent a huge cultural and social change which had also a profound impact on the life of the bourgeoisie. At the beginning of the 19th century, the bourgeoisie became a more powerful social class, its role in politics became more important. Both of the social classes, the nobility and the bourgeoisie (middle class) fought for power, and at the end of the 19th century it's noticeable that the Hungarian aristocrats do not have the same political weight as before, while the bourgeoisie represents the main power. The casinos appeared in this period, they were considered the centers of social life. In Cluj four casinos were established (Casino of Cluj, Cluj Circle, National Casino and the Bourgeois Circle). These casinos had a thorough activity and contributed to the development of the social life. Before the Revolution of 1848, the Bourgeois Circle was formed in Cluj and its shareholders were part of the middle class. After the Compromise of 1867, the intelligentsia of Cluj created new associations. The casinos had a new flourishing era; the city had several cultural associations and three grand casinos (the Cluj Circle was founded in 1869, which was the third casino of the city), many cultural circles came into existence, which had similar interests and activities. In the present paper the functioning of the two bourgeois casinos are discussed.

Publishing Hungary

A 2012-ben indult program célja, hogy három éven át támogassa és segítse a magyar szerzők és könyvek, a magyarországi könyvkultúra megjelenését, bemutatását, reklámozását a külföldi könyvvásárokon, könyvfesztiválokon. A magyar könyvkultúra nagyon sokszínű, és rendkívül sok fontos értékkel bír. A program elsődleges feladata, hogy ennek a sok és sokféle értéknek külföldi bemutatásával hiteles és előnyös képet alakítson ki kultúránkról, valamint elősegítse a magyarországi és külföldi kiadók közötti szakmai kapcsolatok megerősödését.

A program megvalósítása a Balassi Intézet feladata, amely a külföldi magyar intézetek munkáját összefogja és irányítja. A Balassi Intézet külföldi magyar intézetei révén nemcsak a nagy könyvfesztiválokkal, vásárokkal (Frankfurt, London, Párizs, Bologna) tartja a kapcsolatot, de képes folyamatos és hatékony együttműködés megalapozására a hazai és külföldi könyves szakma résztvevői között. 2012-ben 12 könyvvásáron vett részt Magyarország.

2013 SZAKMAI PROGRAMJA:

1. *Jeruzsálem* – 2013. február 10–15.
2. *Lipce* – 2013. március 14–17.
3. *Párizs* – 2013. március 22–25.
4. *Bologna* – 2013. március 25–28.
5. *Prága* – 2013. május 16–19.
6. *Varsó* – 2013. május 16–19.
7. *Moszkva – DÍSZVENDÉGSÉG!* – 2013. szeptember
8. *Frankfurt* – 2013. október 9–13.
9. *Bécs – Donau Lounge* – 2013. november 21–24.
10. *Marosvásárhely* – 2013. november
11. *Pozsony* – 2013. november

www.balassi-intezet.hu
www.publishinghungary.hu

Nemzeti
Kulturális
Alap

SZÁMUNK SZERZŐI

A lapszámot szerkesztette:
Balázs Imre József

Adorjáni Panna (1990) – mesterképzős hallgató, KRE, Budapest

Ármeán Otília (1976) – egyetemi adjunktus, PhD, Sapientia EMTE, Marosvásárhely

Balázs Imre József (1976) – egyetemi adjunktus, PhD, BBTE, főszerkesztő-helyettes, Korunk, Kolozsvár

Bálint Péter (1958) – tanszékvezető főiskolai tanár, Debreceni Egyetem GyFK, Debrecen

Bican, Florin (1956) – költő, műfordító, Kolozsvár

Bodó Barna (1948) – politológus, egyetemi docens, Sapientia EMTE, Kolozsvár

Borsos Emőke – (1987) szociológus, MA

Csapody Miklós (1955) – irodalomtörténész, PhD, Budapest

Demény Péter (1972) – író, szerkesztő, műfordító, Kolozsvár

Dóka Péter (1974) – író, szerkesztő, Móra Könyvkiadó, Budapest

Fazakas László (1989) – mesterképzős hallgató, BBTE, Kolozsvár

Ferencz Zsolt (1986) – újságíró, Szabadság, Kolozsvár

Gaal György (1948) – irodalom- és művelődéstörténész, PhD, Kolozsvár

Horváth Zoltán (1975) – zongoraművész, Kolozsvár

Kántor Lajos (1937) – irodalomtörténész, az MTA külső tagja, Kolozsvár

Naum, Gellu (1915–2001) – költő

Puscaș, Vasile (1952) – történész, diplomata, Bukarest/Kolozsvár

Rigán Lóránd (1980) – filozófiatörténész, PhD, szerkesztő, Korunk, Kolozsvár

Sándor Csilla (1971) – főszerkesztő, Csodaceruza, Budapest

Vallasek Júlia (1975) – egyetemi adjunktus, PhD, BBTE, Kolozsvár

Végh Balázs Béla (1953) – egyetemi adjunktus, PhD, BBTE, Szatmárnémeti/Börvely

Visky András (1957) – író, dramaturg, PhD, művészeti igazgatóhelyettes, Kolozsvári Magyar Színház

Zólya Andrea Csilla (1978) – irodalomkritikus, szerkesztő, Kortárs Online, Budapest/Szentendre

Támogatók

BETHLEN GÁBOR
Alap

Petőfi és Corvina Alap
Cluj-Napoca

VISET CLUB
The Staff of Transilvania

CONSILIUL JUDEȚEAN
CLUJ

„A gyerekek nem passzív befogadók, akik ki lennének szolgáltatva a közvetített tartalmaknak. Médiahasználatukra és a média közvetítette tartalmak feldolgozására inkább a kötetlen, spontán, strukturálatlan játékok/játékosság jellemző. A mesefigura elfogadása vagy elutasítása történhet azért is, mert az a szülők elvárásaival ellentétes álláspontot képvisel. Az, ami a felnőtt számára bosszantó, a gyereket megerősítheti a saját identitás keresésében, és segíthet neki abban is, hogy a szülőktől eltérő kulturális identitást fogalmazzon meg.”

(Ármeán Otília)

ISSN 1222 8338

9 771222 283304

1 3 0 0 9

5 LEI
500 FT

CULTURA COPIILOR – LITERATURA PENTRU COPII
CHILDREN'S CULTURE – CHILDREN'S LITERATURE